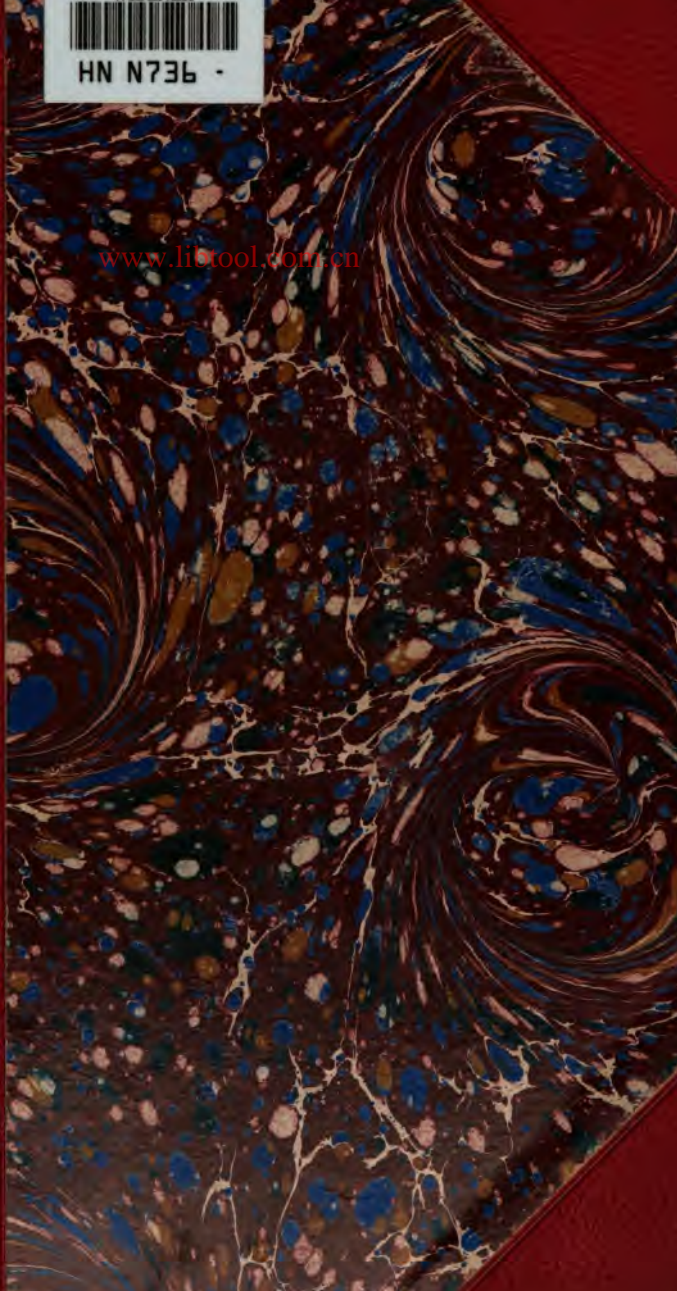

HN N736 ·

www.libtool.com.cn

Scan 1442.6

www.libtool.com.cn

Harvard College Library

FROM THE

DANIEL TREADWELL FUND

Residuary legacy from Daniel Treadwell, Rumford
Professor and Lecturer on the Application
of Science to the Useful Arts
1834-1845.

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

UDSIGT

www.libtool.com.cn

OVER

DEN NORSKE RETS HISTORIE

FORELÆSNINGER

AF

Dr. jur. ABSALON TARANGER

PROFESSOR VED CHRISTIANIA UNIVERSITET

II, 1

Statsrettens historie (indtil 1319)

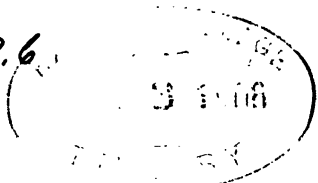

CHRISTIANIA

FORLAGT AF CAMMERMEYERS BOGHANDEL

1904

Scan 1442.6

Treadwell fund

INDHOLD

Første afsnit: Statsrettens historie.

Første tidsrum: Fylkestaten (indtil 872).

	Side
§ 1. Det norske folk	1—12
1. Afstamning s. 1. — 2. Indvandring s. 2. —	
3. Norges bebyggelse s. 5. — 4. Norske	
folkestammer s. 7.	
§ 2. Næringsliv	13—29
1. Næringsveie s. 13. — 2. Grundeierdom s. 19.	
§ 3. Stænderne	29—36
1. Fællesgermanske stænderforhold s. 29. —	
2. Norske stænderforhold s. 30.	
§ 4. Ætten	36—42
1. Organisation s. 36. — 2. Ættens rettig-	
heder og pligter s. 37.	
§ 5. Landet og dets inndeling	42—45
1. Fylket s. 42. — 2. Herreder s. 45.	
§ 6. Forfatningen	45—62
1. Fylkestinget s. 45. — 2. Kongedømmet s. 48.	
— 3. Jarler og herser s. 54. — 4. Hirden s. 58.	
— 5. Hærvæsen s. 60. — 6. Fylkestatens	
karakteristik s. 61.	

Andet tidsrum: Enekedømmet (872—1319).

	Side
§ 7. Norges rige	62—69
1. Grændser s. 62. — 2. Skatlande s. 64.	
§ 8. Næringsliv	69—135
1. Fædrift og agerbrug s. 69. — 2. Vikingetog,	
handel og søfart s. 89. — 3. Haandverk, og	
smaahandel s. 114. — 4. Maal, vegt og mynt	
s. 123.	

(Forts. paa omslagets 3. side)

FØRSTE AFSNIT.

Statsrettens historie.

Første tidsrum. Fylkestaten (indtil 872).

§ 1.

Det norske folk.

1. Afstamning. Det norske folk hører til den germanske gren af den indoeuropæiske folkesæt. Dets nærmeste stammefrænder er svenskerne i Sverige og danerne i Danmark. Nordmænd, svensker og daner kaldes med et fælles navn nordgermaner eller skandinaver efter Scadin-avia, det ældste navn paa Norden eller egentlig paa Skaane (oldn. Skán-ey). Nordgermanerne talte endnu i tiden mellem 300 og 700 efter Kristus væsentlig samme sprog, som kaldes urnordisk. Det er den ældste kjendte germanske dialekt. De ældste levninger af den findes i finske og lappiske laanord, i nordiske folkenavne hos græske og romerske forfattere fra de første aarhundreder efter Kr., men

navnlig i de ca. 100 bevarede runeindskrifter fra tiden mellem 300 og 700 efter Kr. Disse er skrevne med det ældre, lange runealfabet, som brugtes af alle germaner. Dette ældgamle runesprog viser, at nordgermanerne er nærmest i slægt med goter, vandaler og burgunder, der sammen med nordgermanerne kaldes østgermaner. Alle andre germaner kaldes vestgermaner¹.

2. Indvandring. Det er umuligt at sige med sikkerhed, naar nordgermanerne er indvandret i Norden og i Norge. Sikkert er, at de findes her omkring Kristi fødsels tider. Det er ogsaa meget sandsynligt, at Pytheas fra Massilia omkring 330 før Kr. har besøgt Norges vestkyst, som han kalder Thule, og som laa 6 dages seilas fra Britanniens kyst. I ethvert fald maa det ansees som sikkert, at Pytheas har hørt tale om gauterne², som boede ved Østersjøens kyster. Sprogmandene synes endnu mest tilbøielige til at holde paa den anskuelse, at de germanske skandinaver er indvandret i Norden mellem 300 og 400 før Kr.³ Arkæologerne og navnlig deres første repræsentant i Norden, Oscar Montelius, anser det derimod for af-

¹ Adolf Noreen, Geschichte der nordischen Sprachen, i Pauls Grundriss der germ. Philologie, 1ste bind.

² Munch, NFH, I 1, s. 11 f. Steenstrup, DRH, I 64.

³ Otto Bremer, Ethnographie der germanischen Stämme, § 55 jfr. § 51.

gjort, at germanerne er kommet til Skandinavien allerede i den yngre stenalder eller mindst 2500 aar før Kr. Arkæologernes hovedargument er, at de jordfundne sager ikke viser noget brudd eller nogen brat overgang i den forhistoriske kulturudvikling; men kulturen viser en jevn fremadskriden fra stenalder til broncealder og derfra til jernalder. Dernæst fremhæver de, at den nordiske broncealder i tid maa falde ind under den græsk-italienske broncealder, og derfor maa tilhøre tiden mellem 2000 og 500 aar før Kr.¹ Historikerne gør herimod gjældende, at de jordfundne sager ikke kan fortælle om begivenheder, men kun om tilstande i folkenes liv, og at strømninger og vandringer i den germanske folkeverden ikke altid afspejler sig i de jordfundne sager, og navnlig ikke, naar det indvandrede folk staar paa samme kulturtrin som det før i landet boende². Arkæologerne er dog enige om, at det ældste stenaldersfolk, hvis kultur er repræsenteret af de danske kjøkkenmøddinger eller affaldsdynger fra

¹ O. Montelius, Nordisk tidskrift, 1884, s. 21. Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien, i Archiv für Anthropologie, 1900. G. Kosinna, Indogerm. Forschungen, VII 276 ff., navnlig 293, noten. Noreen, Die Geschichte der nord. Sprachen, § 2. Gustav Mørck, Jernets første tider i Norge, Aarsberetning, 1901, s. 199.

² Steenstrup, Hvorlænge have Danske boet i Danmark, i Dansk Hist. Tidsskr., 6. række, VI 114.

folkets maaltider, formentlig er Nordens urindvaanere, uden at noget bestemt kan siges om deres race.

Antropologerne, der har gransket fortidens menneskeskaller og skeletdele og nutidens folketyper i Norden, holder dels med arkæologerne og dels med historikere og sprogmand. G. Retzius kommer i sit store verk: «Crania suecica antiqua» (1899) til det resultat, at den svenske befolkning fra stenalderen af har været overveiende langskallet (o: germansk), men opblandet med kort- eller middelskallede elementer, der synes at høre til den finske folkeæt. Nogen betydelig indvandring kan ikke antages, «om end i tidernes løb en større eller mindre immigration af fremmede elementer har fundet sted¹». Den norske antropolog Arbo hævder derimod, at en stor del af Norges kystrand, fjorddistrikter og udøer er befolket af en blond, svagt kortskallet race, der synes beslegtet med de svenske middelskaller og altsaa af finsk æt. Dette er formentlig Norges urindvaanere, medens de norske langskaller (vikingetypen, nordbotypen, den norröngermanske type) er sydfra indvandrede germaner, hvis stammefrænder findes i Tysklands «reihengräber» fra folkevandrings-tiden². Antropologen C. F. Larsen er ogsaa enig i, at de norske langskaller er germaner, men vover for-

¹ Se Arbos referat i Oversigt over Chr.a videnskabs-selskabs møder, 1901, s. 50.

² Arbo l. c. og Ymer, 1900. A. M. Hansen, Norsk folkepsykologi. Barth, Norrönaskaller (1896).

øvrigt ikke at udtale noget bestemt, om hvilken eller hvilke af de norske racetyper, der repræsenterer landets urindvaanere, eller om disses etnologiske sætteforhold¹.

www.libtool.com.cn

3. Norges bebyggelse. Ser vi bort fra race- og sprogforskjel og holder os til, hvad jordfundene fortæller, saa blir Norges bebyggelses historie i korte træk følgende:

Norge er bebygget af folk, der stod paa et lignende kulturstandpunkt som beboerne af Danmark, Sverige og Nord-Tyskland. Dette eller disse folk har først slaaet sig ned langs kysten, fra syd mod nord, og derfra lidt efter lidt langs elvedalene trængt frem til landets indre, hvor egnene om de store indsøer er taget i besiddelse. Den ældre stenalders køkkenmødding-folk har efterladt sig faa spor i Norge. Den yngre skandinaviske stenalderskultur er derimod repræsenteret af fund langs hele Norges kyst lige til polarkredsen², om end i ringe antal. Under bronzealderen (1500—400 f. Kr.) er bebyggelsen vistnok blet baade tættere og videre, men de hidtil gjorte broncefund i Norge vidner dog ikke om nogen større øgning af befolkningen. Først i den ældre jernalder (400 f. Kr. — 800 e. Kr.)

¹ Larsen, Norske Kranietyper, s. 28 (Chr.a videnskabs-selskabs skrifter, math. naturv. klasse, 1901, no. 5).

² Om boplads fra stenalderen paa Jæderen, Bømmeløen og i Smaalenene, se Bergens Museums aarvog, 1899, no. 1, 1901, no. 5, og Aarsberetning, 1879, s. 199.

og navnlig fra dens romerske periode af (fra Kr. fødsel — 400 e. Kr.) kan vi fra jordfundenes mængde slutte os til en stadig tættere bebyggelse af Norges land. Og i den yngre jernalder eller vikingetiden (800—1050 e. Kr.) naar bebyggelsen en udstrækning, som vistnok først efter middelalderens slutning er blet væsentlig udvidet¹.

Et bidrag til bebyggelsens historie, som først i den nyeste tid er blet paaagtet, gir gaardnavnene. Det er afdøde professor Oluf Rygh, som gjennem sit store verk «Norske gaardnavne» har belyst dette forhold. Ifølge ham hører gaardnavne paa -vin til de ældste germanske stednavne, som har været brugt her i landet. Vin (flertal vinjar) betyder en græssgang. Vi kan heraf slutte, at de første germaner, som indvandrede i Norge, har været et væsentlig kvægdrivende folk², som slog sig ned paa de aabne græssletter, hvor deres fæ kunde finde rigelig næring. De ryddede ikke i de tætte gran- og furuskoge, men de valgte sig bopladse i de varmere kystegne og dalstrøg, hvor der vokste løvskog og græs, og hvor det tunge rydningsarbeide foreløbig kunde spares. Omtrent jevngamle med vin-navnene er gaardnavnene

¹ Se herom O. Rygh i Aarbøger, 1869 og 1877. Norske oldsager. G. Mørck i Aarsberetning, 1901, s. 198 f.

² Jfr. Meitzen, Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen etc., I 157 f.

paa -heimr, i betydningen fast bosted¹. Vin- og heimnavnene har omtrent samme udbredelse og findes i omtrent samme antal, nemlig 970 vin-navne, 996 heimnavne².

Vin- og heim-navnene tilhører tiden før vikingetogene (800). I vikingetiden bruges mest navne paa -staðir, -land og -setr. Særlig de to første navne er meget udbredt, men ikke lige meget over det hele land. Af de 2500 gaardnavne paa -staðir findes de fleste paa Østlandet og i Trøndelagen, hvorimod 80 pct. af de ca. 2000 gaardnavne paa -land findes i strøget fra Bratsberg til Søndre Bergenhus amt, og deriblandt ca. 950 i Lister og Mandals og Stavanger amter. Til den yngste middelalderlige navneschikt hører gaardnavnene paa -rud, som forekommer i et antal af over 3000 og næsten udelukkende paa Østlandet til og med Bratsberg amt. Her har saaledes «rydningen» i middelalderen foregaaet i størst udstrækning³.

4. Norske folkestammer. I de første aarhundreder efter Kristi fødsel faar de græske og romerske forfattere efterhaanden bedre kundskab om de skandi-

¹ Den oprindelige betydning synes at være «landsby», se Falk og Torp, Etymologisk ordbog s. v. hjem.

² En af O. Rygh udarbejdet tabel over deres udbredelse er trykt i Amund Helland: Lister og Mandals amt, I 606—8.

³ Se O. Rygh, Norske gaardnavne. Forord og Indledning. Tillæg I, s. vv.

naviske folk. Plinius¹ (77 e. Kr.) betegner alle skandinaver med fællesnavnet hilleviones². De bebor 500 herreder. Tacitus³ (98 e. Kr.) sammenfatter de nordiske folk under fællesnavnet suiones (svear), medens Ptolemaios (ca. 150) kjender 7 skandinaviske folk: i vest chaideinoi (= heiðnir), i syd gutai (gauter) og daukiones (= daner?), i midten leuonoi, formentlig for sveonoi (= svear); phauonai og phiraisoi lader sig ikke bestemme. Men den udførligste skandinaviske folketavle findes hos den gotiske historiker Jordanes⁴ (551—52 e. Kr.), hvis folkenavne dog ofte er saa forvansket, at de vanskelig kan identificeres⁵. Han kjender svear, gauter (østgauter og vestgauter), daner, som efter ham er udgaet af svearne (Get. III 23), heruler (i Smaaland⁶), beboere af Finveden, Tjust, Halland, Lødde, Fjære (i Halland). Af norske stammer opregnes: raumaricii (i Raumarike), ragnaricii (i Ranrike = Baahuslen), vinoviloth for: vingullioth

¹ Naturalis historia, IV 96.

² Tacitus (Germania, 2) gjengir et germansk sagn om, at vestgermanerne nedstammer fra 3 sønner af Mannus, efter hvilke de kaldes ingævoner, erminoner og istævoner. Til samme navnegruppe hører hilleviones. Otto Bremer ser heri levninger af gamle politiske samfund, der senere er gaaet over til kultusforbund (ævones af aiw, ewa = lov). Ethnographie, § 81—82. Jfr. Lefolii, Germanien, 171.

³ Germania, 44.

⁴ Getica, III, 21—24.

⁵ Bremer, Ethnographie, § 104.

⁶ Bremer l. c., § 110.

(i Vingulmork fra Svinesund til Drammensfjorden), granii (i Grenland, Nedre Telemarken og Bamble), augandzii (ægðir), rugi eller æthelrugi (rygir i Rogaland), arothi for haruthi (hørðar), eunixi (sygnir?), ranii, muligens for: thranii (þrændir). Nordligst bor adogit, hos hvem der om sommeren er 40 dages lys og om vinteren 40 dages mørke, altsaa ved 67° — $68\frac{1}{2}^{\circ}$ eller nordligst i Nordland eller Lofoten. Man har gjættet paa, at adogit er en forvanskning enten af alogii (= háleygir) eller af andogii (beboere af Andøen). I disse egne bor ogsaa scretefenne, d. e. skridffinnerne eller lapperne¹. Jordanes' samtidige Prokopios kjender paa den skandinaviske halvø, som han kalder Thule, 13 folk eller kongeriger.

Vi møder enkelte af disse folkestammer ogsaa udenfor Norden. Jeg vil her kun nævne de norske: rugierne (rygerne) bor ifølge Tacitus (Germ., 44) ved Østersjøens kyst, formentlig mellem Weichsel og Oder. Jordanes (Get. IV 26) fortæller, at goterne ved sin udvandring fra Skandia kom til holmrygernes bopæle (sedes ulmerugorum) ved oceanets kyster, og efter Hunnerrigetets fald sad de i Nedre-Østerrig, som efter

¹ Jordanes har vistnok sine oplysninger fra en konge over de norske ranii (trønder?) ved navn Rodulf, om hvem han fortæller, at han for ikke mange aar siden (ca. 500) forsmaaede sit eget kongerige og ilede til goterkongen Teodorik, hvor han fandt, hvad han søgte (Get., III 24). A. Olrik, Danmarks heltedigtning (1903), s. 19.

dem kaldes Rugiland¹. Hørderne (opr. harudas) bærer det samme navn som Ariovists harudes og charuderne i Nord-Jylland, men der er ytret tvil, om det er samme folk, idet de sidste ansees som vestgermaner². Der er forskere, som antager, at Burgundernavnet staar i forbindelse med det norske stedsnavn Borgund og Borgundarholm (Bornholm³). Vi faar heraf en forestilling om de germanske stammers vandringer, og ikke mindst merkelige er de mange sagn om germanske stammers udvandring fra Skandinavien (goter, langobarder, heruler o. s. v.), som Jordanes kalder folkenes arnested (*officina gentium*) og nationernes moderskjød (*vagina nationum*⁴). Denne germanske vandreaand er ikke udslukket med folkevandringen. Omkring aar 620 finder vi nordmændene som kolonister paa Shetlandsøerne, og omtrent samtidig optræder de i Irland. Vore fædre vandrede saaledes kjendte veie, da vikingetogene for alvor begyndte i slutningen af det 8. aarh.⁵

Et spørgsmaal, som ikke med sikkerhed kan besvares, er dette: Er de norske folkestammer indvandret her i landet stammevis eller familievis? I sidste fald maa «folket» og folkenavnet først være opstaaet i Norge. Dette er ogsaa sikkert tilfælde med

¹ Bremer l. c., § 99 og det der citerede.

² Bremer l. c., § 116, jfr. 85 (s. 818).

³ Bremer l. c., § 85 (s. 818).

⁴ Se herom Munch NFH., I 1, s. 27 ff. og 33 ff.

⁵ Bremer l. c., § 119 og det der citerede.

folkenavne som heiðnir (hedeboere), mœrir (strandboere), raumaricii (efter elven Rauma, Glommen) og flere andre. Men navne som hørðar og ryger er neppe opstaaet her i landet. Og vi bør vistnok gaa ud fra, at vore germanske forfædre er indvandret i Norge i større, væbnede flokke, som kaldes folk (egtl. mængde, krigerskare¹) eller fylke («stammen som krigerskare»²), der har taget større landstrækninger (fylker) i besiddelse. Disse folk har atter været inddelt i hære paa 100 (ǝ: 120) familier, som har faaet sig bopæl anvist i et herað (opr. her-råd: «raadighed over en hær», dernæst: «det distrikt hvorover en hersir har forråd»³). At herredsinddelingen er oprindelig, synes at fremgaa deraf, at mangfoldige herredsnavne hører til vore allerældste stedsnavne⁴ ligesom den er en fælles-germansk indretning⁵.

Literatur: Forhistorie: O. Rygh, Norske Oldsager ordnede og forklarede (1885). Om den ældre Jernalder i Norge (Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1869). Om den yngre Jernalder i Norge (ss. 1877). I. Undset,

¹ Falk og Torp, Etym. ordbog s. v. folk.

² Falk og Torp, s. v. fylke.

³ Falk og Torp, s. v. herred.

⁴ Gustav Storm i Norsk Hist. Tidsskrift 4. række I 221.

⁵ Jfr. Tacitus, Germ., 6: Centeni ex singulis pagis (ǝ: bygd, herred) sunt, idque ipsum inter suos vocantur (ǝ: de kaldes «hundrede», jfr. glsv. hundari for herred). Se Wolffs udg. af Germ., s. 17. Leofoliis oversættelse, s. 112, note 5. Se om bebyggelsen i herreder Meitzen, I 140 ff.

Jernalderens begyndelse i Nordeuropa (1881). Sophus Müller, Vor oldtid. O. Montelius, Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit (1885); paa fransk: Les temps préhistoriques en Suède et dans les autres pays scandinaves (Paris 1895). Af denne forfatter findes en række afhandlinger fra de senere aar i forskellige tidsskrifter, hvilke findes anførte i literaturfortegnelsen i Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsminders Bevaring 1899 ff., hvor ogsaa den øvrige hidhørende litteratur fra de senere aar opføres. En oversigt over Norges forhistorie med literaturfortegnelse af Siegwart Petersen findes i Salmonsens Konversationslexikon, art. Norge, s. 607—15. En oversigt over den nordiske forhistorie af Kr. Kålund i Pauls Grundriss der germ. Philologie, 2. udg., III 407—11, med literaturfortegnelse.

Sproghistorie: A. Noreen i Pauls Grundriss 2. udg., I. bind, hvor der ogsaa findes udførlig literaturfortegnelse. Et hovedværk er Sophus Bugges Norges indskrifter med de ældre runer.

Historie: Munch, Det norske folks historie, I. bind. Sars, Udsigt over den norske historie, I. bind. Oversigt af Gustav Storm i Salmonsens Konversationslexikon, art. Norge, s. 615 ff. Otto Bremer, Ethnographie der germanischen Stämme i Pauls Grundriss, 2. udg., III. bind (ogsaa i særtryk), hvor kilder og litteratur findes anført i stor udførlighed. Lefolii, Oversættelse af Tacitus Agricola og Germania, udg. af det danske selskab for hist. kildeskrifters oversættelse, indeholder mange oplysninger om germanerne og nordgermanerne, se registret: Skandinavien. De retshistoriske verker af Brunner, Schröder og v. Amira (Recht i Pauls Grundriss III) giver fortrinlige oversigter over den germanske tids stamforhold og den hidhørende litteratur. En fortrinlig fremstilling baade af forhistorie, sproghistorie og historie gir Steenstrup, Danmarks Riges Historie, I. bind.

§ 2.

www.litnet.com.cn
Næringsliv.

1. Næringsveie. Jagt og fiskeri, kvægavl og agerbrug, handel, sjøfart og vikingerov er vore fædres næringsveie i disse perioder. Haandverket og særlig metalhaandverket opnaar i bronzealderen og jernalderen efterhaanden stor fuldkommenhed, men det har neppe været nogen egen næringsvei. Kjøbstæder var ukjendt. Handelen foregik paa markedspladse, der ikke sjelden laa ved templerne eller ved kysten.

Hovednæringsveien var fædrift, og kvæg den vigtigste formuesgjenstand, ligesom det benyttedes som almindeligt betalingsmiddel. Allerede i stenalderen kan koen, faaret og gjeden paavises som husdyr i Skandinavien og i bronzealderens helleristninger, og i jernalderens grave optræder hesten særdeles hyppig. Vinnavnene er et vidnesbyrd om, hvilken rolle kvægets underhold (græsgangene) spillede for Norges første germanske befolkning. Forøvrigt maa de græsk-romerske forfatteres skildringer af sydgermanernes næringsliv ogsaa antages at kaste lys over nordboernes. Jeg anfører nogle hovedsteder:

Geografen Strabo, VIII: De svebiske folk bor fra Rhinen til Elben, og en del har land hinsides Elben, som hermondorerne og lankosargerne. Fælles for alle folk i denne egn er, at de med lethed

veksler bopæle, hvilket har sin grund i deres tarvelige levevis og deri, at de intet land dyrker og ingen skatte samler, men bor i hytter, kun forsynet for dagens behov. Sin næring faar de for det meste af sine hjorder paa nomaders vis, hvorfor de ogsaa som disse pakker alt sit gods paa vogne og drager, hvorhen de lyster.

Cæsar, *De bello gallico*, IV 1: Svebernes folk er ubetinget det største og mest krigerske af alle germaner. De skal haa 100 herreder, hvorfra hvert aar 1000 krigere drager ud fra landet for at kriges. De andre, som blir hjemme, underholder disse og sig selv. Det næste aar er de sidste paa krigsstien, medens hine blir hjemme. Saaledes forsømmes hverken agerbruget eller krigskunsten. Men privat og særskilt jordeiendom kjender de ikke, og heller ikke er det tilladt at opholde sig mere end et aar paa samme sted for jorddyrkingens skyld. Deres levnetsmidler bestaar for en ringe del i korn, mere i melk og kjød, og mest i jagt-udbytte. — VI 21, 22 om germanerne i almindelighed: Hele deres liv gaar ud paa jagt og krigskunst. — Agerdyrkning driver de ikke, og deres føde bestaar for det meste i melk, ost og kjød. Ingen har nogen bestemt eller afgrænset jordeiendom, men øvrigheden og fyrsterne udviser hvert aar de enkelte stammer og familier, som da bor sammen, deres agerland i den udstrækning og

paa det sted, de selv synes, og tvinger dem til at flytte aar efter aar¹.

Tacitus, Germania, 5: Germanernes land kan bære kornsæd, men ikke frugttrær; derimod er det rigt paa kvæg, som dog for det meste er uanse- ligt; hornkvæget har heller ikke sin eiendommelige stolthed eller pandens prydelse (det er kollet); mængden deraf er deres glæde, og det udgjør deres eneste og høit skattede rigdom. — 14: Midlerne til at vise rundhaandethed erhverves ved krige og rov. Og at pløie jorden eller at gaa og vente paa aarets afgrøde faar man dem ikke saa let til som til at sække en fiende frem og at lægge sig saar til. Nei, det agtes tvertimod for dovenskab og ladhed at ville vinde ved sved, hvad man kan skaffe sig ved blod. — 15: Saasart de ikke har krige at rykke ud til, tilbringer de just ikke megen (o: men dog nogen) tid med jagt, men mere med lediggang, idet de tilbringer tiden med at sove og spise. Jo mere tapre og krigslystne de er, des mindre arbeid- somme er de, og medens de overlader til kvinderne, de gamle mænd og de svageste af husstanden at passe hus og hjem og agrene, bestiller de selv ingen ting — en forunderlig selvmodsigelse i deres natur, idet disse mennesker paa en gang i saa høi

¹ Meitzen, I 131—32. Brunner RG, I 59. Sars, Udsigt, I 33.

grad elsker ørkesløshed og hader fred og ro. — 26: At drive pengeforretninger og at øge sin kapital ved at tage renter er noget, de ikke kjen-der til. — Agerland optages af de enkelte sam-fund (ab universis) i forhold til antallet af dyrkere¹ til afvekslende dyrkning², og udskiftes derpaa mellem medlemmerne (inter se) efter deres værdig-hed. Markernes udstrækning gjør en saadan ud-skiftning let. Sædemarkerne skiftes aarevis, og der blir alligevel agerjord tilovers. Thi de søger ikke ved anstrengt arbeide (o: intensiv dyrkning) at aftvinge deres frugtbare og vidtstrakte jordbund endnu større ydelser, saa at de skulde plante frugt-haver, udsondre særegne enge eller vande haver; sæd er det eneste, de forlanger, at jorden skal yde.

Det sidste kildested viser, at germanerne drev et extensivt agerbrug, idet græsmarken efterhaanden lagdes under pløgen, og naar dens produktionsevne af-tog, blev den atter udlagt til beite, hvorved den tillige blev gjødslet. Om kunstig gjødsling var der naturlig-vis ikke tale. I Skandinavien har man i kar fra sten-

¹ pro numero cultorum opfattes almindelig: i forhold til de fri samfundsmedlemmers antal, men i senere tid: i forhold til de forhaanden værende arbejdskræfter (særlig slaver), se Wittich: Zeitschr. für RG, Germ. Abth., XXII 258 f. Marina, Romanentum und Germanenwelt, s. 96.

² Der veksles mellem dyrkning og braklægning til eng, Wittich l. c., s. 259. Se om de forskjellige tolkninger Marina l. c., s. 95, note 68.

alderen fundet korn af hvede, byg og hirse og ligesaa i bronzealderen¹, hvor man desuden paa en helleristning finder afbildet en af to okser trukken gammelnorsk arðr eller træplog (hakkeplog, hyppeplog), som endnu i 19. aarh. har været kjendt i vore bygder under navnet ard, ar eller al. Den er kun anvendelig til at bryde op (erja) jorden². Det er selvsagt, at det skandinaviske agerbrug i denne periode har haft samme extensive karakter som det af Tacitus skildrede, og Frostatingslovens bestemmelse (XIII 1) om, at $\frac{1}{4}$ af jorden hvert aar skal lægges brak for at gjødsles af fæet (træbarlag), turde tyde paa et gammelt vekselbrug af samme art, som Tacitus tillægger germanerne.

Handel, søfart og røveri (vikingetog) har uden tvil allerede i disse tider været vigtige næringsgrene. Paa bronzealderens helleristninger er almindelig fremstillet skibe og skibsflaader. Tacitus siger om svearne (o: skandinaverne):

Germania 44: Derpaa kommer midt ude i oceanet ævionernes stammer, som ikke blot har sin styrke i væbnede mænd, men ogsaa i skibsflaader. Skibene faar en eiendommelig skikkelse derved, at stavnen i begge ender er bygget som en forstavn,

¹ Paul, Grundriss III 408 f. I Norge har man først i lerkar fra den romerske jernalder (1—400 e. Kr.) fundet aftryk af bygkorn og lidt senere af havre. Aarsberetning, 1901, s. 199.

² Fritznér, Ordbog, arðr. Aasen, Ordbog, ard (ar).

som passer til altid at kunne lægges til land. Og de betjener ikke disse skibe med seil og har heller ikke aarerne fæstet paa rad til siderne; rostellet (o: aarerne) er løst som paa nogle floder og til at flytte efter omstændighederne fra den ene side til den anden.

Vi skimter i denne beskrivelse helleristningernes skibe, der i regelen er uden seil, med lige for- og bagstavn. For Tacitus staar vistnok skibene som krigsskibe; men at de ogsaa har staaet i handelens tjeneste, viser de mængder af fremmede sager, som fra bronzealderen af er indført i Norden: vaaben, kar, redskaber og luksusartikler af mange slags. Den vigtigste eksportartikel fra Norden var uden tvivl skindvarer; thi Jordanes fortæller om suehans (svearne), at «det er dem, som til romernes brug udfører zobelpelsverk, som ved mellemandel gaar gennem utallige folks hænder, før det naar frem til de romerske markeder». Et minde om denne handelsforbindelse med Romerriket har vi i ordet kaup, der vistnok er afledet af det latinske caupo (en høker), og de første sprogmand antager, at den nordiske mynt og vegtenhed eyrir er det latinske aureus (sc. nummus) og flertalsformen aurar af lat. aura (et guldstykke)¹.

¹ Kluge, Vorgeschichte der germ. dialecte (i Pauls Grundriss I) § 8 a, c og § 14 s. v. aureus, jfr. s. 349. Sars, Udsigt, I 571. Coll i Aarsb. 1901, 1902 om skibene.

2. Grundeiendom. Den herskende opfatning af grundeiendomsforholdene hos oldtidens germaner er denne:

www.libtool.com.cn

Paa Cæsars tid (c. 50 f. Kr.) eksisterede ingen privateiendom til jorden eller særbrug af den. Landet blev hvert aar anvist herredets (gau, pagus) ættesamfund til fællesbrug (se s. 14). Paa Tacitus's tid eller 150 aar senere er bebyggelsen blet fastere, og germanerne bor for det meste i landsbyer (dörfer). Enkeltgaarde (einzelhöfe) er sjeldnere, men forekommer i Westfalen, ved Nedrerhin, i de tyske Alper og Foralperne, i England (Kent) og i Østersjøprovinserne¹.

I landsbyen er der særeie til hus og tomt. Agerlandet ligger derimod i saakaldt jordfællesskab (feldgemeinschaft) med teigebytte. Det vil sige: agerlandet er inddelt i lodder, som kaldes gewanne (dansk: vange), enten efter jordbundens godhed, eller eftersom rydningen skrider frem. Hver gewann er atter delt i teiger, som ved lodkastning fordeles mellem landsbyens husfædre. Lodkastningen gjentages med visse mellemrum, saa teigerne gaar paa omgang mellem brugerne (aarbytte). Indmarken er landsbymenighedens eiendom. Den enkelte opsidder har kun brugsret til sin lod. Brugenes størrelse retter sig efter opsiddernes stand og de arbejds kræfter, de raader over (se s. 16). Udenfor agerlandet laa almenningen (almende, gemeine mark),

¹ Innama-Sternegg i Pauls Grundriss, 2. udg. III 13.

hvis skov, fiskevand og græsbeiter brugtes i fællesskab af hele landsbyen, ja ofte af flere landsbyer (markgenossenschaft). Udenfor almenningen laa folklandet, den senere konge- eller statsalmenning. Den enkelte husfars (opsidders) rettigheder til hus og tomt, til agerland og almenning sammenfattes i begreberne hufe, hfd, mansus, plogland, bol, der alle betegner et normalbrug for en familie¹.

Efter folkevandringen er landsbyens sameieret til agerlandet afløst af en særeieret til den enkelte hufe eller bol, og det antages, at dette særeie er den retslige fiksering af lange tiders særbrug af de til bolet hørende teiger. Dette særeie er imidlertid til at begynde med ikke individuelleiendom, men slegtseiendom. Det i en æt ned arvede jordegods blev baade i Norden og i Tyskland og i England med sterkere retslige baand knyttet til ætten end det jordegods, som et medlem af ætten havde kjøbt. Stamgodset eller arvegodsset blev odelsgods, og odelsretten ytrede sig i en forkjøbsret for ættens medlemmer, og særlig for mandsstammen, naar odelsgods blev falt, eller i en løsningsret, naar det ulovlig var solgt ud af ætten².

Hvor bebyggelsen foregik i enkeltgaaarde (gln. einbell, dial. eintunt), bestod der fra første færd særeie til hus, tomt og agerland, og deraf udvikledes enkelte

¹ v. Amira Recht, 2. udg., s. 120.

² v. Amira Recht, s. 122. Ficker, Erbenfolge V § 1539.

steder en odelsret til sættejorden for første erhververs efterkommere. Men almenningen var fælles for flere gaarde eller bygder¹.

Enkelte nyere forskere har fremsat noget afvigende anskuelser om de oldgermanske grundelendomsforhold. Meitzen lærer, at landsbyen er den germanske bebyggelsesform overalt, enkeltgaarden den keltiske. Andre, hvoriblandt Hildebrand og Julius Ficker, antager, at enkeltgaarden er germanernes oprindelige bebyggelsesform, hvoraf landsbyens jordfællesskab og teigebytte senere har udviklet sig ved enkeltgaardens deling. Det maa dog, navnlig ved Meitzens arbejder, ansees som bevist, at landsbybebyggelsen er en oprindelig og fællesgermansk bosættelsesform, selv om man ikke kan dele hans mening om enkeltgaardens keltiske ud-spring².

Om de norske grundelendomsforhold i denne urtid foreligger ingen historiske efterretninger. Men der mangler dog ingenlunde kjendsgjæringer, som taler sterkt for, at den oprindelige germanske bosættelse i Norge har været landsbymæssig. Et kraftigt vidnesbyrd herom indeholder allerede ordet grannar (naboer), hvis oprindelige betydning er «mennesker, som bor i

¹ Jfr. Brunner, Grundzüge (1903), § 2. Innama-Sternegg, Pauls Grundriss III 12. Schröder, RG § 10. v. Amira Recht, §§ 61—62.

² Se den gode oversigt hos Meitzen, II 650 ff.

sammenstødende huse»¹. Ordene bør (by), tun og garör — de to sidste ord betyder «det indgjærdede»² — er hos os betegnelse baade for enkeltgaarden og for «landsbyen», og denne sidste betegnes paa Østlandet med det fællesgermanske ord þorp³ (dorf). Med ordet ból betegner vore fædre ligesom deres nordiske stamme-frænder begrebet hufe (mansus). Men, hvad der stærkest taler for en oprindelig landsbybebyggelse ogsaa i Norge, er det almindelig udbredte jordfællesskab, som forudsættes baade i Gulatingsloven (81, 82, 87 NgL I 117) og Frostatingsloven (XIII 18, 19, 20, XIV 4), og som særlig karakteristisk skildres i Landsloven VII 15; hvor det heder:

Saaledes skal jorden skiftes, at alle har jevnbrede og jevnlange og jevngode (var. jevnstore) teiger efter landskylden (var. jordbrugets størrelse). Men hvis nogen har en bredere eller længere teig, da skal han afgive af sin ager til den, som har mindre, og afgive ligesaavel af saaet som usaaet ager, og have intet for sit arbeide.

Her er ikke stedet til en nærmere paavising af jordfællesskabets retslige karakter og oprindelse i Norge: Jeg kommer til det i privatrettens historie. Det faar

¹ Granni = got. garazna, sammensat af præfikset ga = sam og razn (rann) = hus. Falk og Torp, Ordbog s. v. grande. Hertzberg, Gloss. granni.

² Fritzner, Ordbog s. vv. Hertzberg, Gloss. s. vv.

³ Rygh, Indledning, tillæg I, s. v. þorp.

være nok at pege paa, at indmarken ogsaa hos os er opdelt i «gewanne», som kaldes teigehold eller teigekast¹, og disse igjen i teiger, hvis størrelse varierer efter brugets (o: bolets) skyld. De første udførlige oplysninger om det norske jordfællesskab foreligger i de erklæringer fra embedsmænd og næringsdrivende, som blev indsendt til rentekammeret som svar paa dettes cirkulære af 11. juni 1803. Dette materiale er i rentekammeret sammenarbejdet til en oversigtlig fremstilling² over jordfællesskabets natur og omfang baade i indmark og udmark. Det heder her:

Navnet teigeskifte og aarbytte omveksler med hinanden snart om ager, snart om eng, saa at man med et slags føie kunne antage dem for synonyme; men efter de fleres tydelige beskrivelse derpaa, især fogden Plesner i Nummedalen (Trondhjems stift) og lensmand Aarfloth i Søndmør, kan antages, at teigeskifte finder sted i agrene og aarbytte i engene. Plesner forklarer om teigeskifte, at, naar der er pr. ex. 4 opsidere paa en gaard, deles agerlandet i 4 dele, enhver af disse igjen i 4, 8 eller 12 parter, hvilke parter kaldes dels teige, dels forskotter, naar de ligge ved enden af agrene. Enhver opsidder faar da 4, 8 eller 12 parter paa forskellige steder. Have opsidderne ulige dele i

¹ Se kartet over Udsten hos Meitzen, III, anlage 141.

² Rigsarkivet, rentekammeret, udskiftningsvæsen. Dette aktstykke vil af mig bli udgivet.

gaarden, bestemmes agerstykkernes størrelse og mængde derefter. Aarbytte, siger han, har sted i engene og bestaar i, at den deles efter opæiddernes antal og brug og bruges af dem vekselvis aar om andet. Af 600 gaarde paa Søndmør er 450 delt i teigeskifter, ja til 200 à 500 stykker. Det er lange, firkantede strimler jord, som løbe jevn-sides ved hverandre, men af forskjellig bredde. De er først delte i saakaldte teigekast eller teigehold, hvoraf hver indeholder saamange teige, som der er opsidere. Teigeholdet eller kastet er saaledes afdelt efter jordens bonitet, for- at enhver kan faa lige mange teiger af samme bonitet. Stænger bruges til at afdele først teige- holdet og derefter teigene. Stængerne har som oftest været indrettede efter brugenes størrelse, saaledes for et brug af 1 vogs skyld en stang til 6 alen, for 2 \mathcal{B} s brug af 4 alen og saa fremdeles¹.

Som hopemark (hopeng) betegnes i Nordre Bergenhus, Romsdals, Trondhjems og Nordlands amter slaatteteiger i indmarken, men især i udmarken og paa sætervoldene, som høstes i fællesskab, hvorefter høet deles lige mellem sameierne².

I udmarken er for det meste havnegangen

¹ Ganske som L VII 15 (se s. 22), NL VI 13, udeladt i NL 3—14—8.

² Ganske som i L VII 12, NL VI 11, udeladt i Lov- bogen.

fælles, medens skoven i de egentlige trælastbygder allerede er udskiftet; i andre bestaar fremdeles fællesskab i hugst, snart saaledes, «at den som eier $\frac{1}{4}$ part i gaarden, faar hvert 4. træ (Bratsberg), snart saa at alle har lige ret til at hugge, snart overalt i skoven, snart paa enkelte steder, især i de øverste fjeldegne. I Nordre Bergenhus amt eier en et slags træer i skoven, saa som løvskoven, en anden naaleskoven. Der gives endog det sted, hvor der siges, at en eier træet, en anden grenene, nemlig ret til løvet til kreaturerne's føde».

Udenfor den i privateiendom liggende udmark ligger saa konge- eller statsalmenningen, det gamle «folkland».

Der er i hele det norske agrarsystem en saa gennemgaaende lighed med landsbysystemet i Danmark¹, Sverige og Mellem-Europa, at vi med fuld ret maa kunne gaa ud fra et oprindeligt fælles udgangspunkt, om end den stedlige særudvikling har fremkaldt visse eiendommeligheder.

Det har hidtil været den gjængse opfatning hos os, at landsbyen har været ukjendt i Norges ældste tider, og at nordmændenes oprindelige bosættelsesform var enkeltgaarden: «Fra først af har enhver familie-fader taget saa meget jord, som han fandt for godt, for sig og sine undergivne.» Senere er da denne land-

¹ Se herom M a t z e n, Ketchist., Privatretten II §§ 4—10.

namsgaard delt mellem landnamsmandens arvinger, og det paa den maade, som det senere jordfællesskab viser¹. At jordfællesskab og landsbybebyggelse (sambúð) kan opstaa gennem arveskifte, er utvilsomt². Men jeg vil her pege paa en anden hovedaarsag til begge dele: jordleiens udvikling. Det er ikke for intet, at omtrent alle hidhørende bestemmelser i de gamle love findes i landsleie- og ikke i odelsbolkerne. Disse indeholder dog regler om óðalsskipti³ (= eiendomsskifte, udskiftning af fællesskab), som klarligen viser, hvor udbredt jordfællesskabet var i de tider, da ordet óðal endnu ikke havde faaet sin senere, begrænsede betydning (ættejord), men betegnede jordeiendom overhode. Eller vi kan med lige stor ret sige: da al jord endnu var óðal (ættejord). Gulatingslovens óðalsskipti er efter hele sin konstruktion opløsning af et forhen udelt sameie i en bær (landsby) til lige andele, som fordeles ved lodkastning. Men odelskiftet har ogsaa flere lighedspunkter med den danske rebning⁴ og den svenske

¹ Brandt; Retshist. I § 35.

² Se det typiske huse- og tomteskifte paa Hval i Sogndal (Sogn), DN VI no. 84 (1314), hvor karakteristisk nok intet nævnes om jordens udskiftning.

³ G 87 (NgL I 117), F XIV 4, L VI 3.

⁴ G 87: Nu má engi oðrum alburðar synia, innan þriggia vetra, ef eigi var iord alboren fyrr, o: nu kan ingen negte den anden skifte efter maalesnor inden 3 vintre, hvis jorden ikke før har været skiftet med snor.

laghalæghi, eller udskiftning af landsbyen i bol¹. Særlig karakteristisk for jordfællesskab og landsbyforhold er dog Frostatingslovens hafnskipti (XIV 4), der ligeledes afgjøres ved lodkastning. Her er det ikke eiendomsretten, men brugsretten, som udskiftes, og lodderne skal bruges vekselvis lige længe. Dette hafnskipte finder sted mellem leilændinger paa samelejord.

Lad os tilslut høre, hvorledes Innama-Sternegg former sin opfatning af de oprindelige grundeierforhold i Norden: «Ved deres (o: nordgermanernes) overgang fra nomadelivet har de enkelte skarer (fylki), som ættevis tog landet i besiddelse, først delt dette i herreder (hundari, herað), og inden disse anvistes de enkelte familier sin grundbesiddelse (óðal). Hvad der ikke blev delt: skov, beitesland og sjær, forblev som almende (almenninger) liggende i fællesskab for landskaberne, de enkelte herreder og deres underafdelinger, kirkesognene (socknarne) og landsbyerne (byarne), eller for det hele folk (folkland). Almenningen skilte mellem de enkelte bygder og havde samtidig betydning som grænse mellem de enkelte stammer.» Bebyggelsens udvidelse skede gennem sukcessiv oprydning af almenningen enten af (fri) samfundsllemmer, hvis rydninger, i kraft af deres andelsret, blev deres varige besiddelse og henregnet til odelen, eller samfundet overlod af-

¹ Jfr. v. Amira OR I 606 ff og Matzen, Retshistorie, Privatretten II § 7 med v. Amira OR II 730 ff.

hængige og ufri folk almenningsland til rydning mod arvefæste (dansk: ornum). Paa denne vis udgik fra urbyerne (apelby) en række af afhængige datterbyer (þorp), som for det første forblev i almenningsforbund med urbyen og først senere fik sig udskiftet egne almenninger¹.

Denne skildring har nærmest for øie udviklingen i Sverige og Danmark; men den passer visselig i hovedsagen ogsaa paa Norge. Gustav Storm siger om det sidste: «Hvert folk eller herred har oprindelig besiddet sit land i fællesskab, men eftersom agerbrug eller fædrift udviklede sig, udvikledes privateiendom for slekten til jorden (odel), medens det udyrkede land var fælleseiendom (almenning) og brugtes til græsning eller jagt»².

Literatur: Heinrich Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte I § 10, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, 2. udg. 1903, § 2. Innama-Sternegg, Wirtschaft i Pauls Grundriss der germ. Philologie, 2. udg., III 1. v. Amira, Recht, sammesteds s. 169; hos alle disse forfattere findes den øvrige litteratur anført. Et hovedverk er ogsaa her Meitzen, Siedelungen und Agrarwesen, I 148, II 502, 505, hvor den norske landsbybebyggelses grænse sættes til sydgrænsen af Trøndelagen, hvilket neppe er rigtig. Andr. M. Hansen, Norsk Folkepsykologie, § 5 (Tun—landsby) hævder landsbyen for kortskalledistrikterne, enkeltgaarden for langskallebyggerne, hvor germanerne ingen urindvaanere

¹ Pauls Grundriss, 2. udg., III 10.

² Salmonsens Ill. Konversationslexikon, Norge, s. 615.

fandt. Simen Skappel, Træk af det norske Kvægbrugs historie i Tidsrummet 1660—1814 (Bilag til Tidskrift for Landbrug, 1903), s. 1 f.

www.libtool.com.cn

§ 3.

Stænderne.

I. Fællesgermanske stænderforhold. Den urgermanske befolkning deler sig i fri, halvfri og ufri træler. De fri mænd falder igjen i 2 klasser: adel og fribønder. De sidste er efter den herskende lære folkets kjerne og grundeiere. Efter den nyere, saakaldte grundherreteori, er derimod folkets brede masse ufri eller halvfri mænd, som ikke dyrker sin egen, men andres, nemlig adelens jord (Wittich, Heck, Meyer, Seebohm). Adelen har ingen arvelige standsrettigheder. Den bestaar af de faktisk herskende ætter, som paa grund af rigdom, magt og tapperhed nød høiere anseelse, og hvoraf konger, fyrster og prester udgik. Udenfor retssamfundet stod trælene, der ligesom kvæget var frimændenes eiendom. Trælene var dels ufri jordbrugere, dels hustyende. Trældommens hovedaarsag var krig og trælestanden bestod væsentlig af krigsfanger eller af den undertrykte befolkning i erobret land. Mellem trælene og frimændene stod de halvfri, som har forskjellige navne: liter, leter, later, aldier og barskalker. Denne stands oprindelse skyldes frivillig underkastelse under det erobrende

herskerfolk. Til de halvfri hørte ogsaa de frigivne træler, forsaavidt de ikke ved frigivelsen blev helt fri. Den halvfri er retshabil, men bunden til jorden og fra fødselen af forpligtet til at yde sin herre visse tjenester. Standsforskjellen faar sit klareste udtryk i mandeboden (wergelden) til den dræbtes sæt. Trælen har ingen wergeld, og den halvfri halvt saa stor wergeld som frimanden. Den sidstes wergeld svarer i senere tid til værdien af et normalbrug (hufe, bol). Efter andre har den oprindelige normalbod for frimanden været 100 kjer¹.

2. Norske stænderforhold. Fra Harald Haarfagres tid er der bevaret et digt i den ældre Edda, som kaldes Rigspula. Det fortæller et sagn om stændernes oprindelse. Digteren kjender tre stænder: træler, karler og jarler. De svarer til de fællesgermanske træler, fribønder og adel. Derimod savner vi en halvfri stand. Men en saadan gjenfinder vi i vore ældste loves frigivne træler. Disse deles i to klasser, en lavere og en høiere. Den lavere kaldes frjálgjafar eller þyrmslamenn, fordi den endnu staar i afhængighed (þyrmslir) til sin forrige herre. Tyrmselofket har alle den fællesgermanske halvfriheds kjendetegn: det er stavnsbundet, mangler evnen til at stifte egteskab og afslutte kjøb og ligesaa

¹ F. Seebohm, Tribal custom in Ang.-Sax. Law s. 250 ff og i Vjschr. für Soc. u. Wirtsch. Gesch. I 194.

arveret i første grad (mellem forældre, børn og søkende). Det har visse pligter mod sin herre og hans sæt, men staar til gjengjæld under hans og dens beskyttelse (vørn). Den høiere klasse frigivne kaldes leysingjar eller vánarmenn. Det er saadanne, som har holdt sit frihedsøl og betalt sine løsningsører. De er or þyrmslum og or vørn og har alle de rettigheder, som tyrmsel-folket savner. Men der bestaar endnu et baand mellem dem og deres efterkommere og herren og hans sætlinger. Først i 9. generation er leysingens efterkommere helt fri, ætbaarne mænd¹.

Hovedaarsagerne til trældom er krigsfangenskab og fødsel af ufri mor. Der har været opkastet det spørgsmaal, om ikke Norges trælestand stammer fra en undertrykt urbefolkning. Herom kan for tiden kun siges, at de historiske kilder og de ældste love savner ethvert spor af en saadan. Derimod har Rigsþula en karakteristik af de forskellige stænder, som har været opfattet som en karakteristik af forskellige racer, og træleracen skulde være den undertrykte urbefolkning. Om rigtigheden af denne lære vil jeg intet udtale. Derimod kaster Rigsþula et interessant lys over de forskellige stænders levevis, arbejde og forhold til jorden. Vi maa derfor høre, hvad den gamle digter siger herom:

¹ Maurer, Die Freigelassenen nach altnorweg. Recht 85—86.

Trælene nedstammer fra egteparret þræll og þir, der begge har stygge ansigter, grove hænder, ludende ryg og lange hæle. De lever af grov kost i usle hytter; men det er dem, som lægger gjærder, gjødsler agre, stiller griser, gjæter gjeter og graver torv. Jordarbejde og kvægdrægt er deres hverv.

Karlestænden¹ har bedre boligere, finere klær, bedre levemaade, og deres udseende vidner om en høiere race end trælernes. Karl er jorddyrker og kvægopdrætter. Han tæmmer okser, arbejder plog, bygger tømmerhuse og lader, gjør sig hjulredskab og kører plog². Hans hustru har nøgler ved beltet og er klædt i gjeteskind. Deres sønner er Hall (o: helten) og Dreng, Hauld, Thegn og Smed (o: haandverkeren), Bonde og flere. Og døtrene er brud, viv, hustru, hugstør og djerv, strunk, stolt og blyg, staut og maalsnild. Vi har her for os den fri bondestand og odelsmændenes klasse.

Jarl³ er adelens repræsentant: han er smuk, kraftig, overmodig, med sædle legemsformer, der vidner om fornem herkomst. Han lever i overflod og luksus,

¹ Om betydningen af karl, se Falk og Torp, Ordbog s. v.

² Plogr, forskjellig fra arðr, lig vor nuværende plog. Valtýr Guðmundsson i Pauls Grundriss III 459.

³ Om jarl, urnordisk eirilar (Bystenen 650), se Bugge, Runeindskr. 100. Brunner RG I 106. Falk og Torp, Ordbog s. v. jarl.

er gjestfri og gavmild, og vaabenførd, ikke jordens dyrking, er hans egentlige kald. Først jarl blir af sin guddommelige stamfar Heimdal gjort delagtig i den høiere dannelselse, i runernes hemmelige kunst, og i retshistorisk henseende er følgende ytring merkelig: «Denne bød han at tilegne sig odelsvoldene, odelsvoldene, de ældgamle bygder¹.» Han opfylder dette bud ved at erobre sig land med væbnet haand og opnaaede saaledes «ene at raade for 18 boer» (brug, gaarde). Derefter egter han Herses datter, den smalfingrede, hvide og kloge Erna (o: ørnehunnen). Det er en Harald Haarfagre en miniature.

Jarls yngste søn er Konrungr. Det er folketymologiens forklaring af konungr. Han er kongætternes repræsentant og den ypperste af alle. Han udmerker sig for det første ved en høiere, ja overmenneskelig kundskab: han kjender levnetsruner og livsruner, kan beskytte mænd mod døden, sløve sverdets egg og stille havets bølger, forstaar fuglenes maal, slukker ild, soner sind, døver sorg og har otte mænds magt og vælde. Han er mere end et menneske; han er en halvgud. Sin dag tilbringer han med at øve disse aandens høie kunster, og han kjæmper med sin egen far i runekunst og seirer. Men under jagten i skoven minder en kraake ham om hans egentlige

¹ Rígsmaal ed. Bugge 36: þann bað hann eignaz oðalvøllu, oðalvøllu, alldnar bygðir. Gjessings oversættelse: gav i arv ham, er misvisende.

kald: at drage i hærfærd, og eggende gjør den ham opmærksom paa, at Dan og Danp (o: Danmarks konger) har dyrere haller og bedre odel end han og hans æt. Digtet er her afbrudt. Resten mangler. Men meningen er klar: Kon unge skal ikke som sin far la sig nøie med at erobre oldelsvolde, men riger og lande.

Saadan sammensat var sagtidens norske samfund og saadan den aandelige og materielle kultur, som dets forskjellige stænder repræsenterede. Vi lægger merke til, at jarlen eller adelen lever som godseiere, ikke som jordbrugere. De drev sine gaarde med træler eller fri arbejdere eller satte dem bort til fri eller halvfri leilændinger. De havde stadig om sig et krigerfølge, en hird af fri mænd (huskarlar), der vel ogsaa benyttedes som arbejdere. Det er disse høvdinger, som foretager vikingetogene og som koloniserer Island. Deres vaner og behov fremtræder klart for vort blik i de islandske fortællinger om de første landnamsmænd.

Men hvordan var det med karlestanden? Dannede den en ensartet masse? I faktisk henseende visselig ikke; men nogen retslig standsforskjel mellem de jordbrugende fri bønder har der neppe eksisteret i urtiden. Endnu i de bevarede ældre kristenretter for Østlandet danner bønderne én stand, som kaldes h a u l d a r. Ordets grundbetydning er helt, fremragende mand¹. Men i Gula og Frostatingslovene er hauldr betegnelse

¹ Falk og Torp, Ordbog s. v. helt.

for odelsbaarne mænd, medlemmer af odelsætterne. De øvrige fri bønder kaldes kun bøendr eller árbornir, ættbornir menn. Maurer¹ har paavist, at denne sondring allerede er fuldbyrdet før aar 900. Den viser, hvilken vegt der blev lagt paa odelsgodset som grundlag for social rang og anseelse. Og óðal, som egentlig betyr «det bedste»², er i denne periode betegnelse for al jordeiendom³, det vil sige: for al dyrket jord (óðalvellir) med de dertil hørende almenningsrettigheder. Vi maa saaledes gaa ud fra, at hauldsklassen engang i oldtiden har omfattet alle norske selveiere (=: brugere af egen jord). Under dem i social henseende stod leilændingerne (brugere af fremmed jord), hvis stilling endnu i det 11. og 12. aarh. er meget prekær. Men da jorden begyndte at bli en handelsvare, indtraadte en sondring mellem eiere og berettigede til gammel arvejord (óðal) og kauplændingen, opkomlingen, som har erhvervet sig sin jord ved kjøb.

Standsforskjellen mellem frimændene aabenbarer sig hos os som hos de andre germaner i mandeboden og den personlige ret, det er boden for personlige krænkelser. Forholdet mellem stænderne synes oprindeligt at have været som 1:2, og normalboden er hauldens, hvis mandebod efter de ældste love er 96 kjøer, hvilket

¹ Maurer, Die norwegischen hōldar.

² Falk og Torp, Ordbog s. v. grunde.

³ Boden i Sav.-Zt. XXII 111. Hertzberg, Gloss. s. v. óðal.

svarer til den merovingiske fri mandsvergeld paa 200 guldsolidi¹.

Literatur: Brunner RG I § 14. Grundzüge § 3. v. Amira, Recht §§ 33—34, hvor literaturen anføres. Om de nyere teorier af Heck, Wittich og Seebohm se V nogradoff, Wergeld und Stand og Brunner, Ständerechtliche Probleme i Sav.-Zt. XIII.

§ 4.

Ætten.

I. Organisation. Ætten er de blodsforvandrede. Disse betegnes i de germanske sprog dels med ordet mægð (mag, mæg), dels med ordet kyn (kuni, cunni)², dels med ordet sippe (gln. sif, sift)³. Det sidste ord hænger etymologisk sammen med latinsk suus (sin) og betegner ættens medlemmer som sammenhørende. Det samme synspunkt kommer ogsaa frem, naar ættesamfundet kaldes venner (gln. frændar = tysk freunde)⁴.

Om detaljerne i ættesamfundets organisation maa jeg henvise til privatrettens historie. Her vil jeg kun betone, at ordet ætt betyder «otte», nemlig udgangs-

¹ Seebohm, Tribal Custom in Anglo-Saxon Law 250, 256, 258 ff.

² Falk og Torp s. vv. kjøn, maag; det sidste betyder i norsk svoger.

³ Hertzberg, Gloss. sifjaðr og sifjar, som alm. betyder besvogret, svogre, men ogsaa slegtning.

⁴ Falk og Torp s. v. frænde.

personens 8 oldeforældre, 4 paa farsiden og 4 paa morsiden, med deres efterkommere¹. Ætten omfatter saaledes baade farsætten (sværdsiden) og morsætten (spinde-siden). Hos germanerne og arierne overhovedet nyder dog farsætten flere fortrin for morsætten, der vistnok oprindelig ikke har hørt med til ætten, men først efterhaanden har faaet del i dens rettigheder og pligter. Dette er ialfald den herskende opfatning, uagtet fremragende forskere som v. Amira² og Julius Ficker³ holder for, at ogsaa germaner og ariere oprindelig har levet under den saakaldte morsret, det vil sige, at barnet retslig seet alene tilhører morsætten og har rettigheder og pligter i forhold til den. Ficker mener, at overgangen til det modsatte system, farsretten, hænger sammen med konekjøbets opkomst: ved at betale brudekjøbesum fik faderen ret til sin hustru og hendes børn.

Det germanske ættesamfund er ikke som den keltiske klan et patriarkalsk samfund med en født slegts-høvding i spidsen. Den germanske æt er, retslig seet, et demokratisk samfund; men faktisk er det selv-sagt ættens høvdinger, som har ledelsen, hvor det gjælder at hævde ættens ret og anseelse overfor andre ætter.

2. Ættens rettigheder og pligter. Den urgermanske og urnordiske ætt var vistnok ingen stat

¹ v. Amira, Recht³ s. 106.

² Recht s. 106.

³ Erbenfolge V §§ 14, 15—51.

i staten, men den havde dog mange rettigheder og pligter, som senere er gaaet over paa stat og kommune. I den periode, vi her omhandler, er ætten det eneste, virkelige f r e d s s a m f u n d. Frændadráp er et ord, som i vort gamle sprog kun forekommer i sene oversættelser af latinske skrifter (for: parricidium), og gjerningen selv betragtes i vore ældste love¹ som et saa sikkert indicium paa vanvid, at den er straffri. Mig bekjendt indeholder ingen oldgermansk lov straffebestemmelser for frændedrab. Men i sagn og digtning danner det motivet for de store skjæbnetragedier. Fred og venskab indenfor frændernes kreds var en selvsagt ting. Desto kraftigere kan ætten optræde som et v e r n e s a m f u n d, der beskytter individet mod krænkelser udenfra. I denne periode og langt ned i den følgende er ættens retsbeskyttelse den eneste effektive retsbeskyttelse, individet nyder. Staten bekymrer sig saare lidet om individets ret og magter endnu mindre at haandhæve den. Individet er saa at sige udelukkende henvist til ættens vern og forsvar. Intet under derfor, at det at være ættborinn er det samme som at være et frit, retshabilt medlem af samfundet. Den, som er uden ætt, staar i grunden udenfor retssamfundet og er i realiteten ganske uden retsbeskyttelse, hvis han ikke som træl eller halvfri frigiven staar under sin herres eller patrons vørn (se

¹ G. 164. F. IV 31, jfr. Winge, Den norske sindssygelovgivning s. 50 f.

side 30 f.). Ganske karakteristisk kaldte vore fædre en mands hjembygd for hans ætthagi: ætten var individets bedste hegn og gjærde (hagi)¹. Ættens vernepligt ytrer sig først og fremst i blodhevnspligten og den deraf flydende ret til mandebod for det ved drab tilføiede ætteskaar (ættarskarð, ættarhogg). Drabsmandens ætt var paa sin side forpligtet til at forsvare ham og at deltage i mandebodens betaling. Men ogsaa udenfor drabssager har ætten en ret og pligt til at bistaa sine medlemmer i rettergang, navnlig med edshjælp (eiðalið) til renselse for anklagen.

I urtiden udgjør den germanske ætt en hær afdeling (fara), som ved den faste bosættelse slog sig ned i samme landsby eller tun. Naar vi tidligere (side 19) har pegt paa, at landsbyjorden var landsbymenighedens sameie, saa kan vi med lige stor ret sige, at den var en ætts eiendom. Heraf udspringer saa igjen odelsretten eller ættemedlemmernes forkjøbs- og løsningsret til odelsjord, som er solgt ud af ætten. Odelsretten selv er ikke længer slegtseiendom, men en levning, et rudiment af denne. Odelsretten forudsætter tvertimod individuelleiendomsret til jorden; men denne individuelleiendomsret omfatter egentlig kun jordens penge-værdi: eieren har ved jordens salg til odelsmændene krav paa den kjøbesum, en fremmed vil betale, og naar

¹ Jfr. Sigurd Ranessøns proces ed. G. Storm s. 13: Ætlar nv sva greypiliga at ganga, at gera Sigvrð Hrana son vtlægian þar norðr j sialfs sins ætt haga.

odelsmændene løser jorden fra en fremmed køber, maa de betale dens takstværdi. Baade odels- og individual-eiendomsretten forudsætter saaledes, at jorden har handelsværd, hvad den neppe har havt i bebyggelsens ældste tider, da der var jord i overflod. Men vi ved intet sikkert om, naar Norges jord blev handelsvare. Hvis vi holder os til sagaens beretninger om Harald Haarfagres tilegnelse af odelen, hvorom senere, saa synes det klart, at óðal dér betegner jordeiendom i sin almindelighed, og endnu i de ældste love har óðal flere steder betydning af eiendomsret til jord eller af jordeiendom¹. Vi maa derfor antage, at der har været en tid i Norges agrarhistorie, da al jord var óðal, det vil sige: slegtseiendom (se side 26), og denne periode skulde da efter sagaen ikke være afsluttet ved Harald Haarfagres optræden. Imidlertid er vel intet sikrere, end at individuelleiendomsret til jord var anerkjendt paa kong Haralds tid. Det synes med bestemthed at fremgaa af det islandske landnams historie; thi der er jorden kun individuelleie, ikke slegtseie. Og naar vi ser, hvorledes odelsret i teknisk forstand (forkjøbs- og løsningsret) og dens nødvendige korrelat, individuelleiendomsretten, findes hos alle germanske stammer², saa blir vi nødt til at antage, at begge retsinstituter har været vore fædre bekjendt, endog før de tog den norske

¹ Se Hertzberg, Gloss. s. vv. óðal og óðalskifte. Boden § 2.

² Se herom især Ficker, Erbenfolge V §§ 1539 ff.

jord i besiddelse. Men ligesaa sikkert fører den sammenlignende retsforskning til det resultat, at udgangspunktet, grundlaget for den tekniske odelsret er slegtseiendomsretten.

Ogsaa arveretten ansees af de fleste at ha sin grund i en slegtseiendomsret, som ogsaa omfattede løsøret, og som oprindeligt udelukkede en fri, individuel raadighedsret over dette. Individet havde til løsøret kun en andelsret, og den paa det faldende lod fik det med sig i graven (totenteil)¹, eller den anvendtes til gravøllet eller senere som sjælegave. Ficker lærer dog, at fri, individuel eiendomsret og gavefrihed har været den germanske urrets standpunkt².

Endelig har den germanske og den nordiske ætt en forsørgelsespligt overfor sine fattige og vergemaal overfor sine umyndige medlemmer, hvortil efter den almindelige opfatning ogsaa kvinderne hørte. Men ogsaa her indtager Julius Ficker et afvigende standpunkt, idet han hævder, at den germanske kvinde oprindeligt har været ligestillet med manden³.

Vi har hidtil havt det paa blodsbaandet grundede ættesamfund for sig; men ogsaa ved retshandler kunde et ætteforhold stiftes. Dette sker hos vore fædre gennem ættelidning, hvorved uegte eller trælbaarne børn optages i ætten. Hertil kræves ættens samtykke.

¹ v. Amira, Recht² s. 126. Brunner, Grundzüge § 56.

² Erbenfolge V §§ 1480 ff.

³ Erbenfolge V §§ 1578 ff.

Ogsaa ved blodsbroderskabet stiftes et kunstigt ætteforhold, som har det naturlige blodssamfunds virkninger. Hos andre germanske folk forekommer løssigelse fra ætteforholdet (entsippung) og ligesaa udstødelse af ætten. Hos os kunde kvinder, der stod under formynderskab, forbryde sine ætterettigheder ved at gifte sig mod sin formynders vilje. Den nærmere skildring af disse retsforhold hører hjemme i privatretten.

Literatur: Brunner, Grundzüge § 4, RG. I §§ 12, 13. v. Amira, Recht §§ 53—55, hvor ogsaa litteraturen er anført. Boden, Das altnorwegische Stammgüterrecht i Sav. Zeitschr. XXII 109. Julius Ficker, Erbenfolge I—V. Vinogradoff, Geschlecht und Verwandt. im altnorw. Rechte (Zeitschrift für Social und Wirtschaftsgeschichte VII). Seebohm, Tribal Custom in Anglo-Saxon Law, anmeldt af Vinogradoff i Vierteljschr. für Social- und Wirtschaftsgesch. I. Brandt, Retshist. I §§ 20, 24—28.

§ 5.

Landet og dets inddeling.

1. Fylket (folklandet). Fylki (civitas hos Tacitus) er oprindeligt en betegnelse for det germanske folk som krigerskare (se s. 11). Men efterat folket har taget fast bopæl, blir fylket i Norge betegnelse for statsområdet, der ogsaa kaldes land eller folkland¹. Fylkenavnene ender ogsaa i flere tilfælde paa

¹ Saaledes hos svearne. I Olav Trygvasons saga 18 (Heimskr. ed. F. Jónsson I 285) siges om Haakon Jarl, «at hann hafði her af 4 folklandum», hvilket her synes at betegne Hálogaland, Naumudal, Þrændalög og Raumsdal.

-land (Hǫrðaland, Hálogaland, Rogaland). Fylket faar forøvrigt sit navn enten efter folket (Hǫrðaland, Rogaland) eller efter dets beliggenhed (Vestfold, Firðir, Mœrir). Som herskergebet kaldes fylket eller flere fylker et riki (Ringariki, Raumariki, Rænarike).

Fylkernes antal er i de ældste bevarede fylkeslister (fra ca. 1120) 25, nemlig: 1. Rænafylke (Ranriki), 2. Vingulmørk, 3. Vestfold, 4. Egdafylke, 5. Rygiafylke, 6. Hǫrðafylke, 7. Sygnafylke, 8. Firðafylke, 9. Sunnmærafylke, 10. Raumsdølafylke, 11. Norðmærafylke, 12. Orkdølafylke, 13. Gauldølafylke, 14. Strindafylke, 15. Verdølafylke, 16. Skaunafylke, 17. Stjordølafylke, 18. Sparbyggiafylke, 19. Eynafylke, 20. Naumdølafylke, 21. Háleygiafylke, 22. Raumarike, 23. Ringarike, 24. Heiðmørk, 25. Guðbrandsdalir¹.

Fylket er regelmæssig ét folks omraade; men det gamle «folkland» kan ogsaa senere være delt i flere fylker. Det er ganske vist tilfælde med Þrándheimr (fylkerne 12—19). I historisk tid finder vi fylkerne 1—3 betegnede med fællesnavnet Vík, og fylkerne 23—25 kaldes Upplönd. Folklande som Þelamørk, Grenland, Haddingjadalr og Haðaland, og landskabsnavne som Setrsdal, Valdres, Þótn, Sóleyjar og Eystridalir, der ikke er optagne i fylkeslisten, maa anses som «biland» til de gamle fylker, fra hvilke deres

¹ Hist. Tidsskrift IV 478. Hauksbók ed. Finnur Jónsson s. 502; jfr. s. CXXXV.

befolkning er udgaaet. Til hvilke af de gamle folklande hvert enkelt af disse «bilande» hører, kan først et indgaaende studium af dialekter, seder, skikke og antropologiske forhold gjøre klart. Veiledende er i saa henseende, at Valdres og Hallingdal hørte til Gulatingslagen, Hadeland og Toten samt Søndre Østerdalen til Hedemarken, Nordre Østerdalen til Trøndelagen, Grenland og Øst-Telemarken til Vestfold, Vest-Telemarken til Agder¹.

Til forskjellige tider samles flere fylker til ét riki under en fælles konge. Mere stabil er flere fylkers forening til et lovomraade (løg). I denne periode er Oplandene samlede til en Heiðsævisløg, Þrándheimr til en Þrændaløg og vistnok ogsaa Hordaland, Sogn og Firdafylke til en Gulafingsløg². Man har jevnført de norske lovomraader med sydgermanske kultussamfund og disse igjen med grækernes amfiktyonier³. v. Amira⁴ antager, at de norske lög væsentlig skylder konger sin tilblivelse, og heri har han støtte i sagaerne; men det synes dog troligt, at udgangspunktet for denne sammenlutning har været de forskjellige «folks» etnologiske samhörighed.

Først henimod denne periodes slutning (i vikinge-

¹ Munch I §§ 11 og 14. *Historia Norvegiæ* i Storms *Monumenta hist. Norvegiæ* s. 76—82; jfr. s. XXV—XXVIII.

² Udsigt I 37.

³ Maurer, *Upphaf* s. 1. *Leofolii, Germania* s. 172.

⁴ *Recht*² s. 74.

tiden) opkommer fællesnavnet *Norvegr*¹ og nordmenn for alle de norske fylker og deres indvaanere. Som navnene selv tilsiger, er de opstaaede hos vore sydligere naboer. Før denne tid kalder irerne Norge *Hiruath* (efter hørderne) eller *Lochlann* (Fjordlandet).

2. *Herreder*. Det germanske «folk» er organiseret som en krigerskare (fylki, fylkingr), hvis underafdelinger kaldes *hære*. Hæren (oldn. *herr*) bestaar af hundrede (o: 120) krigere med deres familier. Kommandoen over en hær kaldes *herrað*, senere *herað*, hvilket i Norge, Danmark og Vest-Sverige blev navnet paa det distrikt, hvor en herr fik sig anvist fast bopæl (se s. 11), medens dette distrikt i Øst-Sverige kaldes *hundari*, hos sydgermanerne *huntari*, *centena*, hos Tacitus *pagus*; «hundred»-navnet er hos ham knyttet til «hæren», ikke til distriktet (se s. 11, note 5).

Literatur: v. Amira Recht §§ 27—28, hvor hele den øvrige literatur er opført. Bevismaterialet er samlet hos Maurer, artikel *Gulaping* i Ersch und Grubers *Encyklopædie* og hos Lehmann, *Königsfriede der Nordgermanen* § 18.

§ 6.

Forfatningen.

1. *Fylkestinget* (lagtinget). Den urgermanske stats vigtigste organ er folkeforsamlingen eller,

¹ Hægstad i *Norvegia* II.

som det hos os oprindelig maa ha hedt, fylkestinget (fylkisping). Tacitus kalder det concilium civitatis (statsraadet) og beskriver det i følgende ord:

Germ. 11: Om de mindre sager raadslaar høvdingerne¹, om de større alle, dog saa, at ogsaa de sager, hvis endelige afgjørelse ligger i folkets haand, foreløbig drøftes indgaaende af høvdingerne. De træder sammen, hvis ikke noget overordentligt eller paatrængende indtræffer, paa bestemte dage, enten ved nymaane eller fuldmaane; thi disse ansees som de mest heldvarslende tider til at gaa igang med forretninger eller foretagender. — — En misbrug, som følger af mangelen paa en fast ordnet styrelse, er den skik, at ikke alle møder samtidig eller som efter ordre, men paa grund af deres sendrægtighed gaar der to eller tre dage, før mødet kan sættes. Naar forsamlingen saa behager, indtager de sine sæder under vaaben. Stilhed paabydes af presterne, som ved denne leilighed tillige er ordenspoliti. Derefter lytter man til en tale af kongen eller af en høvding, alt eftersom enhver af disse har alder, ædel byrd, krigerære eller veltalenhed til, og deres ord har mere vegt som et raad end magt som et bud. Vinder et forslag ikke bifald, er forsamlin-

¹ Saaledes gjengir, og jeg tror med rette, Leofolii principes, der egentlig betyder «de første». Schrøder RG³ s. 28 anser det tvilsomt, om høvdingenavnet forekommer i urtiden. Jfr. Fritzner, Ordbog s. v. høvdingi.

gens knurr tegn paa forkastelse, men antages det, saa slaar de sine framjer (langskafte meisler, celter) mod hinanden. Den ærefuldeste tilslutning er det bifald, som gives ved vaabengny.

Disse træk gaar igjen i alle skildringer af germanernes folketing, og vi skal her kun tilføie nogle for Norge karakteristiske afvigelser. Hos os har vistnok fylkestinget — ialfald paa Vestlandet — havt et ordinært møde om vaaren paa første torsdag efter ny og fuld maane efter foraarsjevndøgn. Denne torsdag, som senere kaldes «torsdag i paaskeugen», er i den første kristne tid lagtingsdag og procestermin i odelssager¹. Fra torsdag kan vi slutte, at Tor var tingets gud, som hos sydgermanerne Tyr². Før tingets aabning blir dommernes plads indhegnet med hasselstænger, som kaldes vebaand (helligdomshegn). Denne handling foretages af herserne, der ogsaa opnævner dommerne og i det hele er tingets formænd³. De har hos os funktioner, som hos Tacitus tillægges presterne, hvilket vistnok hænger sammen med, at herserne tillige var prester. En herse er det vel ogsaa, som hos os «byder lyd (stilhed) og forbyder ulyd (støi, skraal)»⁴. Naar G. 3 (jfr. 266) siger, at tingmændene skal møde «at upvesande solo», saa har vi for os en bestemmelse, der gaar tilbage til

¹ G. 3, 266, 269, 274, 276—77, 280, 283—84, 287.

² Schrøder RG³ s. 23.

³ Eigla c. 57, jfr. F I 2.

⁴ Jfr. Vqluspá 1: Hljops bið ek. Schrøder l. c. 23.

en tid, da ordet vera endnu havde formen vesa, hvilket ligger langt forud for vor historiske tid. Naar folketinget kaldes «hele hærens ting» (allsherjarþing), saa viser dette, at folketinget hos os som andetsteds var et hærmøde til vaabenssyn og mønstring.

Folketinget er suverænitetens indehaver og har den høieste myndighed i alle offentlige anliggender. Det er lovgivende forsamling (lögþing) og øverste domstol. Hvor flere fylker danner et fælles lovomraade (lög), er de sidstnævnte suverænitetsfunktioner gaaet over paa det fælles lagting. Muligens møder vi allerede i denne periode de senere lögmennt eller lögsoğumenn, der foredrager lovene og opbevarer deres tekst¹. Folketinget vælger konger, jarler, herser og andre embedsmænd, og afsætter dem, naar det er misfornøiet med deres styrelse. Beslutningerne fattes ved vaabengny (vápñatak).

Ogsaa herredet har sit eget þing (heraðsþing), hvis hovedfunktion er at dømme i straffesager og at fatte beslutninger i herredets indre anliggender.

2. Kongedømmet er en institution, som er ældre hos de østgermanske end hos de vestgermanske folk. Men ogsaa hos østgermanerne og specielt hos nordboerne kan vi øine en tid, da der ingen konger var eller ialfald intet kongenavn. Den ældste germanske

¹ Se Udsigt I § 7.

betegnelse for folkets hersker er maaske gotisk thiudans, hvormed Ulfila i sin bibeloversættelse gjengir βασιλεύς. Navnet forekommer ogsaa hos nordboerne (þjóðann) og hos sakserne (glsax. thiodan, aglsax. þeóden); en gammelsvensk runeindskrift nævner en thiaurikr¹. Disse ord er afledede af þjóð (folk, nation). I eddasproget forekommer fylkir som betegnelse for kongen; men ordet selv betyder vistnok fylkeschef, ligesom hersir herredschef². Snorre beretter³, at den nordiske konge oprindelig hed dróttinn, det vil sige: chef for et krigerfølge, en hird⁴ (drótt). Ved midten af det 9. aarh. er titler som fylkiskonungr, heraðskonungr almindelige.

Tacitus (Germ. 7) siger: Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt, det er: «ved kongevalg gaar de efter adelig byrd, ved hertugvalg efter mandemod.» Alt taler for, at kongerne kun blev valgt af de alleradeligste ætter, som udledede sin herkomst fra selve guderne⁵, og hvis medlemmer selv var udstyrede med guddommelige evner og kræfter (se s. 33). Det nordiske og tyske ord konungr (cuning, cyning, cyne) betyder «søn af en fornem mand»⁶. Paa kongens for-

¹ S. Bugge i Antiquarisk tidsskr. for Sverige V 40—41, 54, jfr. 56, 91, 141; Hertzberg, Lén og vezla s. 294 noten.

² Maurer, Upphaf s. 2.

³ Ynglingasaga kap. 17.

⁴ Falk og Torp, Ordbog s. v. drott.

⁵ v. Amira, Recht s. 94 og 80; Dahn, Deut. Gesch. I 212, citeret i Wolfs udgave af Germania, s. 19.

⁶ Falk og Torp, Ordbog s. v. konge.

hold til guderne beroede folkets ve og vel, og folket kræver ham til regnskab for sin skjæbne.

Tacitus (Germ. 44) siger om svionerne: Hos dem staar ogsaa rigdom i ære¹, og derfor er der en enkelt, som har herskermagten, uden at der for nogens vedkommende gjøres undtagelse, og uden at hans ret til at finde lydighed er afhængig af andres vilje. Der er heller ikke som hos de andre germaner vaaben i hver mands haand; men de er bortgjemte under bevogtning, som tilmed besørges af en træl; thi oceanet sikrer jo mod et pludseligt anfald af fiender; og skarer af væbnede mænd kommer, naar de ikke er optaget af krig, let ind paa selvraadig udskeielse. Men naturligvis: dette ikke at betro tilsynet med vaabnene til en adelig eller fribaaren, ja ikke engang til en frigiven, det er et egte kongekneb.

Denne skildring stemmer ikke med, hvad vi ellers ved om det ældste kongedømme i Norden. Tacitus ytring c. 7: «Kongerne har da heller ikke nogen uindskrænket eller vilkaarlig magt», staar i fuld harmoni med, hvad vi fra nordiske kilder ved om kongernes retsstilling.

Kongedømmet er i Norden arveligt² efter privat-

¹ I modsætning til hvad Germ. (c. 26) siger om germanerne i almindelighed (se s. 16).

² Maurer, Upphaf s. 2 f. og Krit. Vierteljahrschr. X 370, hævder, at selve kongenavnet hænger sammen med, at kongedømmet blev arveligt.

rettens arvegangsregler, det vil sige: alle sønner, egne som uegte, havde lige ret til tronen. Var ingen sønner til, kunde datter overføre kongedømmet til sin mand eller søn. Men den egentlige afgjørelse af, hvilket kongsemne skulde være konge, laa hos folketinget. Til dette maatte kongsemnet henvende sig med bøn om vißtaka (hylding). Vedtagelsen foregik til tinge i doms form. Folket kunde ta hensyn til, hvilken af tronarvingerne der var bedst skikket (til fallinn) for herskerstillingen. Ved hyldingen løftes kongen op i den afdøde konges høisæde eller paa et skjold. Var folket misfornøiet med kongens styrelse eller rettere: med sin egen skjæbne under hans styrelse, kunde det afsætte ham. Det gjorde ham ansvarlig ikke blot for hans egne handlinger, men ogsaa for de ulykker, som guderne behagede at hjemsege dem med i hans tid.

Det forekommer ogsaa, at flere kongesønner i fællesskab overtager riget, eller at den ældste udløser sine yngre brødre, hvorved disse sættes istand til at udruste sig som hærkonger eller sjekonger. Disse kunde da ha «fredland» i sin brors rige, naar de ikke var paa krigstog.

De kongelige symboler var krigsfanen (konungs merki) og sverdet. Merket bares tillands af merkesmanden foran kongen og var plantet i forstavnen paa hans skib.

Kongen var sit folks selvskrevne krigsherre

og havde som saadan krav paa ledingspligtens opfyldelse. Denne gik dog neppe videre end til forsvarskrig. Til angrebskrig maatte kongen nøie sig med sine egne huskarle (hirden), hvis folketinget negtede ham sin bistand¹. I ledingens sted kunde der erlægges en afgift. Anden skat synes fylkeskongen ikke at ha opbaaret i sit arverige. Af de erobrede lande oppebar han altid skat (skatlande), dog i almindelighed ikke af disses undersaatte, men af de mediatiserede fyrster (skatkonger, jarler). Anderledes er forholdet i skatlandet Finmarken, hvor skattepligten paahvilte de nomadiserende lapper.

Fylkeskongen var dernæst landefredens vogter. Men da han var uden domsmyndighed, havde han vistnok heller ingen magt til at gjøre fredløs eller til at gjenoptage den fredløse i retssamfundet. Dertil krævedes en tingbeslutning af folket. En undtagelse herfra gjaldt dog maaske for huskarlenes vedkommende. Derimod havde kongen andel i bøderne og i den fredløses forbrudte gods.

Endelig maa det ansees som sandsynligt, at kongen var folkets selvskevne yppersteprest.

Kongen havde ingen lovgivningsmagt, og

¹ Jfr. Egils saga c. 3: Hersen Kveldulfs svar: «Kongen har ret til at kræve af mig, at jeg skal følge ham, naar han skal verge sit land, og der blir herjet i Firdafylke. Men jeg finder mig ikke skyldig til at fare nord til Møre og stride der for at verge mørernes land.»

paa fylkes- eller lagtinget havde hans stemme principielt ikke større vægt end den fribaarne bondes. Men faktisk kunde hans magt og visdom faa stor indflydelse paa lovgivningen. Om Halfdan Svarte heder det saaledes, at han gjorde love og sørgede for deres overholdelse, samt at han organiserede Heiðsævislög¹.

Fylkeskongen var en stor godseier, dog ikke som konge, men som privatmand. Alt hans gods var hans private eiendoms- eller odelsgoods, hvoraf han underholdt sig selv og sine mænd (huskarlene, hirden). Hans gaarde bestyredes af hans træler (aarmænd?); maaske ogsaa af fri leilændinger; mod periodens slutning forekommer det muligens, at huskarle eller hirdmænd forleenedes med kongens jordegods eller indtægter som laan (len); derfra skriver sig vel navnet lánardrottinn².

I sagntiden omtales forskellige slags konger: fylkeskonger og herredskonger (jfr. s. 49) herskede paa landjorden (sat at landum); hærkonger og sjækonger var høvdinger for vikingeflokke, der herjede og gjorde bytte i andre lande; vandt de sig land og rige, kunde de forvandles til folkefyrster som fylkeskongerne.

I sagntiden er det hos os almindeligt, at en konge hersker over ét fylke; men der kjendes ogsaa flere eksempler paa, at en konge arver eller ved erobring underlægger sig flere fylker og hersker over større

¹ Udsigt I § 7.

² Hertzberg, Lén og veizla s. 301—7.

«riger». Halfdan Svarte raadede saaledes over det meste af Østlandet, og ved arv kom han i besiddelse af Sogn. De undertvungne konger vedblir ofte at herske som erobrerens underkonger eller skatkonger; tildels forvandles de til jarler. Den erobrende eller overordnede konge kaldes overkonge (yfirkonungr). De ældste nordiske storriger er lensstater, hvor overkongen er lensherre og skattekongerne eller skattejarlerne hans lensmænd¹.

3. Jarler og herser. De romerske forfattere nævner som germanske folkeførere foruden reges (konger) ogsaa principes (høvdinge, fyrster). Forskjellen mellem dem er efter romersk opfatning den, at rex er enehersker over en civitas (folk), medens princeps kun staar i spidsen for en gau (en del af en civitas), og samtlige principes danner i fredstid et regjeringsraad for den hele civitas. I krigstid vælges en princeps til dux (hertogi) for det hele folk. Denne romerske teori om den principielle forskjel mellem kongedømme og principat synes at være fremmed for germanerne selv. Disse synes at ha opfattet herskerens stilling som væsentlig ensartet, hvad enten han hed konge eller havde en anden titel. Fyrstemagten har saaledes i virkeligheden samme indhold som kongemagten, men almindelig et mindre omfang. Fyrsten

¹ Hertzberg, Lén og veizla s. 293 f.

som kongen hører til den fra guderne stammende adel. Begges embede er forsaavidt arveligt, men folket afgjør, hvem af flere arvberettigede der skal beklæde værdigheden. Hos det samme folk kan kongedømme og fyrstedømme omveksle¹.

I Norge er fyrsterne dels jarler, dels herser eller herredskonger (heraðskonungar).

Jarl (oprindelig eirilar) er i Rígsþula en betegnelse for adelen og i Hárbarþslioð 24² for den fri mand overhode. En bestemmelse i den islandske Grágás³, som maa stamme fra de norske love før Islands bebyggelse, antyder, at jarl rangerer næst efter kongen, saaledes som han ogsaa gjør i Rígsþula og i vore ældste love og sagaens beretninger. Jarlen hører til fyrsteadelen (tignarmenn).

Kilderne synes at sondre mellem to slags jarler, som vi kan kalde de folkevalgte og de kongevalgte.

I enkelte fylker, som Haalogaland, er jarl simpelt hen herskerens titel. Jarlens stilling er her den samme som kongens stilling i andre fylker; og i samme fylke

¹ Brunner, RG I § 17. Grundtoge § 6.

² Óþinn á jarla þá, er i val falla, en Þórr á þræla kyn.

³ I 192. Om den frigivne træl heder det: halfan rett skal hann taca, er hann kœmr á iarl's iord, en þa allan oc fullan, er hann kœmr á konvngs iorð. Da der vel ikke var konges eller jarls jord paa Island i fristatstiden, maa denne bestemmelse være hentet fra Gulatingsloven.

kalder herskeren sig snart konge og snart jarl, uden at dette har nogen indflydelse paa hans regjeringsmyndighed, men vel paa hans sociale rang¹. Disse jarler er folkevalgte fyrster med samme regjeringsmyndighed som den folkevalgte konge.

Den kongevalgte jarl er en konges haandgangne mand, en hirdmand, der som sin herres lensmand styrer et erobret rige eller en landsdel. Det tør vel antages, at dette skattejarledømme, som Hertzberg træffende kalder det, har sit egentlige udspring i det folkevalgte jarledømme, idet selvstyrende jarler gjennem erobring er forvandlede til en overkonges lensmænd eller skattejarler. Senere er da jarledømmet blet det høieste forvaltningsembede, hvori kongen kan ansætte sin tro mand, selv om han ikke er af jarlæt². Disse skattejarler repræsenterede kongemagten inden jarledømmet i alle retninger, men deres stilling afveg deri fra de folkevalgte jarler, at de overfor kongen havde skattepligt (vistnok $\frac{2}{3}$ af indtægterne) og ledingspligt. Hvor skattejarledømmet var et mediatiseret fyrstedømme, har muligens folkets gamle valgret forstaaet at gjøre sig gjældende ved embedets besættelse.

¹ Guðbrandr Dalakonungr var faðir Auðleifs föður Guðmundar konungs; hans son var Guðbrandr, er eigi vildi kalla sik konung ok lét gefa ser (af folket) jarlsnafn fyrir því, at hann vildi vera ríkistr jarl á Norðrlöndum. Fornald. sögur II 7.

² Jfr. Hertzberg, Lén og veizla s. 289.

Hos sydgermanerne vælges, hvor folket ingen konge har, i krigstilfælde en princeps som dux eller hertug. Hos os synes hertogi at være titelen paa den, som staar i spidsen for en mindreaarig konges hær. Den folkevalgte jarl eller herse synes derimod at ha været en lige saa selvskreven hærfører for sit folk som kongen for sit. Noget særvalg af hertogi synes her ikke at ha været i brug, uden hvor konge og jarl ikke havde opnaaet den krigsdygtige alder.

Hersir er den folkevalgte embedsmand, som staar i spidsen for en herr (120 familier), og som efter den faste bosættelse faar forråd over et herað (se s. 11). Han forekommer over hele den germanske verden og heder hos svenskerne hæraþshöfþingi, hos tyskerne hunno eller centenarius (zentenære, zentgråve¹), hos goterne hundafafþs (?), hos angelsakserne hundredes ealdor (af Beda satrapa)². v. Amira ser i denne embedsmand Tacitus's princeps³.

Herseværdigheden er arvelig paa samme maade som konge- og jarleværdigheden, det vil sige: folket afgjør, hvilket medlem af herseætten der skal betjene

¹ Efter v. Amira (Recht³ s. 73) er hersens oprindelige frankiske navn thunkin, medens de i teksten nævnte navne er betegnelser for den kgl. embedsmand, som senere traadte i hans sted.

² Maurer, Upphaf s. 2. v. Amira, Recht³ s. 73. Falk og Torp, Ordbog s. v. herse.

³ Recht³ s. 73.

embedet. Hersen udøver i herredet alle kongelige funktioner: han er herredets hærfører i krig, dets prest i fred, rettens og fredens haandhæver og herredstingets formand. Men i rang (nafnbót) staar han under jarl¹, og han synes efter de historiske kilders opfatning ikke at ha hørt til fyrsteadelen, men til bondeadelen.

4. **Hirðen.** Den germanske høvding, han være nu konge, jarl eller herse, er altid omgivet af et krigerfølge, som «i fredstid er en udmerkelse og i krig en skjoldborg»². De romerske forfattere kalder følget comitatus og følgesvendene comites eller clientes. Det germanske ord for følget er dryht, truht, nordisk drótt, og følgets herre kaldes dryhten, truhtin, nordisk dróttinn. Herren er sit følges «traust» (beskyttelse), hvorfor frankerne kaldte følgesvenden antrustio. Følget er i herrens brød, han er deres «brødgiver» (ags. hlaford, gln. lávarðr). De hører til herrens husstand og kaldes derfor i Norden huskarlar, hos angelsakserne híred, hvilket ord i formen hirð ogsaa i Norge blev den tekniske betegnelse for krigerfølget, medens det i Danmark kaldtes víperlagh (selskab).

¹ Hans (o: Guðbrands, s. 56 noten) son var Geirmundr jarl, faðir Roðgeirs jarls, föður Guðbrands, er eigi vildi vera konungr né jarl, ok lét gefa sér hersisnafn ok réð þó löndum sem konungr ok at engu var han uríkari; hans allir settmenn voru síðan hersar. Fornald. sögur II 7.

² Germania 13.

Hirdforholdet er oprindeligt et privatretligt tyendeforhold mellem husbond og tjener, og det staar enhver fri mand frit for at holde huskarle¹. Men forholdet mellem fyrsten og hans hirdmænd er dog ogsaa noget mere end et almindeligt tyendeforhold. Der knyttes et sterkere baand mellem dróttinn og hirden end mellem husbonde og tjener. Hirdmanden forpligter sig under ed til at være sin herre tro og lydlig, at elske, hvad han elsker, at sky, hvad han skyr, og specielt at følge ham i kampen og i døden². For sin troskab og sin tjeneste lønnes han af herren med gaver: klær, vaaben og fremfor alt guld maa herren i rigt maal lade tilflyde sine mænd, ellers er de utilfreds. Det store hirdholds vigtigste livsbetingelse er krig og plyndring. Byttet er kongens eiendom, men ve ham, om han ikke rundhaand det deler det med sine mænd³.

Uagtet hirden oprindeligt er et privat tjenerskab, er den dog blet udgangspunktet for to vigtige statsinstitutioner: den staaende hær og embedsverket. Allerede i denne periode er hirden som staaende hær den kraftigste støtte for kongens magt. Ligesaa maa vel fyrsterne — ialfald i større riki — ha havt sine ármenn eller erendrekar (ombudsmænd,

¹ v. A mira Recht³ s. 118.

² Denne hirdmandens troskab mod sin herre er et yndet emne for oldtidens heltedigtning, se Valdemar Vedel, Helteliv IX.

³ Valdemar Vedel, Helteliv, s. 177, 315 ff.

fogder); men disse har kanske snarere været ufri gaardsfogder end hirdmænd. De embeder, hvori hirdmænd ansattes, synes at ha været jarledømmet og militære embeder som merkesmand eller hirdembeder som dróttseti (ceremonimester).

5. Hærvæsen. Til den fri mands offentlige pligter hørte vernepligt, tingpligt og polititjeneste. Om de to sidste pligter er der ikke stort at sige i denne periode. Om vernepligten kan anføres:

Enhver fri mand ydede uden betaling krigstjeneste, men kun til landsforsvar (se s. 52). Hæren var folket i vaaben. Tinglaget er tillige hærafdeling. Herredets indvaanere daunede en herr, med hersen som fører. Inden «hæren» var vistnok folket ordnet efter ætter (se s. 39), hvis medlemmer stod under ættehøvdindens nærmeste kommando. Efter den faste bosættelse maa by- eller grannelaget ha staaet sammen (jfr. skibredets manngerð). Ordet fylkingr (fylking) er afledet af folk. Det svenske tiundaland (c: 10 hundreders land) er maaske en hærorganisation¹ som det tyske tausendschaft. I den østsvenske rod (sjøforsvarsdistrikt) har vi muligens udgangspunkt for det senere ledingsvæsen i Norden og i England².

¹ Jfr. Hildebrand, Statsförfatningen s. 12.

² Jfr. Hildebrand l. c. s. 12. Jfr. foran s. 17 om svionernes flaader.

Fodfolket var hærens hovedstyrke, og «svinefylkningen» var kjendt over hele den germanske verden. Udmerket rytteri forekommer hos enkelte folk, ogsaa hos de nordiske.

6. Fylkestatens karakteristik. Vi har ovenfor i korte træk skildret fylkestatens organisation og forfatning. Denne er udpræget demokratisk, forsaavidt som folkemagten er statsmagtens midtpunkt. Men ledelse og initiativ udgaar ikke fra karlenes brede masse, men fra høvdingerne, de storættede, rige godseiere, hvad enten de hed konger, jarler eller herser. Disse var baade kulturens og magtens virkelige bærere, og alle rettigheder, de være private eller offentlige, havde endnu sin hovedbasis i den faktiske magtfylde, hvorover den enkelte mand raadede. Seir i rettergang berodde ingenlunde paa kravets formelle eller materielle overensstemmelse med loven. Langt vigtigere var antallet af de bevæbnede mænd, som stod paa ens side, eller ens personlige kampevne og seiersælhed. Thi den, som tingets dom gik imod, han kunde appellere til kamplykken som den høieste instans, udfordre sin modstander til holmgang og erklære ham for hver mands nidding, om han ikke modtog udfordringen. Retten sad saaledes i sidste instans «i spydstagens ende». Herom bærer sagn og digtning rundelige vidnesbyrd og ikke mindre den følgende tids historie.

Literatur: Brunner RG I §§ 16—19, Grundzüge §§ 6—7. Schrøder RG § 5—6. v. Amira, Recht² §§ 27—28, 45, 60, hvor ogsaa den øvrige literatur er anført. Hertzberg, Løn og veizla i Norges sagatid (i Festskrift for Maurer) s. 289, 291 f. En god oversigt giver Karl Lehmann, Der Königsfriede der Nordgermanen § 18. Til §§ 1—6 se Munchs, Sars's og Keyzers verker.

Andet tidsrum: Enekongedømmet (872—1319).

§ 7.

Norges rige.

1. Grænser (landamæri). Det af Harald Haarfagre erobrede Noregsríki (Noregs konungsríki, Noregs veldi) havde andre grænser end det nuværende Norge. Da Harald havde underlagt sig alle norske fylker fra Haalogaland til Svinesund, indehavde den svenske konge Erik Emundsson landet fra Svinesund til Götaelven eller Ranrike, det nuværende Bohuslän. Desuden gjorde han krav paa overhøighed over Raumarike og Vestfold til Grenmar (Langesundsfjorden). I den anledning angreb Harald den svenske konge og underlagde sig ikke blot Raurike, men ogsaa Dalsland og Värmland. Ranrike eller Bohuslän blev først i 1658 ved Roskildefreden afstaaet til Sverige. Dalsland og Värmland kom sandsynligvis tilbage under Sverige allerede i det 10. og 11. aarh.

Jæmteland skal efter sagnhistorien være bebygget fra Trøndelagen i begyndelsen af det 8. aarhundrede, og da Harald havde underlagt sig Trøndelagen og Namdalen, flyttede mange trønder og namdøler over til Jæmteland og Helsingeland. Disse nybyggere hørte oprindelig hverken til Norge eller Sverige, men gav sig godvillig ind under Haakon den godes styre (934—960). Efter hans død blev de svenske undersaatte, indtil Øistein Magnusson atter bragte Jæmteland under Norge (omkr. 1111), til hvilket rige det hørte indtil Brømsebrofreden 1645.

Herjedalen skal være bebygget af nordmænd paa Halfdan Svartes tid og synes altid at ha tilhørt Norge indtil Brømsebrofreden 1645. I geistlig henseende havde Herjedalen altid hørt til Norge, medens Jæmteland hørte under Upsala stift indtil Stettinerfreden af 13. december 1570, da den geistlige jurisdiktion over Jæmteland gik over til den dansk-norske konge.

En forbigaaende forandring i Norges riges grænser frembragte Svolderslaget, hvorved Nordmøre, Søndmøre, Romsdalen, de fire indtrønderske fylker Stjórdøla-, Skeyna-, Verdøla- og Sparbyggjafylke samt Ranrike blev afstaaet til den svenske konge. Denne indsatte Svein Jarl som jarl over sine nordenfjeldske provinser¹, der inkorporeredes i Sverige. Danekongen fik Viken eller landet fra Lindesnes til Svinesund, men han forelenede

¹ Heimskr. OTS 113.

Erik Jarl, der indehavde, hvad der var igjen af Norge, med Romerike og Hedemarken. Denne ordning blev omstødt ved freden til Konghelle 1019, hvorved de gamle grænsemerker gjenoprettedes¹. Disse fastsattes nærmere ved en grænsetraktat af 1273². Danekongens herredømme over Viken afskaffedes endelig ved forliget i Brennørerne 1038³.

Mod nord naadde den norske bebyggelse paa Harald Haarfagres tid til Senjen og Malangen. Nordenfor var skatlandet Finmarken.

2. Skatlande. Disse var:

1. Finnmørk, hvis beboere var nomadiserende lapper, der allerede før Haralds tid var skatskyldige til haaleygerne.

Ottars beretning: «De derværende (o: Haalogalands) indbyggeres største herlighed er den

¹ Brynjulf Ulfaldes tale paa tinget i Ranrike 1017 (Heimskr. OHS 61): Vi bønder ved, hvad der er det retteste landeskifte fra gammel tid mellem Norges konge og sveakongen og danekongen, at Gautelven har dannet skille fra Væneren til sjøen, men nordenfor Markerne (o: skogbyggerne Aremark og Ømark i Norge og Nordmarka i Sverige) til Eidskogen, men derfra Kjølørne helt nord til Finmarken. (Gustav Storms oversættelse). Freden i Konghelle 1019, Heimskr. OHS 96. Munch I 2 s. 570—71.

² Trykt NgL II 487—91 og Rydberg, Sveriges traktater I nr. 120. Side 252 ff. gir Rydberg en fremstilling af Norges grænseforhold mod Sverige før 1273.

³ Heimskr. MGS 6. Munch I 2 s. 840—43.

afgift, finnerne betaler dem; den bestaar i dyrefelder, fuglefyer, hvalben og skibstaug, gjorde af hvalros eller sælskind. Enhver betaler efter sin stand; den fornemste har at betale 15 maarskind, 5 renhuder, 1 bjørnefeld, 10 embere fyer, en kjortel af bjørn- eller otterskind og 2 skibstaug, hvert paa 60 alens længde, det ene af hvalroshud, det andet af sælskind¹.

Harald Haarfagre lagde finneskatten og den med dens oppebørsel forbundne handel med lapperne (finnfærden) under kronen og bortforlente den til sine mænd. Efter gamle optegnelser strakte den norske konges skatteret sig til Gandvik eller Hvidehavet. Paa dette omraade gjorde russiske kareler hyppig indfald og krævede skat af lapperne. I 1251 sluttedes en fredstraktat mellem Haakon Haakonsson og karelerne, men freden varede ikke længe². Urolighederne fortsattes ind i det 14. aarh., da der den 3. juni 1326³ sluttedes en fredstraktat mellem Norge og Novgorod, hvori hvert rige tilsikredes sine gamle rettigheder i Finmarken. Fra omtrent samme tid eller maaske tidligere er der i Haalotaland optat et tingsvidne om den geografiske ud-

¹ Gustav Storm i Forhandlinger paa det 5. nord. filologmøde s. 56—57. Munch I 328, 608—11.

² Haakon Haakonssons saga ed. Unger c. 301.

³ NgL III no. 65. DN VIII 80. Rydberg, Sveriges traktater I s. 504 ff.

strækning af begge rigers skatteret. Det er bevaret i en lovbog for Steig lagstol og lyder:

Disse er endemerkerne mellem Norges konges rige og russekongens, efter hvad gamle mænd har sagt, og gamle bumænd og finner den dag idag siger: Russerne eier at tage skat ved sjøen til Lyngstuen, men paa fjeldet til Mæleaa¹, og hun ligger beneste veien op fra Lyngtsuen og øst mod Kjølen. Men kongen af Norge tager skat øst til Trianæmi² og ind efter Gandvik til Veleaga³, hvor der er halvkareler eller halvfinner, som har finsk mor. Paa de yderste endemerker tages ikke mere end 5 graaskind af hver bue og efter alders tids brug (fyrnd), hvor de vil yde efter alders tids brug⁴.

Den omstændighed, at fødsel af lappisk mor, uanset faderens nationalitet, er nok til at begrunde skattepligt mod Norge, tyder paa, at den norske konge har staaet i et andet forhold til Kolahalvøen (Trines) end den russiske konge, og det fremgaar baade af ældre og yngre dokumenter, at landshøiheden over Kola-

¹ Har tidligere (Munch og Rydberg) været forklaret om Maalselven; men Rygh mener, at der sigtes til Skibot. tenelven, Qvigstad til Lyngselven eller Storfjordelven, se Norges Land og Folk, Tromsø amt, s. 17.

² Trines, Trenes: finsk nemi = nes.

³ Nu Vælijoki, som ved byen Umba falder i Kandalaxbugten.

⁴ NgL III no. 65 b.

halvøen har tilhørt den norske konge¹, og russekongens skatteret til Lyngenfjorden har da kun været en ret over individerne, ikke over landet. Traktaten af 1326 peger ubetinget i samme retning².

Den siger, at «saalangt Norges konges land og vand strækker sig, der kan nordmænd færdes, bo og tilegne sig sit land og vand, efter landets gamle merker og deling». Nogen saadan ret hjemler traktaten ikke russerne. Vigtig er ogsaa den bestemmelse, at grænsens fastsættelse overlades den norske konge. Nogen grænseopgang vides ikke at ha fundet sted før i slutningen af det 16. aarhundrede; men da havde russernes territoriale krav faaet et andet omfang³. Herom senere.

Den norske bebyggelse naadde i det 13. aarh.

¹ Den leg. OHS c. 29: Olafur — hafðe nu einn allan Noreg under sic lagðan næst efter Haralld hin harfagra fra Ægestaf nordan oc allt til Elvar austr. Flat. III 246: Hann var einvalldzkonungr yfir Noregi sua vitt sem Haralldr hinn haarfagri hafdi aatt, frændi hans: red fyrir nordan Gandvik enn fyrir sunnan Gautelfr enn Eidaskogr fyrir austan, Aungulseyiarsund fyrir vestan. Lovb. 3261 qv. i kgl. bibl. Kbn. (1380—1400): Item af Vargóhws ok til Æghestaf, som Noreghe lyktas, VI tylfter (viku sjo). Ægestafr og Vegestafr betyr «grænsepælen ved havet» (Bugge) og er ifølge Storm (Monumenta s. 78) det samme som Trines (nu: lappebyen Ponoi), men ifølge Rydberg (I 509) passer veillængden (6 tylvter viku sjo = 72 sjømil) til strækningen fra Vardøhus til Vælijoki.

² NgL III no. 65 a.

³ Rydberg, Sverges traktater I 505 ff., særlig 512.

nordenfor Malangen. Bjarmer, der flygtede for mongolerne, havde af Haakon Haakonsson ca. 1240 faaet lov til at nedsætte sig ved Malangen, og ca. 1250 lod denne konge bygge en kirke paa Tromsø for at kristne bjarmene. Kvæner synes at ha git Kvæningen sit navn. Norske bumenn forudsættes i traktaten af 1326 at ha boet i Finmarken i lang tid¹.

2. Orknøerne og Hjaltland (Shetlandsøerne). Disse blev tidlig (se s. 10) bebyggede af norske vikinger, og under Harald Haarfagre drog mange misfornøiede nordmænd did, hvorfra de herjede paa Norges kyster. Harald gjorde da et tog derhen og underlagde sig øerne og satte en jarl over dem som statholder.

3. Suderøerne (Hebriderne) og Man blev ogsaa paa kong Haralds vesterhavstog og senere ved Magnus Barfods erobringer (1093—1103) underlagt den norske konges høihed. Deres befolkning var for det meste keltisk, og de beholdt sine gamle konger og høvdinger. Ved freden til Perth 2. juli 1266² blev de afstaaet til Skotland mod en aarlig afgift.

4. Færøerne blev kort før Haralds tid bebygget af nordmænd, og deres indbyggere var fra 10. aarh. skatskyldige under Norge.

5. Island var en uafhængig fristat til 1264, da det blev et Norges skatland.

¹ Rydberg, Sverges traktater I 262.

² DN VIII no. 9.

6. Grønland bebyggedes fra 985 fra Island og var uafhængigt indtil 1261, da det blev et norsk skatland. I begyndelsen af det 15. aarh. bortdøde eller udryddedes den norske befolkning af eskimoer, og forbindelsen med Norge ophørte.

Literatur: P. A. Munch, Hist.-topografisk beskrivelse over kongeriget Norge i middelalderen.

§ 8.

Næringsliv.

1. Fædrift og agerbrug. Fædriften er ogsaa i denne periode en af vort folks vigtigste næringsveie; men agerbruget og kornavlens vinder stadig mere terræn, navnlig gennem rydningen af Østlandets store skove (se s. 7). Ifølge Snorres skildring i Olav den helliges saga kap. 117¹ om Asbjørn Selsbanes færd fra Haalogaland til Jæderen efter korn maa kornavlens have været betydelig langs hele vestkysten, saa folk i gode aar endog havde korn til salg. Og i hans skildring af Sigurd Syrs gaardsdrift paa Oplandene² er kornhøsten det karakteristiske træk: «Kong Sigurd Syr stod ude paa ageren. — — Han havde der mange mænd, nogle skar korn, nogle bandt det, nogle akede hjem korn, andre læssede det i hjelmer eller i lader.» Men

¹ Se G. Storms oversættelse.

² Heimskr. OHS 33.

disse skildringer er nedskrevne 200 aar senere end den tid, de skal skildre, og det er saaledes en mulighed for, at Snorre skildrer kornavlens i det 13. aarh.s i Norge, da agerbruget utvilsomt stod paa et langt høiere trin end i det 11. aarh. Adam af Brømen skriver 1075 om næringslivet i Norge (IV 30) saaledes:

Nordmannia er formedelst sine barske fjelde og sin altfor sterke kulde det ufrugtbarste af alle land og alene skikket for fædrift. De gjæter sine kvæghjorder — som araberne — langt ude i ørkenner (o: paa sætrene). Og af sin kvægbestand tilfredsstiller de alle sine livsbehov, idet melken gir dem føde, ulden klær. Men derved fostrer landet de tapreste krigere, som ikke er blet blødagtige ved yppig nydelse af kornfrugter og derfor hypigere paafører andre krig, end de selv forulempes af dem. Uden misundelse bor de sammen med sine naboer svearne, medens danerne, der er lige-saa fattige som de selv, undertiden — men ikke ustraffet — angriber dem. Derfor gennemstreifer de, tvungne af mangel paa livets fornødenheder, den hele verden paa vikingetog og hjembringer det rigeste bytte, hvorved de afhjælper sit eget lands mangler. Men efterat de har antat kristendommen og er gennemtrængt af bedre lærdom, har de nu lært at elske fred og sandhed og at nøies med sin fattigdom, ja snarere at adsprede (nl. ved from gavmildhed), hvad de har samlet, end

at samle de spredte. — IV 31: I mange egne af Norge og Sverige er kvæghyrderne endog folk af den høieste byrd, som lever paa patriarkernes vis og af deres hænders arbejde¹.

Naar vi erindrer, at mag. Adam havde hentet sine oplysninger om Norden ved det danske kongehof og fra nordiske geistlige, som besøgte Hamburgs erkesæde, da faar hans fremhæven af kvægdriftens dominerende stilling i Norges næringsliv i det 11. aarh. større vægt end Snorres senere fortællinger om landets kornavl. Der mangler heller ikke forøvrigt kildemæssige vidnesbyrd om kvægavlens store betydning. For det første er kvægholdet, om vi kan tro de islandske sagaer, meget stort, da det berettes, at en norsk storbonde holder 240 okser, og den islandske høvding Olav Pás besætning rækte over en strækning af 1 mil. Lad være, at dette er overdrivelser, eller ialfald undtagelser, saa skal dog besætninger paa 60—120 kjør ikke ha været sjeldne paa Island. Paa den anden side synes vore ældste love at gaa ud fra en normalbesætning, der omtrent svarer til nutidens. I Gulatingsbogen 6 (jfr. F. II 21), som stammer fra Olav den helliges kristenret, er en bondes normalbo sat til 6 kjør eller 6 solds (o: 4 $\frac{1}{2}$ tøndes) udsæd. Den, som har et saadant brug, er forpligtet til at holde det religiøse samburðaröl, hvortil hver husholdning skal yde 2 mæler (skjæpper)

¹ Jfr. Munch II 463 f.

malt. En bonde med et saadant gaardsbrug maa være, hvad Frosta- og Borgartingsloven kalder en «fuld bonde», hvis modsætning er einvirki, der driver sit gaardsbrug uden voksen mands hjælp¹. Men efter Frostatingsbogen IV 44 kræves der til en bondes sorgfri underhold et bu paa 12 kjør, 2 heste og 3 træler, hvilket dog vistnok da, som nu, har været anset for et «godt brug». Et saadant skal de, som stikker øinene ud paa en mand, skaffe ham til underhold i fremtiden. Det 13. aarhundredes fattigmandsbu var 3 kjør; thi retterboden for Færøerne 1298 § 7 forbyder den at sætte bo, som ikke har dette antal. Ligesaa er det efter F. V 14 buran, hvis man tager en ko fra den, som kun har 3, men ellers kun, hvis man tager 3. Og Frostatingsbogen II 27 gaar ud fra, at den, som har færre kjør, end 2 mennesker kan passe, han sidder i «sultens hus», og paven har tilladt ham at fiske til sit livsophold paa søndage og almindelige helligdage (jfr. F. II 26).

Kvægavlens store betydning for vort folks næringsliv i denne periode viser sig dernæst deri, at kvæget og dets produkter i middelalderen som i oldtiden er tvungent betalingsmiddel og værdimaaler. I den ældre middelalder synes det af faarets uld hjemmeverkede vadmel at ha fungeret som penge, og paa Island er vadmelet almindelig værdimaaler gennem hele

¹ F II 33. B I 12; II 20. L VII 57. Hertzberg, Gloss. s. v. einvirki.

middelalderen, ligesom det er øens vigtigste udførselsvare. Kjør er tvungent betalingsmiddel i mandebod, naar de er mellem 5 og 8 aar og feilfri (G. 223¹). En saadan normalcko har i G. en lovbestemt værdi af $2\frac{1}{2}$ øre, hvilket svarer til 100 kr. i vore penge. Særlig fremtræder dog kvægprodukternes økonomiske betydning i landskylden. Denne erlægges i forskjellige species i landets forskjellige egne, og vi kan fra en landsdels landskyldsspecies slutte os til dens hovednæringsvei. Resultatet blir, at landskylden ydes i smør langs hele kysten fra Haalogaland til Kristianiafjorden, og ligesaa i Telemarken, Sætersdalen, Valdres og Hallingdal, Hadeland og Hedemarken og Gudbrandsdalen. I Smaalenene og Akershus amter ydes landskylden derimod i penge (mark og øre). Dette er hovedregelen². Penge og korn forekommer dog flere steder som landskyldsspecies i denne periode. Efter de ældste jordebøger fra ca. 1200 synes jorddrotterne at ha krævet landskylden erlagt i de forskjellige species, som han trængte til sin husholdning: smør, korn, malt, huder, penge osv.³.

Koen benyttedes ikke blot i bondens egen besætning, men ogsaa som leiecko, det vil si som kapital-

¹ NgL IV 10.

² Munch, Noregsveldi s. XX f.

³ Jonskirkens i Nidaros (DN XIII 1) og Munkelivs i i Bergen (DN XVI 1).

anbringelse, hvad der den dag idag forekommer i vore fjelddale. Og i middelalderen — som nu — er det de smaa og ubemidlede jordbrugere, som leier kjør af de mere formuende¹. I fuld samklang med vor ældste leilændingsret er det, at koleierens ansvar efter G. 41 (jfr. Grágás II 237 f.) er meget strengt, idet han ubetinget hefter for *periculum* (åbyrgise at ollu). Magnus Lagabøters landslov², som er mild mod de fattige, har ogsaa lettet koleierens ansvar, idet leieren er fri, hvis koen dør af braasott, lungesott, rødsott, kalvning, lynslag, vindfæld, alder eller strandhug. Medens leieren efter G. 41 maa svare leie til faredag, selv om koen dør, saa er han efter L. VIII 14 fri for leieafgift fra dødsøieblikket, og dertil skal den fattige koleier ha 3 aars respit med erstatningssummens betaling. Men aller klarest kommer det 13. aarhundredes humanere aand til orde i Magnus Lagabøters islandske Jonsbog, Kjøbebolken 14, hvor det heder:

Nu da mange i dette land trænger at hjælpes³
med leiefæ, da skal ingen dyrere udleie melkøkjør

¹ Kirkerne og prestebordene paa Vestlandet var store koeiere, se Bergens Kalvskind og inventariet paa Sole, DN I 63. Om tiende af koleieindtægt se NgL III 474.

² L VIII 14.

³ Jfr. Magnus Lagabøters testamente af 1277 (DN IV no. 3), som bestemmer, at de til skibrederne skjænkede penge skal anvendes til at kjøbe korn eller kjør til de fattige. Ligesaa i private testamenter DN I no. 70 (1280).

end for 2 fjerdinge¹ smør eller føde 4 lam² pr. ko. — — Men den, som leier ud dyrere, skal ikke ha mere end den lovbestemte leie. — — Da hver mand er skyldig at hjælpe sin jevnkristen, uden at han dertil tvinges ved kirkelig straf, allerhelst naar de faar saa stor rente af sine penge som i dette tilfælde, da skal alle være skyldig at udleie for denne leie sine melkekjør til den, som trænger at leie, og som af skjønssomme mænd ansees for en vederhæftig medkontrahent, undtagen de kjøer, som enhver selv vil ha i sit bu.

Af husdyrene synes, som det anførte viser, koen at ha indtat den første plads hos vore fædre. Faareholdet, som ogsaa var betydeligt i Norge, blev dog navnlig paa Island og Færøerne en hovednæringsvei. Hesteholdet har utvilsomt i de indre egne af landet været betydeligt, da ride- og kløvhesten var et aldeles uundværligt transportmiddel. De islandske høvdinger drev en stort og rationelt anlagt hesteavl, i afsondrede stutтерier (stoð), særlig til opdræt af kamp- og luksusheste³. Fra Norge har vi faa efterretninger om hesteholdet; men af det anførte F. IV 44 ser vi, at 2

¹ ∘: 40 mark; i Hardanger og Røldal betales nu 12 mark.

² I Sætersdalen fødes nu 4 sauer eller en vettring (aars-gammel kalv).

³ Schönfeld, Der isländ. Bauernhof und sein Betrieb zur Sagazeit (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgesch. der germ. Völker 91) s. 101 ff.

heste blev anset som nødvendige paa en normalgaard i Trøndelagen. Hestekampe og hestekapløb har ogsaa i Norge været yndede fornøielser, og hesteopdræt og hestehandel levevei for mange. Fjordhesten ansees for Norges ældste hest, da de i grave fra vikingetiden fundne hesteskeletter er smaa. Den er stamfar for den islandske hest¹. Svin og fjærkræ holdtes ogsaa.

Kvægfodringen dreves i middelalderen efter de samme principer, som endnu er almindelige i vore fjeldbygder: stald- og for det meste sultefodring om vinteren og sæterbrug om sommeren. De første 2 sommermaaneder (midten af april—midten af juni) kunde kvæget holdes i hjemmehagen (húсахagi), og da denne laa i jordfællesskab, kunde ingen nabo efter G. 81 holde flere kreaturer om sommeren, end han holdt om vinteren. Denne bestemmelse er udeladt i L. VII 40, som forøvrigt har optaget G. 81. Fra hjemmehagen førtes kvæget midtsommers til sætrene «oppe paa fjeldet», hvor man efter L. VII 40 skulde være i 2 maaneder (3: til midten af august), før man fór ned igjen til hjemmehagen. Naar indmarken var afhøstet, slap man kvæget «paa bøen», og hele grændens buskap beitede frit omkring, til den blev indsat for vinteren². Paa sætrene i almenningen var græsningen fri for alle almenningsberettigede. Der har man ikke lov til at indfange fremmed smaa-

¹ Salmonsens Ill. Konvers.lex. s. v. hest.

² G 81, F XIII 22, L VII 42.

fæ og sende det hjem til sin eier: «der skal horn møde, horn og hov hov»¹.

Om agerbruget er der ikke meget at berette. Ard og plog, som vi allerede mødte i oldtiden, er selvfølgelig ogsaa nu i brug. Harven (harfr) omtales ogsaa, men ordet járnsþaði forekommer alene i en oversættelse fra latin, hvor det synes at betyde jernstang, jernfork². Hakken eller grevet (gref, grefsi) er vistnok det almindeligste agerbrugsredskab, ialfald paa Vestlandet. Bæretauget (reip) og møgskuffen (reka) er efter Frostatingsbogen X 47 trælens sedvanlige redskaber, og paa Island siges grevet, møggrebet og høgafien at være det³. I hœaannèn benyttes ljá, rifa og heytjuga (høgaffel), under kornskurden sigdr og sniðill (større sigd, stutturv?), ved terskningen (þreskja, þresking) þust. Kornet lagdes i lader (lœður), høet og halmen i lader eller hjelmer, stakker, baade indengjærdes og i fjeldslaatterne, hvor stakkerne endnu bruges.

Kornsorterne var bygg, der sikkert var baade den ældste og den almindeligste, da den simpelthen kaldes

¹ Jfr. Bractons Note Book ed. Maitland III no. 818, hvor der handles om en fælles beitesret, og cit. hævder: «quod semper communicaverunt horn under horn», hvilket selvsagt er det samme udtryk som G 84 og L VII 41. Foreligger her et nordisk laan i England, eller er udtrykket urgermansk? Det forekommer ogsaa i Østgøtalagen, se Schlyter, Ordbok s. v. horn.

² Fritzner s. v. járnsþaði.

³ Fritzner s. v. grefleysingr.

korn eller bygg (det dyrkede). Rugsæd (vinterrug) forekommer i G. 75 og L. VII 9. Paa Oplandene (E. I 31; II. 27) omtales hamalkyrni (o: rug og hvede¹) ved siden af bygg som tiendpligtigt. Havre (hafri) var kjendt allerede i oldtiden. I Frostatingsbogen XIII 1 findes den ældste bestemmelse om vekselbrug. Leilændingen paabydes at lægge $\frac{1}{4}$ af indmarken brak (i trøð, o: under fæfod) og tage $\frac{1}{4}$, som forrige aar laa brak, under plogen. Denne $\frac{1}{4}$ kan han, om han vil, tilsaa med vinterrug, og hvis han indhegner akeren, skal han ha hele grøden, selv om han forlader jorden. Hvis han ikke indhegner den, skal han kun ha frøløn. Der sættes saaledes en præmie for at indhegne akrene og saa rug. Der er en karakteristisk forskjel mellem disse bestemmelser i F. og de tilsvarende i G. 75: Hvis leilændingen saar vinterrug paa ældre aker, faar han intet af grøden, hvis han forlader jorden, og hvis han bryder op ny aker indengjærdes og saar rug der, faar han frøløn; men hvis han bryder ny aker uden-gjærdes, skal han ha den halve grøde, og hans eftermand den halve. Det er paafaldende, at Landsloven VII 9 har foretrukket Gulatingsbogens regel for Frostatingsbogens, ja den har endog skjærpet leilændingens pligt: han faar kun det halve, naar han bryder ny aker udengjærdes og indhegner den.

Frostatingsbogen XIV 1 bestemmer endvidere, at

¹ Egentlig korn, hvis aks ikke har snerpe.

leilændingen under straf skal holde ét storfæ paa hvert solds (3: 6 skjæppers) udsæd; fremdeles, at vintermøgen skal lægges paa brakmarken, hvis denne er ugjødset, ellers hvor det mest trænges. Regelen gik over i L. VII 9.

Der er meget, som tyder paa, at smaafolk ofte havde ondt for saakorn. Den konge, som i sit testamente (se s. 74 note 3) gav betydelige summer til at købe den fattige landalmue kjer og korn, han har i sin Landslov (VII 13) indført en kornexpropriation hos de formuende, under den kongelige ombudsmands ledelse, naar «man trænger at købe frækorn hjemme i bygderne». Og han forbyder, at nogen i slig stornød mælter korn, uden han har kongens specielle privilegium. Expropriationen omfatter baade korn og mel, og naar der er levnet eieren tilstrækkeligt til saakorn og til hans husholdnings behov til næste høst, skal resten uddeles til de trængende efter gangbar pris. Men hvis eieren negter, skal han bøde 2 øre til kongens ombudsmand og 2 til den trængende, og da kan man tage fra ham korn og mel «for ingen penning», siger enkelte haandskrifter, og uddele til de trængende. Negter kongens ombudsmand sin medvirkning, skal han bøde til de trængende $\frac{1}{2}$ mark. Gjør eieren væbnet modstand, faar han ingen bøder for sine saar; falder han, beror det paa kongens miskund. Denne expropriationsret blev noget begrænset i 1293 (NgL. III 22).

Som i næste paragraf nærmere skal belyses, fore-

gaar der i dette tidsrums sidste del (fra ca. 1150) en
 sterk forskyvning af grundbesiddelsesforholdene.
 I stadig stigende maal og mod periodens slutning med en
 fra aar til aar stigende fart forvandles landets bonde-
 stand fra selveiere eller odelsbønder til leilændinger.
 Overgangen skyldes dels salg, dels pantsættelse (salg
 med gjenkjøbsret) og især sjælegaver til geistlige stif-
 telser. Paa den anden side gaar trælestanden fra
 kristendommens indførelse lidt efter lidt over til fri eller
 halvfri leilændinger. Det sidste havde vistnok en be-
 tydelig indflydelse paa jordbruget, og neppe til dets
 ubetingede bedste. Saalænge trælevæsenet bestod,
 kunde ikke blot de almindelige selveiere drive sin jord
 med en stor og forholdsvis billig træleflok, men ogsaa
 de større godseiere drev for egen regning ikke alene en
 hovedgaard, men flere gaarde, ved træles hjælp, under
 opsigt af en ufri gaardsfoged. Ved trælevæsenets op-
 hør blir den større gaardsdrift for egen regning vist-
 nok mindre lønnende, idet arbejdslønnen stiger. Og
 inden et hundredaar efter trælevæsenets dphør — den
 sidste træl omtales 1180 — har vi allerede arbeider-
 nød paa landsbygden. Blandt de mange sager, som
 Haakon Haakonsson bragte frem paa rigsmødet i 1260,
 er ogsaa denne¹:

Det er os ogsaa bekjendt, at af intet ødes stadig
 mer vort rige end deraf, at man ikke kan faa

¹ F. i. 20,

arbeidsfolk paa landsbygden; thi alle vil nu fare i kjøbfærder, men ingen arbeide for bønderne. Og derfor vil vi aldeles forbyde, at nogen farer i kjøbfærd, som ikke eier 3 mark (ca. 320 kr.). Skal dette forbud gjælde fra paaske til mikkelsmesse hvert aar; men fra mikkelsmesse og hele vinteren igjennem fare enhver i fred med det, som Gud har git ham, det være mere eller mindre. Men de skipperne, som tar mænd paa skib med sig med mindre penge, end nu er sagt, da skal han bøde 6 ører for hver, som gaar i felag med dem.

Forbudet blev 14 aar senere gjentat i Landsloven VIII 23 (Bl. VII 22) med den begrundelse, at «arbeidsfolk er meget vanskelige at opdrive paa landsbygden; og alle vil nu fare i kjøbfærder». To østlandske haandskrifter siger: «til kjøbstaden», og vi turde saaledes allerede inden udgangen af det 13. aarhundrede ha for os det moderne fænomen: arbeiderstrømmen fra landet til byerne. Medens landet blottes for arbeidskræfter i aannetiderne, overfyldes byerne af arbeidere og alskens løst folk. Vi merker det samme i Bylovens begrænsning af husbøndernes arbeiderhold (2 karle og 3 kvinder); og hvis han udleier sit hus til arbeidsføre mennesker, skal husbonden være ansvarlig for, at de ikke gaar og betler¹. I en ved-

¹ Bl VI 7.

tægt for Bergen af 1302 begrænses byens antal af vinnumenn (sjauere, «dragere») til 200 og samtidig forbydes torvdrivere og bryggesælgere¹. Tendensen er tydelig.

Medens lovgivningen saaledes modarbejder, at arbejdsfolk ophobes i byerne, søger den ved fritagelse for landskyld, ledingsskat og kommunale byrder (budbyrd og fattigpleie) at fremme rydningsvæsenet og ødegaardes optagelse. Paa rigsmødet i 1260² blev det bestemt, at den leilænding, som optager en ødegaard, skal ha den landskyldsfri i 3 eller 6 aar, alt eftersom jorddrotten eller han selv «huser» jorden, og i begge tilfælde er han ledingsskattefri for to personer, saalænge landskyldsfriheden varer³. Magnus Lagabøter udgav allerede før Landsloven et privilegium for rydningsmænd⁴, og Landsloven VII 53 fritar rydningsmanden for landskyld, leding og kommunale byrder i 3 aar.

¹ NgL III 44.

² F i 18.

³ F i 19 bestemmer: «Om de eiendomme, som kaldes utan stafs (jfr. F II 23; XIII 13) og er gjort i almenning, da vil vi, at derom skal gjælde saadan lov og forordning mellem konge og karl som øst eller syd i landet, og slig tegnskyld gjøre de her som der efter kongens anordning.» Til de trønderske eiendomme «udenstavs» svarer Østlandets «stokland», hvorom se E I 15 og DN III no. 120 (1320). De sidste synes der at være rydningsgaarde paa privat eiendom. Om rydning til halv eiendom, se DN II no. 26 (1289).

⁴ NgL II 485.

Retterboden for Oplandene af 1297 § 3 fritar leilændinger, som ikke eier 3 mark foruden sine klær, for at holde vaaben, og selv om de er pligtig at holde dem, er de fri for vaabentingsfærd, naar de lar sine vaaben syne paa tinget. Der findes ikke i norske love fra denne periode nogen bestemmelse, som svarer til den, som er optat i retterboden for Færøerne af 1298 § 7, der forbyder, at folk «lægger sig i kot (sætter bo), saasnart de har mad for et halvaar». Thi ingen skal under straf sætte bo med mindre end 3 kjør, og ingen jorddrot maa leie en mindre formuende sin jord. Det er saa langt fra, at fattigfolks busætning modarbeides i Norge, at den tvertimod fremmes gennem de ovennævnte lettelser. I samme retning virker den skik, som efter middelalderens slutning forekommer baade i bygd og by, at «bustedmænd» (folk som vil sætte bo) kan gaa med sin «busæk» og tigge sig saakorn og andre fornødheder, og som uden tvil er meget ældre¹.

Med godseierstandens udvikling fulgte her som andensteds en tendens til at undertrykke leilændingen, hvilket naturligvis er et motiv for landarbeideren til at strømme til byerne eller slaa sig paa handel. Men ogsaa denne tendens søger Magnus Lagabøter og navnlig hans for en human socialpolitik saa sterkt interesserede søn, Haakon V, at modarbeide.

¹ L. Daae, Norske Bygdesagn, 2 udg., s. 69—74. Erichsen, Samlinger til Stavangers Hist. I 302 o. fl. st.

Undertrykkelsen udgik vistnok ikke saa meget fra selve godseierstanden som fra dens ombudsmænd (fogder), der ved mangehaande ulovlige paalæg søgte at berige sig selv. Landsloven VII 7 forbyder disse at tage bestikkelser (mutur) ved bygslingen. Hertug Haakon udtaler i sin retterbod for Oplandene af 1297 § 10, «at almuen en tid lang kjærer sig meget tyngtet af tilgaver (bygselfenge), som jorddrotterne eller deres ombudsmænd har lagt paa dem, og vi er ogsaa i en anden retning blet snydt¹ ved disse tilgaver, hvorfor vi forbyder hver mand, i hvad stand eller stilling han er, at ta eller kræve tilgaver herefter for nogen jord, omfrem den landskyld og aabodspflicht, som de enes om». Ligesaa forbyder § 11 det pligtgjesteri (skylduveizlur), som blev krævet af leilændingerne hvert aar. Dette skal kun ydes, naar jorddrotterne eller deres ombudsmænd reiser om og fornyer bygselen (hvert 3. eller 6. aar), og selv da skal de «ta med sømmelighed, saa opsidderne ikke blir altfor meget tyngede ved stor omkostning, og landet ødes af de mange stavkarle og andre landstrygere, som ikke vil bestille andet end leve af den slags». Specielt fritar han alle kronens leilændinge for disse ulovlige paalæg. Men pligtgjesteriet var nok vanskeligt at faa bugt med, og hvilke dimensioner det kunde anta, ser vi af en kontrakt

¹ Her sigtes vistnok til, at istedenfor at forhøje landskylden og dermed ledingen, skaffede jorddrotten eller ombudsmanden sig større indtægt gennem tilgaver, uden at kongens indtægt øgedes.

fra 1331, hvori ridderen og sysselmanden Haftor Jons-son mod godtgjørelse opgir den skyldveizle, som han havde krav paa hos opsidderen paa Odenshof¹ i Ullensaker, og som gik ud paa, at han skulde underholde ham med 15 mand, 5 tjenere (fantar) og 5 mynder i et døgn, og det saaledes, at sysselmanden var tilfreds². Dette er rigtignok en kongelig sysselmand af landets høieste adel; men saa er jo ogsaa Odenshof en af de største gaarde (senere 2 fuldgaarde), og de mindre jorddrotter og ombudsmænd har vistnok ikke overfor sine mindre leilændinger stillet forholdsvis mindre krav.

Magnus Lagabeters omdannelse af ledingsgerden (udrustningen af hæren) fra en kopskat til en jordbrugs- og formuesskat kaster ogsaa lys over agrarforholdenes udvikling. Da den paa jorden hvilende ledingsskat efter Landsloven III 6 skulde betales af brugeren og ikke af eieren, kom den til at hvile paa leilændingerne og ikke paa jorddrotten. Den sidste betaler kun ledingsgerd af sin aasædesjord, hvis den ikke er privilegeret, og af sit løsøre. Vi ved, at ledingen vokser og falder med landskylden³, men ledingsskattens størrelse er os ubekjendt. Efter L. III 6 kan den, som er misforneiet, kræve ny udligning. Hertug Haakons retterbod for Hedemarken og Toten af 1293 viser, at man har beholdt den gamle inddeling i «fuldbonde» og «einvirke»,

¹ Nu Onsrud, se Rygh, Gaardnavne, II 317.

² DN I no. 213.

³ L VII 7.

og sondringen beror nu paa jordbrugets størrelse. Den, som bruger en jord fra $\frac{1}{2}$ —2 markebol, skal yde einvirkesgerd; men hvis landskylden synker under $\frac{1}{2}$ markebol (= 4 øresbol), saa reduceres einvirkesgerden med $\frac{1}{4}$ for hvert øre, som landskylden aftager (§ 14). Fuldbonde er altsaa den, hvis jordbrug er større end 2 markebol. Men fuld gerd skal efter retterbodens § 15 ogsaa den yde, som eier 12 mark¹ eller derover; og den, som eier under 4 mark, er skattefri.

Lad os omsætte det 13. aarhundredes jordskyld i nutidens :

Da 1 markebol ifølge Jens Bjelke² er lig 1 skip-pund tunge, der igjen omtrent svarer til 6 skylddaler³, saa skulde det 13. aarhundredes einvirkesgaard variere mellem 12 og 3 skylddaler. Til sammenligning kan anføres, at frd. 24. oktober 1634⁴ sætter det mindste leilændingsbrug til 1 skippund tunge (= 1 markebol) eller $\frac{1}{2}$ af det 13. aarhundredes største einvirkesbrug. Og det 17. aarhundredes fuldgaard er 2 skippund tunge (= 2 markebol), altsaa af samme størrelse som den største einvirkesgaard. Medens forandringen fra det 13. til det 17. aarh. saaledes er ringe, er den saa

¹ Jfr. L III 11. Efter rb. no. 114 (Haakon VI) er den, som ikke eier 12 mark, forpligtet at ta tjeneste.

² Den norske laugs termini juridici s. v. marckeboel.

³ Nøiagtig $5\frac{5}{8}$ skylddaler. Jfr. Schweigaard, Norges statistik, s. 42. Munch II 978.

⁴ Paus, Forordn., s. 766.

meget større mellem det 17. og det 19. aarh.; thi i 1835 er det norske middelsbrug $\frac{1}{8}$ fuldgaard (= $\frac{2}{8}$ sk $\text{\textcircled{R}}$ tunge, $\frac{2}{8}$ skylddaler, 4,89 skyldmark); og i 1890 er det gaaet ned til 3,25 skyldmark¹.

Jordpriserne er følgende:

Det vestlandske maanedsmadsbol sælges mellem 1282 og 1321 for 1, $\frac{1}{2}$, 2, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{5}{8}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{7}{8}$, $\frac{1}{2}$, eller gennemsnitlig $\frac{1}{2}$ mark brændt (o: rent sølv) eller $13\frac{1}{2}$ laup (243 kg.) smør. Ligesaa mellem 1299 og 1320 for 10, 7, 5, 6, 5, $4\frac{1}{2}$, 5, 5, 4, 5 kjær, altsaa gennemsnitlig for 5,65 eller — naar vi sætter den særlig høie pris af 10 kjær pr. maanedsmadsbol stunt (o: stort) i Nes, Suldal ude af betragtning — for 5,2 kjær.

Det østlandske øresbol, som i størrelse er noget mindre end maanedsmadsbolet, sælges mellem 1308 og 1319 for $\frac{6}{8}$, $\frac{2}{8}$, 1, 1, $\frac{2}{8}$ eller gennemsnitlig for $\frac{1}{8}$ mark brændt = $10\frac{4}{8}$ laup (kg. 194,25) smør. Det hadelandske øresbol har i 1317 en værdi af $9\frac{1}{2}$ og 11 kjær, medens et øresbol i Andabu i 1314 paastaaes værd 3 kjær, men takseres «ikke dyrere» end 2 mark². Den almindelige pris paa et østlandsk markebol synes at være 24 mark forn (= 8 mark brændt, 72 lauper smør). Men efter de anførte priser paa øresbolet kunde markebolets værdi

¹ J. Smit, Det norske Landbrug i det 19. Aarh. (Særlig tryk af Tidsskr. for det norske Landbrug 1901), s. 87.

² DN II no. 199.

gaa ned til 12 og 14 mark forn og op til 40 mark forn, og det hadelandske markebol har endog en værdi af 76 og 88 kjer, medens et markebol i Andebu ikke naar op i 24 kjer, men takseres for 16 mark forn. Vi ser af disse prisopgaver, at jordværdien er høist forskjellig paa de forskjellige steder, hvilket viser, at jordens produktionsevne eller med andre ord: jordbruget har indtat et høist forskjelligt standpunkt i landets forskjellige egne.

Efter Munkelivs brevbog at dømme spiller pantsættelse eller salg med løsningsret en langt større rolle i jordsættningen end salg til odel. I tidsrummet fra 1282—1321 er der saaledes 25 pantsættelser mod 12 salg. Pantsættelsen sker enten paa den maade, at pantsætteren kan løse jorden naarsomhelst mod pantesummens erlæggelse; eller ogsaa kan jorden løses først efter et vist tidsrum, 5, 6, 9 eller 10 aar. Pantesummen er gennemgaaende $1\frac{1}{2}$ mark brændt pr. maanedsmadsbol eller med andre ord = salgssummen (se s. 87). Særlig er dette regelen, hvor jorden kan løses efter 5 aars forløb. Kan den først løses efter 10 aars forløb, opnaaes almindelig $1\frac{2}{3}$ —2 mark brændt pr. maanedsmadsbol. Mod løsningsret naarsomhelst opnaaes i enkelte tilfælde kun 1 mrk. br. eller endog kun 7 øre br. At pantsætning og salgssummen er hinanden lig, har naturligvis sin grund deri, at pantaveren straks nyder hele jordrenten (landskylden), og hans risiko er ingen, da

pantet er i pantsætterens eiendomsbesiddelse, til det løses. Almindelig blir pantet ikke indløst.

Jordrenten (landskylden) er for maanedsmadsbolets vedkommende almindelig 1 laup pr. mmb. eller 1 af $13\frac{1}{2}$ (ca. 8 0/0). Ogsaa paa Østlandet er landskylden ca. 8 0/0 af jordværdien¹.

2. Vikingetog, handel og sjøfart. Vi har ovenfor (s. 70) seet, at Adam af Bremen gjør den bemærkning, at nordmændene under hedenskabet bødede paa sit lands magre næringskilder ved at røve og plyndre over den hele verden. Bemærkningen er utvilsom træffende. Vikingetogene er en næringsvei, men en næringsvei, som særlig tiltaler et krigersk og eventyryllystent folk. Vikingetogene har efter sagamændenes opfatning to formaal: at afa ser fjær og at leita ser sømdar. Begge formaal var for de nordiske høvdinger lige tillokkende og lige nødvendige for deres præstige. Men som erhvervskilde var sommerens vikingetog en absolut nødvendighed for den nordiske høvding, der ikke af sine gaardsbrug eller sine landskyldsindtægter kunde bestride det hirdhold og udfolde den gjestfrihed og ødsle gavmildhed, som hans stilling krævede.

Derimod tror jeg ikke, at vikingetogene spillede en saa vigtig rolle i den almindelige bondes økonomi.

¹ Den nærmere begrundelse af de her anførte resultater maa jeg forbeholde senere arbeider over vor økonomiske historie.

Vi maa aldrig tåbe af syne, at de islandske sagaer ikke er fortællinger om folkets brede masse, men om høvdingerne. En del af de lavere befolkningslag deltar vistnok i vikingetogene som høvdingernes huskarle og faar saaledes ogsaa sin del af byttet; men dette var væsentlig løse og ledige personer, som søgte sin lykke i høvdingernes tjeneste. Massen af de jordbrugende bønder kan neppe ha været vikinger. Thi kun under denne forudsætning kan vi forstaa, at rydningen af landet netop i vikingetiden skyder en tidligere ukjendt fart ¹.

Men, hvorom alting er, saa kan det neppe betviles, at vikingetogenes ophør tilstoppede en næringskilde, der havde havt den allerstørste betydning for vort folks udvikling gennem aarhundreder. Dette ophør indtræder omkring aar 1100, naagtet baade Magnus Barfods vesterhavstog og Sigurd Magnussons Jorsalafærd er vikingetog i stor stil. Men de gamle private røver- og plyndringstog til vesterlandene var nu blet en umulighed; thi statsmagten i hine lande var vokset sig saa sterk, at den med lethed kunde holde de nordiske pirater stangen. Kristendommen havde ogsaa øvet sin indflydelse, ikke mindst derved, at der blev sat streng straf for at bygge skib til vikingefart². Det blev derfor en nødvendighed for det norske aristokrati

¹ Se O. Rygh, Aarbøger 1877 s. 111.

² G 314.

at omlægge de krigerske vikingetog til fredelig handel.

Paa handelsfærd og vikingefærd var der fra oldtiden af ingen stor forskjel, og samme mand var ofte baade kaupmaðr og vikingr. Begge kaldtes f a r m æ n d. Begge opsøgte regelmæssig de almindelige markedspladse, hvor der holdtes kaupstefna, det være nu paa en ø, i en by, ved et tempel eller et tingsted. Ikke sjelden heiser vikingen, naar han nærmer sig en fremmed kyst, et skjold i mastetoppen til tegn paa, at han vil drive fredelig handel med indbyggerne, og han slutter med disse en 14 dages kaupfriðr. Men naar denne er ude, fires skjoldet ned, freden opsiges, og plyndringen begynder¹. Vikingetidens kjøbmand maa altid være rustet som viking, ikke blot for at gjøre angreb, men ogsaa for at kunne forsvare sig mod de professionelle vikinger, der altid havde god appetit paa de rigt ladede kjøbmandsskibe.

Vikingetiden havde saaledes aabnet vort folks øine for handelsnæringens økonomiske betydning, og vikingeaanden havde meget let for at omsætte sig i handelsaand. Saa kom i løbet af det 11. aarhundrede byerne, der blev denne handelsnærings egentlige arnesteder. Ældre forfattere har betvilet, at der i de norske byer før hanseaternes invasion i det 13. aarhun-

¹ Se herom K a r l L e h m a n n, Kaupfrieðe und Friedensschild i Festschrift for Konrad Maurer.

drede sad en professionel handelsstand; men Alexander Bugge har i forskjellige arbeider paavist denne anskuel-
ses kildestridighed. Idet jeg henviser til hans bevis-
førelse, vil jeg her indskrænke mig til at citere den
kilde, som bedre end alle gir os et indblik i den norske
handels standpunkt omkring aar 1250. Jeg mener
Kongespeilet.

Kongespeilets forfatter kjender kun to livsstillinger, der kan bringe en fremadstræbende ung mand lykke og fordel: den ene er kongetjenesten, den anden er handelen. Og uagtet han selv foretrækker den første for den sidste, saa anbefaler han dog sin reiselystne søn at drive handel; «thi den vælger ofte de bedste mænd. Men der ligger stor vegt paa, om man ligner dem, som er rette kjøbmænd, eller dem, som gir sig kjøbmands navn, men alligevel er høkere og bedragere, sælger og kjøber uretfærdigt». Og da sønnen helst vil være en ret kjøbmand, udkaster faderen et billede af denne, som viser, hvor høit den merkantile dannelse stod i Norge paa denne tid. Han siger:

«Den mand, som skal være kjøbmand, han ud-
sætter sig for mangen livsfare, stundom paa havet
og stundom i hedningeland og næsten altid blandt fremmede folk. Og han maa jevnlig lægge sig paa sinde, at han opfører sig vel, der hvor han er stedt. Paa sjøen kræves stor raskhed og mod. Men hvis du er i kjøbstad, eller hvor du saa er, saa læg vind paa gode sæder og venlig omgjen-

gelse; det gjør folk vennessele hos alle gode mænd. Staa tidlig op om morgenen og gaa straks til kirken, hvor det bedst passer dig at høre tider, og hør der alle dagtider og messe straks efterottesang og bed da for dig med de salmer og bønner, som du kan. Men naar tiderne er slut, saa gaa til dine forretninger. Men hvis du er ukjendt med byens handelsliv, da giv nøie agt paa deres forretningsførelse, som ansees for de største og bedste kjøbmænd. Du maa nøie undersøge de varer, du kjøber, at de er ubedærvede og uforfalskede, og undersøg dem først, før du endelig afslutter kjøbet. Men ved alle dine handler skal du ha dannemænd tilstede, forat de kan være vidner paa, hvordan kontrakten blev sluttet. Nu skal du drive paa med dine forretninger til døgurd eller middag, hvis det er nødvendigt, men da skal du gaa til bords. Dit bord skal du pynte vel med hvid dug og ren mad og godt drikke. Nyd bordets glæder, om du dertil har anledning; men efter maden kan du gjøre et af to: ta dig en liden lur eller gaa og mor dig en stund, og se efter, hvad andre gode kjøbmænd tar sig fore, eller om nogen nye varer er komne til byen, som du nødvendigvis maa købe. Men naar du kommer tilbage til dit herberge, da skal du undersøge dine varer, at de ikke tar skade i dit værge; men om en vare er skadet, og du vil sælge den, da dølge det ikke for

kjøberen; vis ham de feil, som den lider af, og slut saa eders handel, som I kan bli enige, da heder du ikke bedrager. Hold dine varer i saa god pris, som du kan opnaa, men overdriv ikke, da heder du ikke høker (mangari).

Men det skal du lægge dig paa sinde, at hver stund, du kan afse, skal du anvende til studium og mest af lovbøger; thi det er en kjendsgjering, at alle mænds kundskab er ringere end deres, som samler sig kundskaber af bøger; thi de har de bedste vidnesbyrd om visdom, som er mest lærde. Skaf dig kjendskab til alle lovbøger, men saalænge du vil være kjøbmand, har du mest brug for bjærkeretten (by-, handels- og sjøfartslovgivningen). Hvis du er lovkyndig, saa blir du ikke sat i bet af ulovligheder, hvis du skal føre proces med din ligemand, og du kan da svare i alle sager efter loven.

Uagtet jeg taler mest om lovkyndighed, saa blir dog ingen mand alvis, medmindre han forstaar sig paa alle sæder og skikke der, hvor han er stedt. Og vil du være fuldkommen i lærdom, saa skal du lægge dig efter alle sprog, men helst efter latin og fransk; thi disse sprog gaar videst; men glem dog ikke dit eget maal og tunge.»

Nu følger endel almindelige gode raad, om hvorledes han skal forholde sig i omgang med sine medmennesker, hvorledes han skal vogte paa sin tunge og

fly «som fanden selv» drik, brætspil, løse kvinder (portkoner), trætter og terningspil; thi dette er roden til alt ondt. Han skal derhos studere astronomi og være lydige mod stedets øvrighed. «Vær du derom var, at kongens bøder ikke kommer i din pung.» «Sid aldrig længe med dine varer, hvis du for en ret pris kan bli dem kvit; thi det er kjøbmænds skik at købe ofte og sælge hurtig.»

Af stor interesse er følgende regler om en kjøbmænds anbringelse af sin formue:

«Hvis din formue vokser meget, da skal du indgaa handelselskab (félag) med dem, som driver forretninger paa steder, hvor du ikke selv kommer, og vær omhyggelig i valget af medinteressenter. Stadig skal du lade den almægtige Gud og den hellige jomfru Maria ha en andel i din forretning og den helgen, som du oftest paakalder; og pas godt paa det gods, som hellige mænd har hos dig, og før det trygt til de stiftelser, hvortil det fra først af var skjænket. Har du en stor formue anbragt i handelsforetagender, saa del den i 3 dele: 1 del skal du anbringe i félag med dem, som stadig sidder i kjøbstæder, og som der er trygge og kyndige i handel. De 2 dele skal du fordele paa flere kjøbfærder, da er der mindst fare for at alt gaar tabt, naar formuen er fordelt paa flere steder. — Ser du, at din formue i kjøbfærder for alvor tar til at vokse i det store, da skal du ta

2 dele og anbringe i godt jordegods, thi de penge synes som oftest at gi de sikreste renter, hvad enten nu en selv eller ens frænder faar godt af dem. Med den 3. del kan du gjøre, hvad du vil: ha den længere i handelsforetagender eller om du vil lægge alt i jordegods. Men selv om du længere vil ha dine penge i handelsfærder, da skal du selv slutte med at ligge paa sjøen og i kjøbfærder landene mellem, saasnart din formue er fuldvoksen og du har studeret folks sæder i den udstrækning du ønsker¹.

Kongespeilets norske kjøbmand er en reisende kjøbmand (farmaðr), som bringer norske varer til fremmede markeder og derfra indfører fremmede varer til Norge. Forevrigt kjøber og sælger han, hvor han kan tjene penge. Men Kongespeilet kjender ogsaa den i kjøbstaden fast bosiddende kjøbmand, hvis forretning aabenbart ansees som mindre fordelagtig, men ogsaa mindre hazardiøs. Kun $\frac{1}{3}$ af sin kapital skal en fornuftig forretningsmand anbringe hos denne. Den fordelagtigste, men ogsaa den hazardiøseste forretning er kjøbfærden (handelsreisen), hvori $\frac{2}{3}$ af kapitalen bør anbringes, men fordelt paa flere «kjøle».

Handelsselskabet (félag), som nærmere skal omhandles i privatrettens historie, var kjendt allerede

¹ Kongespeilet ed. Munch, s. 5—9.

i vikingetiden, og er ifølge Kongespeilet den herskende form for kapitalanbringelse i handelsforetagender. I Bylovens farmannaløg (IX 21, 22) reguleres nøie saavel det gjensidige (aabne) handelsselskab som commenda (agentur) med gjensidigt og med ensidigt kapitalindskud¹. Karakteristisk for det norske handelsselskab er parternes retslige jevnstilling. Her er intet, som minder om romerrettens institorforhold², saaledes som i den italienske, tyske og svenske commenda³, hvor commendatisten er «herre», «husbonde» og complementæren (agenten) «tjener», «gesell». Fra oldtiden af havde den fribaarne nordmand adgang til at delta i handelsreiser med saa stor eller saa liden kapital, han maatte raade over, og Odd Ufeigsson⁴ er vistnok ikke den eneste, som ved handel har svunget sig op fra fattigdom til rigdom og social anseelse. Det første lovbud, som monopoliserer handelen paa kapitalens haand, er det foran (s. 80 f.) citerede forbud af 1260 mod uformuendes handel, gjentat i Landsloven og Byloven og flere gange senere. Men forbudet er, som foran paavist, af agrarpolitisk, ikke af handelspolitisk natur, som Alex. Bugge antar⁵. Dets direkte øiemød

¹ Pappenheim i Zeitschrift f. Handelsrecht XXXVI 85—123 (anmeldt af Hagerup i Tidsskrift f. Retsvid. II 503) og v. Amira OR II § 82.

² Den romerske forretningsfører (institor) var slave.

³ v. Amira OR I 678 f.

⁴ Se Munch II 367.

⁵ De norske byers selvstyre s. 111 f.

er ikke at hindre smaafolk fra at slaa sig paa handel, men at sikre jordbruget den nødvendige arbejdshjælp i aantetiderne. Minimalkapitalen er derfor meget lav (3 mark). Den svenske bylov fra det 14. aarh., som virkelig sætter formue som betingelse for erhvervelse af handelsborgerskab, kræver, at en smaahandler skal eie 20 mark og en grossist 40 mark¹.

Handelsrettighed er saaledes i Norge oprindelig en almindelig statsborgerret, ingen byborgerret. Fra vikingetiden og lignend til denne periodes slutning driver konger, stormænd, prælater og geistlige stiftelser en betydelig handel baade indenlands og udenlands, og det oftere omtalte forbud mod uformuendes handel viser, hvor almindeligt det var, at løse og ledige personer var handelskarer, der med sine smaa varepartier søgte inden- og udenlandske markeder for at faa dem omsat med profit². Denne handel er selvsagt et led i disse personers og instituters privatøkonomi: de bringer selv overskuddet af kvægavlens, fiskeriets, jagtens eller jordbrugets raaprodukter paa markedet for mod dem at erhverve sig de uden- eller indenlandske natur- og industriprodukter, som de trænger i sin husholdning. Men ved siden heraf er ogsaa, som Kongespeilet viser, handel i teknisk forstand eller vareomsæt-

¹ Magnus Erikssons Stadslag Kgb. 15 § 10; Kpm 14 §§ 2—5 (Sveriges gamle Lagar XI); jfr. v. Amira OR I 678.

² A. Bugge, De norske byers selvstyre s. 119 ff.

ning en yndet erhvervskilde for opadstræbende unge nordmænd.

Denne almindelige handelsfrihed var imidlertid en hæmsko for byernes udvikling; thi byernes borgere kan ikke som bønderne leve af kvægdrift og jordbrug, men af handel og haandverk. Overalt søger derfor byerne i tidens løb at faa monopol paa disse sidstnævnte næringsveie, og de søger at sikre sig et fast opland baade for afsætning af sine varer og industriprodukter og for indkøb af raastoffer til udførsel eller forarbeidelse. Denne byernes selvbevidste næringspolitik faar først fart, efterat byborgerne i byraadet havde faaet et organ, som med kraft og energi kunde vareta borgernes fælles interesser¹. Dette skede hos os ved Magnus Lagabeters Bylov, som tillige gav byerne en betydelig selvlovgivningsret (autonomi) i indre anliggender²; navnlig i Bergen, Norges største handelsstad, udnyttedes denne til handels- og haandverksnæringsens regulering i forskellige retninger³. Men de vigtigste lovbestemmelser for byerne udgik fra kongerne, som fra første færd la stor vægt paa byernes fremvækst. En kgl. forordning af 16. oktbr. 1299⁴ forbyder alt landprang «med torv for hver mands dør», undtagen hvor

¹ Se herom Sch m o l l e r, Grundriss der Volkswirtschaftslehre I 293 ff.

² Bl VI 2, se Udsigt I 112.

³ NgL III no. 2 og 13.

⁴ NgL III no. 12.

bønder har noget at sælge sig imellem; al kjøbmandshandel skal foregaa i byerne, og i 1306 forbydes udlændinger at købe trælast af bønderne¹. Men særlig tar kongerne sig af Bergen, som vistnok allerede i det 12. aarh. faktisk er stapel for tørfiskhandelen²; dette blev retslig fastslaaet ved privilegiet for hanseaterne af 1294³, hvor udlændinger forbydes enhver fart nordenfor Bergen uden særlig licens.

Af særlig betydning for den internationale handels-trivsel er fremmedretten, hvis almindelige udvikling er skisseret i Udsigt I 149—56. Her vil vi dvæle lidt ved den fremmede kjøbmands retsstilling. Oprindeligt er han som enhver anden fremmed fiende og retløs. Kjøbmanden maatte derfor hver gang, han besøgte et fremmed land, sikre sig handelsfred (kaupfriðr, licens, se s. 91). Allerede i vikingetiden hersker der dog sedvansmæssig eller ifølge lov eller aftale en almindelig handelsfred paa visse tider og steder⁴ (kaupstefnur, markeder, messer), og efter byernes opkomst gaar udviklingen i den retning, at disse til alle tider skal være fredede handelssteder. Det er dog først i

¹ NgL III no. 53.

² Se A. Bugge, De norske byers selvstyre s. 115.

³ DN V no. 23.

⁴ F VII 27: Hvis folk farer til Frøsø (i Jæmteland, overfor Østersund) eller til andre kjøbstævner med kongens lov, og der kommer kongens ufredsmænd (fiender), da kan man ligesaa frit handle med dem som med kongens fredsmænd (venner).

det 13. og 14. aarh., at den fremmede kjøbmand efterhaanden jevnstilles med den indfødte. Først da grundlægges ogsaa en planmæssig international handel. Af særlig interesse for os er fremmedrettens udvikling i England, med hvilket land vi havde vor vigtigste handelsforbindelse fra det 9. til det 14. aarh.¹ Her havde nordmænd og daner — vistnok fra Knut den mægtiges tid — bodsate (oldn. budseta) eller ret til at sidde i byerne hele aaret, medens kjøbmænd fra andre lande maatte forlade England efter 40 dage. Daner — men ikke nordmænd — havde endog samme ret som Londons borgere til at besøge alle markeder og kjøbstævner i landet². Men forøvrigt vaagede de engelske bystyrer skinsygt over, at de fremmede ingen andel fik i landets indre handel: de maatte alene købe sine varer af borgerne³ og kun sælge til disse og blot offentlig paa torvet. De maatte ikke selv eie hus, men leie af borgerne; ikke drive detailhandel eller landkjøb (landprang) og — som sagt — forlade byen efter 40 dage. Saadan var den engelske fremmedret i det 12. aarh. Straks efter sin tronbestigelse (5. april 1200) tilsiger Johan uden land alle fremmede kjøb-

¹ Se herom A. Bugge, *Handelen mellem Norge og England* i *Hist. Tidsskrift* 3. række IV 1 ff.

² Hans. UB III no. 602, som sætter denne forordning til ca. 1150.

³ De maatte ikke gjøre borgerne forceap (gln. forkaup), se Hans. UB III 381, 384; Hertzberg, *Gloss. s. v. forkaup*.

mænd sikkert leide for sine personer og varer, hvis engelske kjøbmænd nyder det samme i fremmede lande. Og Magna Charta 1215 sikrede dem fri fart til og fra England og frihed for usedvanlige paalæg. Paa disse principer hviler Englands fremmedpolitik under Henrik III (1216—1272): Under forbehold af gjensidighed afsluttes samfærdselstraktater med fremmede magter istedetfor de ældre særlicenser for den enkelte kjøbmand. De fremmede kjøbmænd faar fast fod i England og faar lov til at bo i egne huse. De begunstiges af kongen og adelen, som foretrak den direkte handel med fremmede uden byernes mellemkomst. Under Edward I (1272—1307), Englands Magnus Lagabøter, kom den fremmedvenlige handelspolitik til fuldt gjenembrudd i Charta mercatoria af 1. februar 1303¹, som mod betaling af en høiere told til kronen befriede de fremmede kjøbmænd fra alle de gamle baand. Men nu reiser den indfødte kjøbmandsstand sig til kamp for sine særrettigheder, og under den udelige Edward II (1307—1327) har den foreløbig held med sig: Charta mercatoria ophæves i 1311. Under Edward III (1327—1377) gjenoptas atter den fremmedvenlige politik fra Edward I's dage, og den gamle fremmedret ophæves stykke for stykke, indtil Charta mercatoria i 1353 stadfæstes af parlamentet².

¹ Hans. UB II no. 31.

² Schanz, Englische Handelspolitik I 379 ff, Ashley English economic history and theory I² 104 ff.

Den fremmedvenlige handelspolitik's seir i England skyldtes ikke mindst hans forbundenes indgriben. Germanerne har altid havt et aabent blik for samholdets og samvirkets betydning i enhver interessekamp, og i middelalderens gildevæsen har denne samfundsaaend fundet et af sine mægtigste udslag. De germanske kjøbmandsgilder kaldtes hansae. Med dette navn betegnes først det tyske kjøbmandsgilde i Londons Staalgaard. Det omfattede i det 12. aarh. kjøbmændene fra Köln, men til dem sluttede sig senere kjøbmænd fra Rhinegnene og Westfalen. I 1260-aarene faar Lübecks og Hamburgs borgere hanseret i England. De slog sig ned i Lynn. I Edward I's første regjeringsaar har alle tyske kjøbmænd i England sluttet sig sammen under fællesnavnet «Hansa Alamaniae» eller «Tyskernes gildehalle i England». Ledelsen gaar over fra Köln til Lübeck. Under reaktionen mod Charta mercatoria stiller de tyske kjøbmænd sig nærmest paa englændernes side og lar sig nøie med sine ældre privilegier. Men lidt efter lidt gjør de sig regjeringen forbunden gennem store statslaan, som belønnes med større og større monopoler paa udførsel af landets hovedartikel, ulden, og i 1340-aarene er de komne derhen, at de faar Charta mercatoria anerkjendt som et hanseatisk særprivilegium. De er nu ikke blot bedre stillede end alle fremmede kjøbmænd, men de yder endog ringere udførselstold end de indfødte. Sine mægtigste konkurrenter i handelen paa England, italienerne, har de

sat helt ud af spillet. De har erobret handelsenevældet fra Østersjøen til den spanske sjø¹.

Først sent (i det 15. og 16. aarh.) lærte de engelske kjøbmænd, at ogsaa de maatte staa sammen, om det skulde lykkes dem at bryde hanseforbundets merkantile enevælde og aabne nye og frugtbare baner for sin næringsvei. Paa regjeringens handelspolitik kunde de ikke stole, før denne fandt sin regning ved at støtte dem. Regjeringen havde dog skabt et handelsinstitut, som afgav en naturlig basis og forbillede for en organisation af den engelske kjøbmandsstand. Det var stapelen. Dens opgave var at lede udførselen af de engelske raaprodukter, navnlig ulden, i bestemte baner. Ikke for at ophjælpe den nationale handel og sjefart, men for lettere at kunne kontrollere toldvæsenet og udnytte stapelhandelen til statsfinansernes bedste. Stapelen var ogsaa et kraftigt politisk hjælpemiddel overfor fremmede magthavere, og de engelske konger flyttede den derfor frem og tilbage mellem Flandern (Brygge) og Burgund (Antwerpen), indtil de i det 14. aarh. ophøjede det erobrede Calais til varig stapelplads. Stapelens betydning for den engelske handelsudvikling ligger derfor væsentlig i dens organisation: Staplerne udgjorde et eget kjøbmandssamfund med selvvalgte embedsmænd, en udstrakt jurisdiktion og egne

¹ Kunze, Das erste Jahrhundert der deutschen Hanse in England (Hans. Gesch. Blätter VI, 1889).

love. I dette kjøbmandssamfund var englænderne vistnok ikke eneraadige, men det stod dem dog aabent. Stapelorganisationen blev derfor efterlignet overalt, hvor engelske kjøbmænd slog sig ned, baade hjemme og ude. Og særlig blev den efterlignet af de engelske ikke-staplere, de saakaldte merchant adventurers (vovende kjøbmænd), som i det 15. og 16. aarh. brød veien for den engelske verdenshandel¹.

Efter denne udsigt over den engelske handels- og fremmedpolitikks udvikling i den ældre middelalder, vender vi os til den norske, som har et lignende forløb. Forbindelsen mellem de to lande, baade merkantilt og politisk, var saa livlig, at det ei kan undre os, om engelske politiske ideer og instituter fandt en villig jordbund her hjemme². Landene havde ogsaa behov for hinandens frembringelser: Norge trængte Englands korn, mel, honning (til mjød) og klæde, og England trængte Norges tørfisk, trælast, huder og pelsverk, ja selv norsk tjære som kurmiddel mod faarenes skab³. I vikingetiden besørges vistnok baade handel og varetransport mellem de to lande af nordmændene, men i det 12. aarh. udfører engelskmænd selv sine varer til Norge. I det 13. aarh.s første halvdel gaar der hyppig

¹ Schanz l. c. I 327 ff. Ochenkowski, Englands wirtschaftliche Entwicklung, s. 187 ff.

² Ang. det følgende se A. Bugge, Handelen mellem Norge og England og De norske byers selvstyre.

³ Ashley I² 36.

mellem Norge og England politiske sendebud for at sikre det fredelige samkvem mellem landene. I 1223 anmoder Haakon IV Henrik III om at behandle hans undersaatter efter Magna Chartas regler (se s. 102), hvilke han paa sin side vil anvende paa engelske kjøbmænd i Norge¹, og samme aar udsteder Henrik III et almindeligt værn- og licensbrev for de norske kjøbmænd². Men tiltrods for det gode forhold mellem kongerne og tiltrods for disses gjensidige værn- og licensbreve for de fremmede kjøbmænd, saa føres dog under Haakon IV og Henrik III konkurrencekampen mellem norske og engelske kjøbmænd med alle barbariets midler: private røverier og mord og offentlige repressalier og beslaglæggelser hører til dagens orden. Strandretten er i fuld flor. I 1237 blir 7 norske skibe beslaglagte i Lynn for den norske konges gjæld til en engelsk kjøbmand³, og i 1252 er hele byen Lynn i oprør mod de norske kjøbmænd. 1258 truer kong Haakon med repressalier, fordi strandret er øvet mod et norsk skib, hvis varer han eier⁴. Den fremmede kjøbmands utryghed gaar jo ogsaa som en dyb undertone gennem Kongespeilets regler for hans

¹ Bugge, Handelen s. 30: «Vi beder ogsaa eders herlighed om, at I vil beskytte vore kjøbmænd, naar de kommer til eders rige, og fritta dem for alle uretfærdige paalæg, ligesom vi paa samme maade skal gjøre gjengjæld mod eders kjøbmænd, naar de kommer til vort rige.»

² Bugge l. c. s. 29.

³ Bugge l. c. 35 ff., jfr. s. 485.

⁴ Bugge l. c. 38.

færd, og forfatteren anbefaler kun at gaa i félag med de kjøbmænd, som sidder trygt i kjøbstæderne, det vil si: de indfødte¹. Efterat Edward I som kronprins i 1266 var indsat som protector for de fremmede kjøbmænd², indtraadte ogsaa for de norske kjøbmænd en bedre tid, og i 1269 sluttedes en freds- og venskabs-traktat mellem de to lande, hvori de gjensidig tilsikrer sine undersaatte fredeligt handelssamkvem og frihed for strandret og selvtægt. Den blev fornyet i 1284³, og ifølge bergenske optegnelser fra 16. aarh. har de engelske kjøbmænd i Bergen i det 13. aarh. været organiserede som kjøbmandssamfund, hvis oldermænd skulde varsles, naar sag skulde reises mod en englænder, og disse havde en særlig appelret til rigets raad⁴. Det engelske kjøbmandssamfund i Bergen skal ha havt sit sæde i Vaagsbotnen og er muligens identisk med det Englandsfarergilde, som Erik Magnussen i 1295 ophævede sammen med de andre fagforeninger⁵. Forholdet til England synes at ha været ganske godt, saalænge

¹ En norsk kjøbmand har i begyndelsen af 13. aarh. af frygt for krig i Norge anbragt 50 mark hos en kjøbmand i Lynn, Bugge l. c. s. 12 ff.

² Schanz l. c. I 388.

³ Rymer, Fœdera ed. Clarke et Halbrooke I 480, I 1 s. 81 a.

⁴ Chr.a UBibl. 370 fol.; trykt i Norges gamle Love 1388—1604 I 92 ff (under pressen).

⁵ NgL III 24—25; forbudet fornyes 1320. NgL III 149—50. Jfr. Bugge, Handelen s. 44—56.

Edward I levede, og Charta mercatoria (1303) er ogsaa kommet nordmændene tilgode. Men den nationale reaktion under Edward II bringer snart de gamle kjøbmandsstridigheder mellem landene ud i fyr og flamme, særlig efterat Charta mercatoria i 1311 (se s. 202) atter er sat ud af kraft¹. Ogsaa i Norge reiser der sig nu en kraftig reaktion mod fremmedhandelen; men dennes legale udslag er ogsaa rettet mod hanseaterne, som nu var blet farligere konkurrenter for den norske kjøbmand end englænderne.

Det tyske hansevælde blev i Norge som i England grundlagt af de tyske Østersjøstæder med Lübeck i spidsen. De tyske kjøbmænd, som paa Sverres tid drev vinimport til Norge og derfra udførte smør og skrei², var vesttyskere fra Rhinegnene. Det samme maa antages om de tyske kjøbmænd, som opregnes i skriftet om de danskes tog til det hellige land fra ca. 1190³, hvor det berettes, at Bergens havn besøgtes af islændere, grønlændere, englændere, tyskere, daner, svensker og gotlændere. Først i det 13. aarh. begynder Lübecks handel baade paa Norge og England, og det første vidnesbyrd herom har vi i et brev fra Haakon IV til Lübeck af 1248, hvori han beder dem indføre korn, mel og malt til hans af dyrtid hjemsøgte land⁴. I 2. halvdel

¹ Se herom Bugge, *Handelen* s. 57 ff.

² Sverres saga ed. Unger kap. 95.

³ *Scriptores rer. danicarum* V 353.

⁴ DN V no. 1.

af det 13. aarh. grundes Lübecks handelsvælde i Bergen og Rostocks i Tønsberg og Oslo. Den første handels-traktat med Lübeck er af 1250¹ og Magnus Lagabøters Bylov (III 6) forudsætter, at de fremmede kan være huseiere og husleiere paa aaremaal i Bergen, naar de underkaster sig al borgerlig tyngde. 1278 fik de tyske sjøstæder sit første privilegium², som gir dem følgende rettigheder:

1. Den kongelige forkjøbsret til deres indførte varer begrænses til 3 dage, efterat de har anmeldt dem til den kongelige foged; efter denne frist kan de sælge til hvemsomhelst.

2. Fra 15. mai til 15. august kan de paa brygger, gader og baade indkjøbe kramvarer (småvarningr), huder indtil 9 stykker, smør indtil 9 lauper ad gangen.

3. De kjøbmænd, som midlertidig (under $\frac{1}{2}$ aar) opholder sig i byen, er fritagne for vagttjeneste og skipadrått, undtagen i nødsfald.

4. Ingen tysker kan fængles eller bindes for nogen sag, som ikke gjælder hals og haand, naar han stiller borgen for, at han skal møde i rette.

5. Menedere og særeløse personer kan ikke bruges som vidner mod dem.

6. De befries for strandret, og kystbefolkningen skal mod bjergeløn hjælpe til med at redde deres skibbrudne gods.

¹ DN V no. 4.

² DN V no. 10.

7. De tages i kongens værn.

Under Erik Magnussons mindreaarighed begynder en reaktion mod de fremmede kjøbmænd, og det kom til en krig, hvori navnlig Alf Erlingsson til Tornberg gjorde sig sørgelig berømt, og hvori Norge laa under. Efter fredens gjenoprettelse fik hansestæderne sine privilegier fornyede og væsentlig udvidede den 6. juli 1294¹. Dette blev hanseaternes hovedprivilegium i Norge. Dets indhold er gjengit i Udsigt I 154—56. Her skal kun fremhæves, at de har frihed til at lande i alle norske byer og kjøbstæder, men skal straks anmelde sine varer til fogden, som i tre dage kan udøve kongens forkjøbsret; de skal ansøge om lov til at bringe sine varer i land, hvilket ikke bør negtes dem. Inden byens takmark kan de derefter frit sælge sine varer eller føre dem videre, inden riget eller uden, dog ikke nordenfor Bergen uden kgl. tilladelse. I indførsels-told skal hvert skib, som indfører kornvarer, betale 1 skippund mel eller malt, efter fogdens valg, dog ikke af det kostbare hvedemel. De var ledingsfri, naar de forlod landet inden jul, og forøvrigt fri for alle kommunale og offentlige byrder, undtagen skipadrått af kongens skibe. Sine skibe kunde de fragte til andre, dog ikke med ulovlig fart for øie, og de kan ikke tvinges til at fragte andres (o: norske) skibe. Denne sidste bestemmelse blev skjæbnesvanger for den norske skibs-

¹ DN V no. 28.

fart og handel. Thi middelalderens maxime var: The trade follows the flag¹. Norsk handel og norsk skibsfart var uløselig forbundne, og hanseatisk handel og skibsfart ligesaa. Men nu kunde norske varer udskibes i hanseatiske skibe, medens norske skibe lidt efter lidt blev udestængt fra fart paa alle steder, som var i hanseaternes magt.

Intet under derfor, at hos os som i England den indfødte kjøbmandsstand reiste sig til kamp mod fremmedhandelen, og den fik kraftig støtte hos Haakon V. Den 11. november 1302² forbyder han udlændinger at sælge sit gods udenfor byerne eller føre det videre; omgaaelse af told- og skattereglerne skal straffes med konfiskation³, og ingen udlænding maa opskibe sine varer uden speciel tilladelse. I 1316 blev de fremmede paalagt en udførelstold af norske produkter, som varierer mellem $\frac{1}{48}$ og $\frac{1}{12}$ af varens værdi, og ingen udlænding kan udføre Norges hovedprodukter smør og skrei, medmindre han indfører mel, malt eller andre «tunge varer». Samtidig indskjærpes stapelregelen: at handel og losning skal foregaa i byerne⁴. Høsten samme aar har den bergenske kjøbmandsstand, landets første, med regjeringens bifald faaet istand en handelslov, som alvorlig be-

¹ Schanz l. c. I 352.

² NgL III no. 15.

³ Eksempel herpaa fra 1316 DN I no. 147.

⁴ NgL III no. 47.

grænser de fremmede kjøbmænds handlefrihed, ja endog indfører i Norge den gammelengelske 40-dagesfrist (her ; 6 uger) for deres ophold i landet. Det forbydes at sælge til andre end indlændinger og kun en gross. Samtidig synes Bergenskjøbmændene at ha organiseret sig efter det engelske stapelinstituts mønster: et udvalg paa 11 kjøbmænd skal indkjøbe alle udenlandske varer og overdrage dem til andre borgere for indkjøbspris. Denne handelslov blev straks efter af kongen indført i Tønsberg og Oslo¹. Der er vel ingen tvil om, at denne reaktionære handelspolitik har hentet sine impulser og ideer fra England, hvor den just blomstrede (s. 104), og den kan vistnok med større føie siges at være rettet mod den engelske end mod den hanseatiske konkurrence². I ethvert fald havde hanseaterne i henhold til toldforordningen af 1316 paa grund af sin korn- og melimport faktisk faaet monopol paa den bergenske fiskeeksport, som uden sammenligning var Norges vigtigste handelsgren³.

Jeg slutter denne oversigt over Norges handel og sjøfart før 1320 med en tabel over indførsel til og udførsel fra England i norske skibe 1303—7 (se tabellen side 113).

¹ NgL III no. 49.

² Bugge, *Handelen* s. 71 ff.

³ Bruns, *Die Lübecker-Bergenfaher* s. III—VI.

Indførsel til og udførsel fra England i norske skibe 1303—7¹.

Aar.	Indførsel.			Udførsel.			Norske skibe.	Samlet antal skibe.	Antal kjøbmænd.				
	I norske skibe.		b. Samlet.	I norske skibe.		b. Samlet.							
	a. s. d.	£ s. d.		a. s. d.	£ s. d.								
1303 ^{5/9} —1304 ^{19/5} . . .	1081	7	2036	4	9	475	4	52264	11	1	26	235	38 (3 et socii)
1304 ^{19/5} — ^{29/9}	605	17	1389	1	5	348	6	619	13	12	15 el. 16	ca. 35	22 (4: et socii)
1304 ^{29/9} —1305 ^{29/9}	c. 855	7	3888	12	10	c. 785	15	3496	4	4	21	?	26 (10: et socii)
1305 ^{29/9} —1306 ^{29/9}	938	8	2798	14	2	1218	5	52565	5	4	22		41 (13: et socii)
1306 ^{29/9} —1307 ^{29/9}	267	14	3412	16	1	264	2	1724	8	2	8		19

¹ Udarbejdet paa grundlag af tabellerne hos A. Bugge, De norske byers selvstyre og handel, side 200 ff. Jeg har reduceret shill. til £.

3. Haandverk og smaahandel. Middelalderens forædlingsproduktion er udelukkende haandverk og husflid, der begge kaldes smíð eller iðn; det færdige produkt kaldes smíði (flat-, járn-, silfr-, skipa-, slett¹, smá² og vörusmíði³) og en haandwerker smiðr, hvad enten han arbejder i træ, sten eller metal. Lovene opregner en hel række smiðar (grjót-, gull-, husa-, járn-, katla-, kistna-, meðal-, stafna-, stein- og tresmiðr), foruden en hel række specielle haandverkere som skraddari eller sniddari (schneider), skjaldari (skjoldmager), sutari eller skogerningsmaðr, gjarðari, slipari, barbér (kirurg, blodtapper), baðkona, baksturkona, mylnumaðr, kambari, bráðmaðr (tjæresmører), lysimælir (tranhandler og fabrikant), torfmaðr (brændtorvsvælger) o. fl.

Haandverket stod fra oldtiden af meget høit hos vore fædre og havde navnlig i vikingetiden tat et stort opsving under paavirkning fra England og Irland. Beviser herom har vi i Gokstadskibet, stav- og stenkirkerne, de gamle bondehuse (særlig stabbur) og de talrige bronze-, guld- og sølvarbejder, som bevares i vore oldsagssamlinger fra denne tid. Der maa saaledes allerede før byernes opkomst kunne tales om professionelle haandverkere, men ikke i den forstand, at

¹ Glat guldsmedarbeide.

² Forarbeidelse af smaaagjenstande: dørjern, spyd, græv m. m.

³ Salgbart haandverksarbeide.

haandverket var deres eneste levevei. Størsteparten af haandverksarbeidet blev dog udført af den enkelte husstands egne medlemmer (familiesystemet). Bøndernes økonomi var anlagt paa selvhjælp, i oldtiden og i middelalderen som langt ned i nyere tid. Ogsaa paa adelsmandens og prælatens gaard blev det meste haandverksarbeide udført af gaardens egne folk. Anderledes i byerne. Her udviklede sig en haandverkerstand, som havde haandverket til udelukkende livserhverv, og som derfor i Norge som andensteds søgte at sikre sig monopol paa at udføre haandverksarbeide for andre mod betaling eller forarbeide haandverksvarer til salg (vorusmíði). Disse byhaandverkere har ialfald i det 13. aarh. her som i udlandet været organiserede som lag (gilder), til varetagelse af sine interesser. Men den norske lovgivningsmagt, som under Haakon IV og Magnus Lagabøter var blet samlet i kongens haand, saa med misnøie paa disse gildesamfund og deres særlove (vedtægter)¹. Sandsynligt er det ogsaa, at byborgerne og navnlig kjøbmændene her som overalt modarbejdede haandverkergilderne. Faktum er ialfald, at Bylovens VI 2 ikke anerkjender nogen

¹ Se Udsigt I 115 ff. Gilderne blev ivrig bekjæmpet af keiser Fredrik II (1212—1250) og af hans søn kong Henrik. Den sidstes sententia contra communiones civium af 1231 kan godt gjælde som forbillede for Erik Magnussons retterbod 1295, se Weiland, Constitutiones imperatorum et regum II 413.

anden autonomi end bymødets, og i 1295 ophæver Erik Magnusson ganske haandverks-, arbeider- og kjøbmandsgilderne, fordi han ikke vil vide af nogen anden lovgivning i landet end kongens og hans raads¹. Og dette bud stadfæstes 1320 af Magnus Eriksson, som dog udtrykkelig anerkjender bymødets vedtægtsret².

Byernes haandverkere er saaledes i slutningen af vor periode helt og holdent i regjeringens og bystyrets vold. Og ligesom vore ældste kongelige byanlæg (Nidaros, Bergen, Oslo) aabenbart er en efterligning af de skotske eller engelske³, saaledes blev ogsaa den norske haandverkslovgivning en efterligning af den engelske: Haakon IV og Magnus Lagabøter anviser efter engelsk mønster⁴ ethvert haandverk og enhver detaljhandler sit bestemt afgrænsede distrikt af byen⁵, sien-synlig for at lette kontrollen med deres næringsdrift, og det baade for autoriteterne og for konsumenterne: Saavel varer som priser kan lettere sammenlignes, naar forretningsmænd af samme branche bor samlet, end naar de er spredt. Det er forøvrigt ikke tvilsomt, at denne lokale sammenslutning af de forskjellige haandverksklasser oprindeligt er villet og skåbt

¹ NgL III 24—25.

² NgL III 149—50.

³ Se karterne i Storms Snorre 4° s. 422, 606 og 632 og Munch III 717.

⁴ Se Ashley I² 96 VII.

⁵ Bl VI 8.

af gildevæsenet selv; «thi en saadan gruppering maa i høi grad ha styrket samfundsfølelsen inden hver haandverksklasse»¹, og da byerne var smaa², havde deres samtlige indvaanere let for at naa frem til disse haandverks- og handelscentrer.

En anden frugt af gildevæsenet var haandverkets specialisering³, der ogsaa har fundet udtryk i byordningens⁴ lokale gruppering af haandverkerne (jfr. side 116).

Efter de samme principer, som gjaldt for haandverket, var ogsaa detaljhandelen (smaahandelen) organiseret: ogsaa smaahandlerne har havt sine gilder og faar sig i byordningen anvist sine bestemte lokaliteter, dels ved siden af haandverkerne, dels for sig selv. Mellem Stenkirken og Nikolaikirke almenning i Bergen skal der være fedevarehandlere (matmangarar) paa begge sider af gaden, og fra Nikolaikirke almenningen og til Bredealmenningen skal skjæres klæde og lærred til salg, og intet andet sted skal der sælges klæde eller lærred i smaat, men kun i hele stykker, og dog kun i (aabne) gadeboder, «saa at hver kan bese varen». Ogsaa mellem Mariakirken og Sandbru kunde fedevarehandlerne sidde. Udenfor haandverkerstrøget kunde de

¹ Ashley I³ 96 VII.

² Bergen omfattede dengang strøget om Bryggen og Øvregaden.

³ Ashley I³ 96 VI.

⁴ Bl VI 8.

ikke specificerede handlere slaa sig ned, og paa torvet kan alle varer sælges undtagen kværnstene, tømmer eller skibe, som skal sælges paa Stranden. I en vedtægt for Bergen af 1302 § 8¹ er det bestemt, at der i hver af Bergens fjerdinge skal være 2 klædemangere, som alene skal handle med brugte klær og andet gammelt og brugt kram.

En eiendommelighed ved middelalderens handels- og haandverkslovgivning er de ved vedtægt eller lov fastsatte varepriser (takster). Den gammelnorske ret stod ligesom den romerske oprindelig paa kontraktfrihedens standpunkt; men for den daglige omsætning gjaldt dog vistnok fra oldtiden af sædvanmæssige takster (auralag), som under datidens snævre produktions- og markedsforhold gennem længere tidsrum kunde holde sig temmelig uforandrede. Efter gildevæsenets opkomst har uden tvil gilderne fastsat varepriserne, og de har benyttet leiligheden til at sætte priserne op. Skomagerne og guldsmedene, som var de stærkeste korporationer, synes her at ha gaaet i spidsen². Men herfor satte saavel byvedtægterne³, som den kongelige lovgivning⁴ en stopper, idet de dels fastsatte arbejdslønnen, dels produkts- og varepri-

¹ NgL III 43.

² NgL III 13 (1282) og 108 (1314).

³ For Bergen 1282 og 1302 (NgL III 13 og 43).

⁴ NgL III 108.

serne i forhold til raamaterialernes eller varernes indkøbspris. Denne prispolitik hviler paa etiske og økonomiske principer, som i det 13. aarh. navnlig var udviklede af middelalderens største teolog Thomas fra Aquino, og hænger nøie sammen med kirkens aagerforbud. Kirkefædrene, som havde set, til hvilke udsigelser romerrettens fri konkurrenceprincip kunde føre, fordømte egentlig handelen som en mod Guds bud stridende næringsvei. Thomas fra Aquino hævder derimod, at ogsaa handel kan være et moralsk forsvarligt erhverv, naar handelsmandens fortjeneste begrænses til en passende løn for hans arbejde. Og passende er lønnen, naar handelsmanden deraf kan skaffe sig og sin familie et sorgfrit udkomme. Dette var «den retfærdige pris» (pretium justum), som ikke kan være konstant, men maa rette sig efter varernes indkøbspris, transportomkostninger, kvalitet¹ osv. Efter de samme regler fastsættes ogsaa haandverkslønnen og prisen paa haandverksvarer. Undtat fra taksterne er dog kunsthaandverk, som maa betales efter parternes overenskomst². Ogsaa for landarbejderne gives lovbestemte lønstakster³.

Et andet udslag af den kirkelige lære om justum pretium er kravet til ærlighed i handel og forbudene

¹ Ashley I² 124 ff og 132 ff.

² NgL III 108 (no. 39). Engelske paralleler til de norske takster hos Ashley I² 187 ff.

³ NgL III 18.

mod varefalsk. Saadanne finder vi allerede i retsbøgerne¹ og principet er udtalt af Kongespeillets forfatter (se s. 93—94) og hævdet i Landsloven, Byloven og den senere lovgivning². Men ordet mangari (detaljhandler, høker, sjakrer) havde dog i det 13. aarh. og senere omtrent samme bibetydning som «jøde» hos os³: det er en kjøbmand, som beregner sig ublu fortjeneste (se s. 94). Dette søges hindret ikke blot derved, at varernes salgspris fastsættes efter indkjøbsprisen, men ogsaa ved forbud mod mangernes vareopkjøb, før prisen er reguleret i frit marked. Derfor byder vedtægten for Bergen af 1302 § 8⁴: Mangerne skal ingen vare kjøbe, før andre har gjort kjøb. Naar en meisild gjælder 10 ørtuger, da skal der sælges 4 sild for en penning og flere eller færre, eftersom silden er dyrere eller billigere. Endnu mere konsekvent er dette princip gennemført i handelsloven af 1316 § 1⁵, hvor de af byen opnævnte mænd skal kjøbe alle indførte udenlandske varer og derefter overlade dem for indkjøbspris til kongen, bispem, abbeder, klosterfolk og alle andre byborgere, saa at hver gaardeier eller «husfast» mand efter evne skal kunne faa andel i varerne. Og

¹ G. 40; Bj. 108.

² L. VIII 10; Bl. VII 5; Rb. 1330 (NgL III no. 69).

³ Jfr. om den engelske forestaller (opkjøber, grossist) Ashley I² 182 ff.

⁴ NgL III 43.

⁵ NgL III 122; se foran s. 111 f. Jfr. DN V no. 47 § 1.

samme lov (§ 2) forbyder enhver prisforhøiende konkurrence mellem kongens fehirde og bymanden og mellem disse indbyrdes, uden efter særlig vedtægt mellem fehirten og borgerne¹. Gjennem hele middelalderen og langt ned i nyere tid søger bylovgivningen at hindre kjøbmandsstandens berigelse paa de øvrige borgeres bekostning.

Det siger sig selv, at under en saadan lovgivning kunde hverken haandverk eller detaljhandel bli særlig fordelagtige næringsveie, og det kan derfor ikke undre os, at Kongespæilets forfatter anbefaler udenrigshandelen som den letteste vei til rigdom (se s. 95—96). Og de tyske haandverkere og kjøbmænd, som i det 14. aarh. fortrængte de norske, brød da ogsaa efterhaanden med det norske takstvæsen og bestemte selv priserne paa sine varer.

Et alvorligt indgreb i borgernes almindelige næringsrettigheder gjorde de kongelige reelle næringsprivilegier, som knyttedes til kongens eller de kongelige kapellers bygaarde. Det ældste kjendte eksempel herpaa er privilegiet for Audunsgaarden, paa Stranden i Bergen, af 28. juli 1318². Det bestemmer:

Den frihed gir vi ogsaa førnævnte gaard, at alle de, som leier den, skal kunne skjære alskens klæde der i gaarden og sælge i smaat og stort,

¹ NgL III 123.

² DN II no. 133.

som dem synes. Desuden skal den, som har leiet gaarden, ha fri øludskjænkingsret (øltapp) og salg af alskens drikkevarer og sælge de finere varer saa dyrt, som han kan faa dem betalt¹, dog kun i justerede maalekar². Ligesaa skal den gaardsbonde, som har leiet gaarden, være fri for alle nævninger og ledingsfærder, tingpligt og skibdraat, og ikke følge domfældte til retterstedet. Fri skal han ogsaa være for alle skatter og told eller paa-læg af sysselmænd, byfoged og deres tjenere, naar undtages ret leding, skipafe og vagtafgift, som han ligesom alle andre skal betale. Ligesaa tages han med hustru, børn, tjenere og gods i kongens vern.

Den samme frihed faar 1330 de tyske skomagere i kongsgaarden Vaagsbotnen³ i Bergen og allerede under Haakon V deres fagfæller i Myklagaard i Oslo⁴ og senere ogsaa i Nidaros⁵. Kan det da undre os, at de norske haandverkere maatte ligge under i konkurrencen med de fremmede? Men denne privilegiepolitik var gunstig for kongerne selv og de kongelige kapeller, som var eiere af disse gaarde. Thi de fremmede maatte betale en høi husleie for sit monopol.

¹ Mod rb. af 1306 §§ 3 og 4 (NgL IV 361), som bestemmer, at alle drikkevarer skal sættes (takseres) af byraadet. Men efter § 3 kan kongen bevilge vinret.

² Efter vedtægt 1302 § 4 (NgL III 43).

³ Hans. UB II no. 495.

⁴ Jfr. NgL III no. 86.

⁵ NgL III no. 99.

4. Maal, vegt og mynt. Et lovreguleret maal-, vegt- og myntsystem er en nødvendig betingelse for et trygt næringsliv, og allerede i den ældre middelalder er dette gjenstand for statens regulerende indgriben.

Maal¹. For maal af rum, det være længder, flader eller hulrum, havde vore fædre oprindelig intet sammenhængende system, svarende til vort decimalsystem. Man benyttede naturlige størrelser, f. eks. en mands høide, til længdemaal, men især anvendtes menneskelige legemsdele som fótr, faðmr og navnlig øln (alen) eller afstanden fra albuen til langfingerens spids. Omkring 1200 blev alnens længde lovbestemt paa Island, idet der paa Altingskirkens væg indridsedes en normalstav paa 20 alen; 2 af dens alne udgjorde en stika. Denne normalstika skulde afridses paa hver sognekirke. Den islandske alen var sandsynligvis ca. 49 cm. og en efterligning af den angelsaksiske gyrd (yard). En saadan normalstika forekommer ogsaa paa Landslovens tid i Norge, men det siges ikke, hvor lang den er. Det antages, at den falder sammen med en maalestav fra 15. aarh.², som er 63,4 cm. lang og 6 mm. kortere end den i 1541 indførte sjællandske alen³. Veilængden tillands beregnes efter raster (røst), som deltes i fjerdinge. Rasten var et veistykke,

¹ Om maal og vegt, se v. Amira OR II § 53.

² I Historisk museums oldsamling.

³ Paus, Forordn. s. 305.

som med anstrengt marsch kunde tilbagelægges 6 gange paa 1 dag. Tilsjøs regnedes efter vikur (vikusjó) paa ca. 10 kilometer. Større afstande beregnedes efter tylvter af vikur. Milen er indført udenfra.

Flademaalene var udelukkende landmaal. Man tog sit udgangspunkt dels i det arbejde, som var nødvendigt til jordstykkets dyrkning (pløgsland, mannsverk, dagsláttu), dels i udsæden (mælesland, sáldssáð, pundssáð eller -land). Fra ca. 1200 maalte man almindelig jorden efter landskylden, der dels var ansat i naturalier dels i penge¹. Paa Vestlandet brugte man især en smørvurdering efter maanedsmad eller løb smør og disse maals underafdelinger. Et maanedsmadbol deltes i halvmaaned- og ugemadbol², et løbsbol i 2 halvløbsbol eller i 4 spansbol, som var det almindelige maal Nordenfjelds og paa Oplandene. Løben var dels paa 2, dels paa 3 bismerpund. Den sidste er den almindeligste. Landskylden ansattes ogsaa i koværd (kýrleiga, kýrlagsbol, kýrland), og paa Østlandet i pengeværd (merkr-, eyris-, örtugar-, pennings-, skillingsbol, þveitisleiga).

Hulmaalenes størrelse bestemmes i L. VIII 29

¹ Jfr. s. 73.

² «Ugemad» forekommer ogsaa i England som land-skyldsenhed under navn af firma. Den udgjorde 16 quarter hvede, 16 qu. byg og 3 qu. havre. Ashley I³ 45. I Norge er en maanedsmad = 1 løb eller 3 bismerpund smør og 3 bismerpund mel. Fritzner, Ordbog s. v. mánaðarmatr.

saaledes: For tørre varer: 1 såld = $\frac{1}{2}$ skippund rug, strygemaal; 1 såld = 6 mæler; mælen deles i halvmæler, fjerdingmæler og settungr. Tønden (tunna) forekommer i det 14. aarh. For vaade varer: ask = 4 boller; 1 bolle = 2 halvboller; 1 halvbolle = 2 justar. Før Landsloven havde hver landsdel sit særmaal; lovene taler saaledes om hordske mæler og Bergens ask. Disse partikulære hulmaal holdt sig ogsaa efter Landsloven, og i 1314 blev Bergensasken atter autoriseret som maal for honning og tran.

Stykmaal var deker (dekade = 10 st.), timbr = 40 st., hundrad = 120 st., tylft og duz = 12 st. Hespen (hespa) anvendes ved garn og ved vævede tøier det tyske pakke, hvis størrelse ikke kjendes¹.

Vegten bestemmes i L. VIII 29 saaledes: 1 skippund = 24 vætter, 1 vætt = $8\frac{1}{2}$ mørk og 28 ørtuger eller $8\frac{5}{8}$ mørk. Smørpundet (et bismærk) = 24 mærker og linspundet = $\frac{1}{20}$ skippund. Af vegtredskaber bestemmes størrelsen af skippundari, handpundari og smørpundari eller bismari. Paa skippunderen skal kunne veies fra $\frac{1}{2}$ sk[Ⓢ] til $1\frac{1}{2}$ sk[Ⓢ]; paa haandpunderen fra $\frac{1}{2}$ vætt til $\frac{1}{2}$ sk[Ⓢ]. Smørpunderen skal være som den har været, nemlig 3 bismerpund (= 1 vog). Løben, hvori smørret veies, maa ikke veie over 8 mærker.

¹ Om engelske regler for klædepakkernes størrelse, se Ashley I² 180 f.; om tyske se Bruns, Die Lübecker-Bergenfahrer s. LXI.

Mindre tyngder end $\frac{1}{2}$ vætt veies paa skaaler med met (= vegtlodder).

Kontrollen med maal- og vegtredskaber ordnedes ved L. VIII 29 (Bl. VII 28) paa følgende maade: En normalpunder, normalvætt, skaalvegtlodder, maalekar og stika skal lagmanden ha fremme paa lagtinget, og mellem hvert lagting skal de opbevares under varetægt af lagmanden og dem, som med ham forvalter bondefæet (skibredekassen). Normalen for Oplandenes skip- og smørpunder skulde være i Hamar under lagmandens varetægt, og skippunderen skal stemme med den i Oslo. Smørpunderen skal være saa, at der kan veies 1 spann paa den og $\frac{1}{2}$ såld skal være = 5 spann¹. Normalvegten for Ringerike og Hadeland skal være en sten i Grans kirke og en sten i Oslo, der skal svare til hinanden og være stemplede². Normalen for Romerike og Østerdalen skal være en sten paa Ullenshof, der stemmer med en sten i Oslo³. Paa tinget skal sysselmændene lade sine pundere, vætter, lodder, stiker og hulmaal rette efter normalerne, og bønderne skal indrette sine maal- og vegtredskaber efter sysselmandens. Alle hulmaal skal paa lagtinget eller i byen paa motet forsynes med et merke (jfr. vort justermerke), og sysselmanden skal en gang hvert aar visitere alle syslets hulmaal. Den,

¹ NgL III no. 5 § 11 (1298).

² NgL no. 7 § 5 (1297 og 1298).

NgL IV 379 (1358).

som har umerket maalekar, skal bøde 1 mark sølv, og alle falske hulmaal skal ødelægges. Hver husfast mand i byerne skal eie mæle, pund (skippunder) og bismør, og ingen skal leie ud vegtredskab. Den, som har falsk eller umerket maal og vegt, skal bøde 1 mark sølv, hvis han er vidende derom; men bonden er fri, hvis sysselmanden ikke har merke for haanden.

Oprindelig synes bestemmelserne om maal og vegt at ha været dispositive lovbud, der kunde ændres ved privat aftale. Men Landsloven og retterbødernes mening er, at deres maal- og vegtbestemmelser skal være ufravigelige¹, «forat de uvidende ikke saa let skal kunne bedrages». Da al handel i det daglige liv regelmæssig foregaar i tillid til de lovbestemte maal- og vegtstørrelser, er Landslovens standpunkt her det rigtige og overensstemmende med moderne retsopfatning.

Mynt². Sydgermanernes myntvæsen er baseret paa det romerske³. Franker, langobarder og vestgoter beholdt den romerske guldsolidus, som var udmyntet dels i hele, dels $\frac{1}{3}$ solidi (trientes, tremisses). Efter 550 blev der af 1 pund guld (327 gr.) udmyntet 84

¹ NgL III no. 5 § 11 og no. 13 § 4. Dette benægter v. Amira II 509.

² v. Amira OR I § 64, II § 54. Hertzberg, Gloss. s. vv. ertog, eyrir, mqrk, peningr.

³ Om dettes sammenhæng med det græske, se Seebohm On the early currencies of the german tribes i Viertjschr. ffr Social u. Wirtsch. Gesch. I 171 ff.

solidi, istedetfor tidligere 72. Som skillemynt indførte Chlodowech en sølvdenar, hvoraf der gik 40 paa 1 solidus, medens den ældre romerske sølvdenar benyttedes af andre stammer. Paa grund af guldets tiltagende sjældenhed, gik frankerne i det 8. aarh. over til sølvmyntfod. Der prægedes sølvdenarer (skat, pening), hvoraf der regnedes 12 paa en solidus (skilling) og 22, eller efter 779 20, solidi paa et pund sølv. Karl den store forhøiede normalpundets vægt til ca. 400 gr., hvoraf der udmyntedes 240 denarer (20 solidi), en myntfod, som siden blev almindelig baade i Frankrig og i England¹.

I Norden baseredes myntfoden ikke paa sølvpundet, men paa sølvmarken, som deltes i 8 ører og 24 ørtuger². Dette var ikke prægede mynter, men vægtenheder. Fra oldtiden til det 11. aarh. benyttedes i Norden som værdimaaler og lovligt betalingsmiddel for det første landenes egne naturalprodukter, særlig kvæg og hjemmevævede tøier, lærred og vadmæl. Det sidste

¹ Brunner, Grundzüge s. 27—28. Schröder RG⁸ 184 ff. og 520 f. Seebohm, Tribal Custom in Ang.-Sax. Law s. 1 ff.

² Om den nordiske beregnings sammenhæng med den græske og romerske, se Seebohm, Tribal Custom in Anglo-Saxan Law s. 233. Efter ham er øren = den romerske unce og ørtugen = en græsk stater eller dobbelt solidus. Jfr. foran s. 18, hvor eyrir er udledet af aureus, hvilket forøvrigt bestrides af Hertzberg, Gloss. s. v. eyrir.

i Norge og paa Island, hvor der regnedes efter alen eller hundred (3: 120) alen. Men fra den ældre jernalder brugtes ogsaa sødte metaller, guld og sølv, som betalingsmidler og værdimaalere. De beregnedes efter vægt i mark, øre og ørtuger. Guldberegningen synes at være karakteristisk for den ældre jernalder, sølvberegningen for vikingetiden. Allerede i den ældre jernalder indføres i Norden romerske guldsolidi, og i vikingetiden importeres masser af vesteuropæiske mynter, angelsaksiske og frankiske sølvpeninge, som beregnedes dels efter vægt, dels efter tal. Først efter 1015 forekommer mynter, prægede i Norge.

Myntretten var et kongeligt regale, men udøves fra ca. 1150—1280 ogsaa af erkebispens og i det 13. aarh. tillige af hertugen. I det 11. aarh. sloges kun hovedmynter, nemlig hele peningar, der i udseende og myntfod var en efterligning af de samtidige engelske peninger. Ligesom der gik 240 peninge paa det engelske pund, saaledes gik der 240 peningar paa den norske mørk, 30 paa en eyrir og 10 paa en ørtug brutto. Fra det 12. aarh. prægede man hos os som i Vesteuropa ogsaa halfpeningar (oboli) og fjordungar (quadrantes), først med præg paa den ene side alene (brakteater), senere med dobbeltsidigt præg. Den saakaldte þveiti (deut) var muligens en præget mynt, muligens blot et afklip eller afsnit af andre mynter. Den udgjorde en liden del af en ørtug.

Paa grund af den ringe tilgang paa sødte metaller,

fristedes middelalderens myntudstedere stadig til at slaa slet mynt; og de norske konger laa ogsaa under for denne fristelse.

Gjennem hele denne periode blev mynten stedse slettere og slettere. Allerede Harald Haardraades mynt, den saakaldte Haraldsslátta, var berygtet for sin sletthed. Til en begyndelse forringede man peningens vægt (stinnleikr), saa at den omkring 1070 kun veiede halvdelen af, hvad den skulde veie. Fra den tid sondrede man i handel og vandel stedse mellem den tællede pening (p. taliðr eller talinn) og den veiede pening (p. veginn), den tællede øre og den veiede eller en øre veiede peninge (eyrir vegna peninga). Da den myntede pening kun var halvvegtig, gik der 2 tællede peninge paa 1 veiet pening, det vil si: paa den lovbestemte peningsvegt. Den tællede pening eller, som den ogsaa kaldtes, gangspeningr, reiðupeningr var imidlertid lovligt betalingsmiddel (lögeyrir) og benyttedes specielt ved betaling af straffebøder og skatter. Den kaldtes derfor sakgildr eller skattvarr eyrir i modsætning til silfrmetinn eyrir (silfrmetit fé), der oprindeligt var det samme som eyrir veginn.

I det 13. aarh. begyndte man ogsaa at forringe myntens sølvgehalt (skírleikr), men fastholdt alligevel, at 1 sølvvurderet øre var lig 2 øre tallet i kurantmynt. Derimod blev eyrir veginn betegnelse for 1 øre rent sølv, og forholdet mellem en sølvvurderet og en veiet øre blev som 2 : 3 eller endog

som 2 : 4¹. En mark tællede penge var saaledes kun $\frac{1}{4}$ mark veiet².

Magnus Lagabæter ændrede myntfoden, idet han ved tilsætning af kobber forhøiede peningens vegt til det dobbelte, og saaledes indførte den «sorte» eller «tykke» pening (peningr svartr, denarius grossus), hvoraf der gik 160 paa marken brutto³ og 240 paa et engelsk pund⁴. Sondringen mellem sølvvurderet og veiet øre forsvinder, hvorimod der sondres mellem «veiede penge» og «sorte penge» og den veiede er $\frac{2}{3}$ af den sorte. Den veiede mark indeholdt $\frac{1}{3}$ mindre rent sølv end den tællede. Landslovens og Bylovens værdiangivelser er beregnede i tællede svartpeninger, hvis forhold til rent sølv var 1 : 4⁵.

Omkring 1299 blev der slaæet en ny pening af 7—9-lødigt sølv, der i modsætning til den 5-lødige svartpening blev kaldt hvidpening (hvitr pening). Dens bruttovegt var $\frac{2}{3}$ af svartpeningen, saa at der af den gik 360 paa myntmarken, som regnedes for $\frac{1}{3}$ mark rent sølv. I det 14. aarh.s første halvdel blev kurantpeningen (gangspeningen) stadig mindre sølvholdig, saa at 1 mark kurantmynt omkring 1350 kun gjaldt $\frac{1}{5}$

¹ NgL II 505 til F V 13.

² v. Amira OR II 514.

³ Ligesom der gik 160 tyske penninge eller eng. sterlinger paa den kölenske mark (Schrøder RG⁸ s. 570, note 30).

⁴ v. Amira OR II 514.

⁵ Hertzberg, Gloss. s. v. eyrir.

mark rent sølv. I modsætning til denne slette kurantmynt betegnede man en mark i hvidpeninge som en gammel mark (mørk forn eller forngildr) = $\frac{1}{8}$ mark brændt (rent) sølv¹. Priser og værdier ansættes i mark forn eller i mark brændt; men betalingen sker i kurantmynt, smør, varer eller kjøer efter kurs. Det hjalp ikke, at kongerne gav sin slette mynt tvangskurs indenlands²; heller ikke kunde de hindre, at god engelsk mynt blev foretrukken for den slette norske. Den engelske pening (enskr peningr) eller sterling havde i det 13. aarh. været meget efterspurgt og vedblev at være det i det 14. Og med den fandt regningsmynterne pund og skilling indgang i Norge.

Den gammelnorske sølvmark veiede 215,8 gram, hvorimod den kölnske mark (å 16 lod) veiede 233,85 gr. og 1 pund sterling towervegt 349,7 gr. 1 mark i hvidpeninge har ved aar 1300 samme sølvværdi som kr. 10,53³; men derfor kunde man faa kjøbt 54 kg. smør, hvilket viser, at den havde omtrent den 10-dobbelte kjøbeevne.

Ved siden af metalpengene anvendtes gjennem hele

¹ Som rent sølv regnedes det engelske sterlingsølv, som var 14,8-lødigt. Vore fædre prøvede pengene ved at skjære i dem med kniven.

² Rb 1311 NgL III no. 30.

³ Chr. a videnskabselskabs forhandl. 1876, no. 1, s. 14. Dette verk gir en tabellarisk oversigt over de norske og fremmede gamle mynters værdi i kronesølv.

denne periode ogsaa naturalprodukter som tvungne betalingsmidler og værdimaalere (se s. 73). I Norge særlig koen og smørret. Koens værd kaldes kúgildi, kýrlag eller kýrverd. I det 14. aarh. er et kyrlag = $\frac{1}{3}$ mark fint sølv eller 1 mark forngild. Dette synes ogsaa i den tidligere middelalder at ha været det lovbestemte værdiforhold mellem kyrlag og sølv. Lige-saa var 1 kyrlag = hundrað vaðmála.

Smørret regnedes i løber: 1 laupr = 1 mánaðar-matr. Laupslaget eller maanedsmaden var = $\frac{1}{9}$ mark fint sølv eller $\frac{1}{3}$ mark forngild. Ofte kaldes den forngilde mark en mark à 8 örtuger smør, det vil si en mark = 3 løber smør og hver løb beregnet til 8 örtuger. Ogsaa læder — huder — anvendtes som værdimaaler og kaldtes húðarlag. I det 14. aarh. gjaldt 1 deker huder omtr. 1 mark fint sølv eller 3 mark forngild.

Gjennem hele perioden anvendtes guld og sølv efter vegt som lovligt betalingsmiddel. Hertil anvendtes rent (skírt) guld og sølv. Lige til den ældre jernalder var der mest guld i omløb, senere blev sølvet mere almindeligt; men i det 14. aarh. er guldmarken en hyppig anvendt regningsmynt. Renheden bestemtes oprindeligt efter farven, og man skjelnede mellem sølvholdigt bleikt guld og «ild- eller glodrødt» guld. Fra det 11. aarh. tog loven alene hensyn til guldets og sølvets modstandsevne mod ild. Brent gull og silfr betegnede det samme som skírt gull og silfr. Guld og sølvvegten er marken og dens underafdelinger.

Hovedenheden er dog ikke mørk, men eyrir, der blev en betegnelse for gods i almindelighed; man skjelnede mellem fastr eyrir eller land og lauss eyrir, flytjande eyrir, løsere. Værdiforholdet mellem guld og sølv stod fra 1100 retlig fast og var indtil 1280 som 8:1, senere paa Island som 10:1, medens man i Norge i navnet opretholdt det gamle forhold 8:1; men man lod den forngilde mark repræsentere 1 mark brændt¹. Guld og sølv opbevaredes i barrer, der havde form af ringe (baugar), hvis værdi angives ved vegt; men retsbøgerne omtaler ogsaa en logbaugr = 1½ mark. Baugen spiller en stor rolle i mandebodsberegningen.

Literatur: P. A. Munch, Det norske Folks Historie I—IV, se indholdsfortegnelserne og særlig de paragrafer, som omhandler «folkets vilkaar, levevis og sæder», lovgivningen, byerne, forholdet til hanseaterne og England m. m. Innama-Sternegg, artikelen «Wirtschaft» og Valtyr Guðmundssons arkæologiske oversigt over nordboernes næringsliv i artikelen «Sitte» i Pauls Grundriss der germ. Philologie 2. udg. III. bind. Værdifuld for agrarhistorien er Schönfeldt, Der isländische Bauernhof und sein Betrieb zur Sagazeit (Quellen und Forschungen

¹ DN I no. 186 (1326): en tilgjof: atta mærkr gullz, er þat at ræikna til forns markatals fiorar mærkr ok sex tighir marka. DN no. III 256 (1348): — koma fram atta marker redho penninga norene sälla swenske, tha sær lukin mark gulz, sæn tha sæn egh koma redho peninga fram, tha skal lukaz atta marker boghgildar ok tho tel forngilz æt mæta. Jfr. DN III no. 266 (1349): VIII markr baughgilðar til fornghilz metit firir mark gulz.

zur Sprach- und Culturgeschichte der germ. Völker hefte 91, 1902). Af særlig betydning for handelens og søfartens historie er følgende arbejder af Alex. Bugge: Handelen mellem England og Norge indtil begyndelsen af det 15. aarh. (Hist. Tidsskrift 3. række IV); Gotlændingernes handel paa England og Norge omkring 1300 (Hist. Tidsskr. 3. række V); Nidaros handel og skibsfart i middelalderen (Trondhjems videnskabselskabs festskrift 1897); Studier over de norske byers selvstyre og handel før hanseaternes tid (1899). Yngvar Nielsen, Bergen. L. Daae, Det gamle Christiania. J. Hartung, Norwegen und die deutschen Seestädte bis zum Schlusse des dreizehnten Jahrhunderts (Berlin 1877). F. Bruns, Die Lübecker - Bergenfahrer und ihre Chronistik (Hans. Geschichtsquellen. Neue Folge II (1900), indledningen. Mynthistoriens hovedverker er C. I. Schive, Norges mynter i Middelalderen, samlede og beskrevne, med indledning af C. A. Holmbøe (Chr.a 1865); Schive og Morgenstjerne, Om Forholdet i Middelalderen mellem den norske Mark Sølv og den stedse forringede gangbare Myntmark, samt Værdierne af fremmede Myntsorter, som til forskjellige Tider anføres i Oldbrevene som Betalingsmiddel (Chr.a videnskabselskabs forhandl. 1876 no. 1); men de i teksten anførte arbejder af v. A. Mira og Hertzberg gir den bedste oversigt. Dette emne behandles ogsaa af Guðmundsson i artikelen «Sitte» i Pauls Grundriss³ III bind.

§ 9.

Stænderne.

1. Standsforskjellens retsgrundlag og ytringsformer. Standforskjellen har sit udspring i den faktiske forskjæl i rigdom, magt, seder,

levemaade og beskæftigelse, som vi finder i alle folkesamfund, der er naaet ud over de laveste kulturtrin. Gjennem arv og tradition blir denne faktiske forskjel til slegtsforskjel, og standsforskjellen kommer saaledes til at bero paa afstamning (fødsel). Det er Rigspulas system (se s. 34), og det er herskende hos os indtil slutningen af det 12. aarh. Men barnets stand kan enten være fars eller mors eller begge forældres. I vore ældste love er mors status afgjørende for barnets frihed eller ufrihed¹, hvori Ficker ser en levning af oldgermansk moderret (se s. 37). Men med hensyn til alle andre standsrettigheder følger barnet sin far. Naar talen er om konungborinn, jarlborinn, hersborinn, lendborinn, hauldborinn osv., saa sigtes der til fars og ikke til mors samfundsstilling. Kun hvor barnets far er ukjendt, har det sin mors ret².

Gulatingsbogen 200 siger, at «alle mænd skal ta ret efter sin far, med undtagelse af dem, for hvem andet udtrykkelig er lovbestemt»³. Disse undtagelser er imidlertid ganske karakteristiske; thi de gjælder sønner af embedsmænd i stat og kirke: søn af biskop, jarl, stallare, skutilsvend, prest og aarmand skal ha saadan ret, som de har kyn (ætt) til, hvis de ikke faar saadant navn, som deres far fik (G. 200). En særstilling

¹ G 61 og F IX 7.

² F II 1 i. f.

³ Jfr. F IV 59; VII 24.

indtar lendermands søn, som har lendermands ret, saalænge han er i «landvon», d. e. har haab om, at kongen kan udnævne ham til lendermand. Dette haab falder bort, naar han er 40 aar gammel; er han ikke inden den tid forfremmet, synker han ipso jure ned i hauldsklassen¹.

Allerede i den ældre middelalder er der saaledes en embedsrang ved siden af fødselsrangen, og retslig er der intet i veien for, at kongen udnævner en bonde til lendermand, som Sigurd Jorsalafar gjør med Ottar Birting². Men faktisk foregaar saadant yderst sjelden i den ældre middelalder. Thi efter tradition og sædvane skal man være lendbaaren for at bli lendermand, jarlbaaren for at bli jarl. Opinionen imod en krænkelse af fødselens eller ættens ret er saa sterk, at en opkomling altid vil spille parvenuens rolle overfor sine fødte standsfæller. Og det har ingen ærekjær mand lyst paa. Det er større at være den mægtigste bonde end den ringeste lendermand; og Erling Skjalgsson vil heller være hørse og lendermand, som hans fædre har været, end opnaa den jarletitel, som svarede til hans embedsmyndighed. At være den første inden den stand, man ifølge fødselen tilhører, det er det høieste. Dette gjælder dog selvsagt ikke om de ufri og halvfri; de længtes selvfølgelig opad, men loven lar

¹ G 200 og 206.

² Heimskr. ed. Unger s. 688

dem sent naa op i de helt fribaarne mænds kreds (se s. 31).

Standforskjellen ytrer sig i den ældre middelalder — som i oldtiden — i stændernes forskjellige retsbeskyttelse: Jo høiere stand des større retsbeskyttelse for person og fast gods. Ikke blot stiger mandeboden med standen, men i vore love har stændernes forskjellige retsbeskyttelse faaet sit mest prægnante udtryk i retsboden for personlige krænkelser og i landnamsboden for retsstridige indgreb i grundeiendomsretten. Efter Gulatingsbogen (91 og 200) tar en høiere rangklasse dobbelt saa stor bod som den næst lavere; efter Frostatingsbogen (X 34; XIII 15) er forskjellen en tredjedel. Men noblesse oblige! Saarer en høibaaren mand en anden, maa han betale en saarbod til kongen efter sin egen, ikke efter den fornærmedes stand.

Hustru følger — ligesom børnene — sin mands stand, og hendes adgang til at afslutte kjøb paa egen haand udvides, jo høiere hendes mand staar i rangen¹.

Vi skal nu se lidt nærmere paa de enkelte stænders politiske, økonomiske og sociale forhold.

2. Adelen. Fylkestatens adel var dens høvdinger, konger, jarler. Herserne, som synes at ha hørt til oldtidens bønder, var ogsaa høvdinger, og fra dem

¹ Brandt, Retshist. I § 19.

udgik den ældre middelalders egentlige fødselsaristokrati: lendermændene. Harald Haarfagre tog oldtidens høvdingesætter i sin tjeneste, forsaavidt de vilde bøje sig for den nye tingenes orden og bli hans mænd. Han forordnede — siger Snorre¹ —, at der i hvert fylke skulde være en jarl, som skulde dømme lov og landsret, opkræve sagøre og landskyld og selv beholde en tredjedel af de kongelige indtægter; til gjengjæld skulde han holde 60 hærmænd til kongens tjeneste. Under hver jarl skulde der staa mindst 4 herser, som hver skulde ha 20 marks veizle af kongen og holde 20 hærmænd til hans tjeneste. «Saa meget havde kong Harald øget paalæg og landskyld, at hans jarler havde større magt, end kongerne havde før. Men da dette spurgtes i Trondhjem, søgte mange stormænd til kong Harald og blev hans mænd.» Dette lenssystem blev ophævet under Harald Haarfagres sønner. Men paa Olav den helliges tid — siger Snorre² — «var der mange lendermænd i Norge; mange af dem var mægtige og saa ætstore, at de var komne af kongers eller jarlers sætter og havde faa led at regne til dem; de var ogsaa meget rige. Al kongernes og jarlernes styrke, naar de raadede for landet, laa i lendermændene; thi saa var det i hvert fylke, at lendermændene raadede for bøndernes flok.»

¹ Harald Haarf. s. 6.

² Olav d. hell. saga 46.

Lendermændene var jo enekongens haandgangne mænd og udøvere af den kongelige myndighed i forskellige retninger: de var bøndernes militære chefer, opnævnte nævndermænd til lagtingene og vaagede over den indre fred. Men den myndighed, de udøvede, var fylkeskongens, fylkesjarlens eller hersens, ikke enekongens. De var repræsentanter for fylkernes ældgamle selvstyre, ikke for det nye enekongedømme. Hvis dette greb forstyrrende ind i dette selvstyre og bøndernes eller høvdingernes ældgamle retssedvaner, kunde det fra lendermændenes side møde en aldeles uovervindelig modstand. Olaf den helliges fald paa Stiklestad var jo lendermændenes verk. Ligesaa Danevældets omstyrtning og Magnus den godes ophøielse paa sin fars kongestol. Under ham og hans kraftige eftermænd spillede de en mindre rolle; men under den svage Harald Gille og hans sønner (1134—57) grundlægges det egentlige lendermandsvælde; og da de under Erling Skakke og Magnus Erlingsson forbinde sig med den nyreiste kirkemagt, som havde faaet et nationalt organ i erkebiskopen, omdanner de Norges gamle arverige til et kirkeligt-aristokratisk valgrige. Denne udvikling blev imidlertid stanset af Sverre Sigurdsson (1177—1202), Norges første einvaldskonge i moderne forstand. Han gjorde Norge til en stat og kongedømmet til denne stats virkelige centralorgan. Han indsatte fagdommere (lagmænd) til at lede retspleien og sysselmænd (embedsmænd) i spidsen for den

lokale militære og civile administration. Lendermandsvældets lokale selvstyre var brudt og det kongelige embedsstyre kommet i stedet.

Men Sverre ophævede ikke lendermandsværdigheden og heller ikke ophøjede han, hvor det kunde undgaaes, lavættede mænd til lendermænd¹. Ifølge Hirdskraaen (19), hvis grundstamme skriver sig fra Sverres tid, hører lendermændene, ligesom jarl og hertug, til «kongens høieste raad». Under Magnus Lagabøter (1277) opnaaede de endog den europæiske barontitel. Som hans sønners formyndere optog de paa kongedømmets og egne vegne kampen mod kirkemagten og blev under den svage Erik Magnusson (1280—99) atter landets virkelige styrere. Men deres optræden i denne periode havde hos den kraftige Haakon V (1299—1319) vakt en sterk uvilje mod baronstanden, og ved forordningen af 17. juni 1308² afskaffede han jarleværdigheden for andre end kongesønner og jarlen af Orknøerne og ligesaa lendermandsværdigheden, der skulde bortfalde ved dens daværende indehaveres død. Og «dem kalder vi sande landsforrædere, som herefter tilraader en ung konge, at der skal være flere verdslige høvdinger i Norges kongerige end dem, som er komne af ret kongesæt». Ved baronstandens ophævelse talte den 10 — ti —

¹ Storm i Hist. Tidsskr. 2. række IV 168; Ulf af Laufnes var þorparasonr.

² NgL III no. 25.

medlemmer, medens lendermændenes antal før Sverres tid sjelden oversteg 20¹. Den har derfor aldrig været saa talrig, som Munch og andre forfattere almindelig har gaaet ud fra, idet de tog sit udgangspunkt i Harald Haarfagres 4 herser i hvert fylke, hvilket skulde føre til et antal af over 100 lendermænd i riget².

Efter baronværdighedens ophævelse kom rigets høiadel til at bestaa af riddere (lat. milites) og svende til vaaben (sveinar á vápn, d: af adelig byrd, lat. armigeri, tysk knapen van wapene, eng. esquires). Ridderværdigheden var i 1277 tildelt skutilsvende (kongens opvartende kavalerer), der ligesom lendermændene fik titelen herre (lat. dominus)³. Ogsaa ridderværdigheden blev almindelig tildelt mænd af fornem byrd; men den egentlige adkomst til den gav kongetjenesten, og i denne blev dygtighed og kongetroskab den første egenskab. «Thi de, som gjaldt meget hjemme blandt kotkarlene, baade paa grund af rigdom, frænder og fostbrødre, blir ofte ikke sat høiere i hirden hos kongen end hjemme i bygden og stundom knapt det; og ofte blir de rige, som kommer til kongen, ikke af ham sat saa høit som de fattige — og det skyldes enten

¹ Se Storm, Om Lendermandsklassens Talrighed i Hist. Tidsskrift 2. række IV 129 ff.

² Munch NFH II 1 s. 979.

³ Baronernes og riddernes hustruer blev fruer (dominae), deres børn junkere (junger herr, domicellus) og jomfruer (junge frau, domicella).

deres tapperhed i krig og gode seder i hirden eller deres troskab mod ham i alle forhold» — siger Kongespeilet¹. Og rigets «herrer» og «landsstyrere» bør ikke blot vælges ud af de setstore og rige slægter, men «snarere bør de, som vælges til denne værdighed, personlig være fuldkomne i alle retninger, baade med hensyn til sæt, rigdom, hjertets dannelse (hjartapryði) og beleven optræden (høveski) og tillige staa høiest i moral». De skal være landets sande adel. «Og om de i sandhed vil fortjene det navn, de bærer, da maa de fly al bondskhed (þorparaskapr) og al uhøviskhed»². Mellem høiadelen og almuen (mugamenn), som Kongespeilet kun benævner kotkarle og torpere, er der i det 13. aarh. blet et ligesaa stort socialt svalg som mellem oldtidens høvdinger og deres træler. Kurteisi (jfr. courtoisie) og høverska (t. hovescheit) indbefatter de høieste dyder, þorparaskapr (bondemanerer) de laveste laster. Det er Europas riddervæsen og ridderideal, som har holdt indtog i Norge³.

I slutningen af det 13. aarh. er der saaledes i Norge en fyrsteadel (tignarmenn, jarl og hertug), en høiadel, der omfatter baroner (lendermænd), riddere

¹ ed. Munch s. 59.

² Kongespeilet s. 63.

³ Se herom Rudolf Meisner, Die Strengleikar, og Harry Fetts «Studier over middelalderens norske sigiller» i Aarsb. 1903 s. 65—106. Kongeseglets udvikling afspeiler kongemagtens.

og svende af vaaben, og en lavadel, omfattende de lavere hirdklasser (hirdmænd, gjester, kjertesvende), samt adelens og geistlighedens frimænd (ledingsfri tjenere)¹. www.libtool.com.cn

Adelskab begrundes ved optagelse i hirden, hvilket er en kongelig naadesakt, som fuldbyrdes ved følgende ceremonier: 1. sverötaka, idet manden knælende griber om konge- eller kroningssverdet og kysser kongens haand, 2. trunaðareioðr (formular i Hirdskr. 30) og 3. haandgangen (homagium), idet manden knælende lægger sine hænder i kongens, og kongen kysser ham. Den sidste akt symboliserer ikke blot mandens underkastelse, men ogsaa kongens pligt til at verne ham. Kjertesvendene (pagerne) var ikke sverdtagere. Derefter optages manden i hirdkorporationen (loguneyti) ved haandslag og kys med de tilstedeværende hirdmænd². Disse har absolut veto mod hans optagelse, hvis nogen af dem har lovlig kriminel tiltale mod ansøgeren, eller der ved dennes sæt, fremfærd eller andre forhold er omstændigheder, som strider mod kongedømmets eller hirdens værdighed³. Efter hirdforordningen af 1308 skal ansøgeren ha attest fra sin sysselmand om formue og fremfærd mod almuen; fortiede forbrydelser gjør op-

¹ Se rb 1332 (NgL III no. 71) og s. 149—52.

² Hirdskr. 31, 47, 52. Ceremonien ved ridderslaget kaldes at dubba til riddara, se Fritzner, Ordbog s. v. dubba.

³ Hirdskr. 30, jfr. 39 og 53 (NgL II 449).

tagelsen ugyldig¹. Adelig byrd er ingen retsnødvendig, men vel en sedvansmæssig betingelse for optagelse blandt høiadelen, idet sveinar á vápn betegner svende af adelig byrd². Ved vápn menes her det adelige vaabenskjold («skjold og hjelm»), som oprindeligt er et personligt merke, men sedvansmæssigt gaar dette over til et arveligt slegtsmerke. Det sidste blir dog først i løbet af det 14. aarh. en sikker sedvane, der skaffer sig udtryk i de kongelige adelsbreve³.

Hirdadelens pligter er dels specielle, som retter sig efter deres rang (nafnbót), embede (sýsla, lén) eller veizle (beneficium). Dels er de almindelige. De sidste er dels pligter mod kongen (riget), dels pligter mod hirden. Overfor kongen er de edelig forpligtede til troskab (trúnaðr), tjeneste (þjónosta) og følge (fylgð), til han gir dem orlov⁴. Ligesaa er de edsforpligtede til at holde lovene efter kongens ed til folket⁵. Fremdeles har hirden en høiere vaaben- og vernepligt end

¹ NgL III 79.

² Hertzberg, Gloss. s. v. vápn. Titelen er fra Tyskland over Sverige kommen til Norge, se Maurer Hofrecht, s. 12—14.

³ Skjold og hjelm begrunder skattefrihed 1536 (Hist. Tidsskr. 3. række I 13). Se A. Thiset, Begrebet dansk Adel i D. Hist. Tidsskr. 7. række II 305 ff. G. Storm, Om Norges gamle Vaaben, Farver og Flag. Et nærmere studium af Huitfeldt-Kaas, Norske Sigiller, er her paakrævet.

⁴ Hirdskr. 7, 8, 11, 31, 32, 34 o. fl.

⁵ Hirdskr. 7, 8, 31, 34, 40; rb. 1303 (NgL III no. 16) o. fl. st.

almuen, idet høiadelen ikke blot selv skal være ryttermæssig rustet, men ogsaa — efter overenskomsterne 1273¹ — holde kongen 1 hirdmæssig væbnet mand af hver 3 marks veizle, og de lavere hirdklasser være særlig velrustede². Hestehold er dem ikke paalagt, og det ser ud, som kongen eller hans ombudsmænd holdt rytterhestene³. Overfor hirden har kongsmanden de sædvanlige gildepligter til gjensidig hjælp i liv og død, deriblandt pligt til sammen med kongen at sikre sine fattige, udtjente brødre proventa (pension) i et kloster⁴.

Hirdadelen har inden udgangen af vor periode opnaaet følgende standsprivilegier:

1. Kongens vern (traust), der medfører, at kongen selv og hans embedsmænd og overhode alle hans mænd skal støtte kongsmanden «i alle retfærdige sager». Fattige mænd af god æt vil hellere «arbeide i traust hos kongen end traustløse i herredet», og naar kongs-

¹ Hirdskr. 36.

² Hirdskr. 35, jfr. Kongespeilet 37 og 38 og Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1867, s. 65—109.

³ Herpaa tyder det hestalaup, som almuen efter L III 1 er fritat for, men som senere holder sig. Om bonderytteri i Baahuslen 1370, se DN II no. 410.

⁴ Vernekloster er til den ende oprettet af Sverre, og hirden bidrog til det af sin løn, se Hirdskr. 21 og 53 jfr. 34, 41 og 53. Til pensionskjøb bidrar kongen det halve og hirdbrødrene det halve. Se herom Gustav Storm i Hist. Tidsskr. 3. række II 86 ff. Om et fond til et hirdhospital i Oslo, se hirdforordn. 1308 (NgL III 78 f.).

mænd kommer hjem i bygden, hvor de før var traustløse, «tykkes de siden hver mands jevnlig for traustens skyld»¹.

2. Høiere personlig ret er et ældgammelt standsprivilegium (se s. 138), og efter Kongespeilet (cap. 26) betaltes en tillægsbod af 1 mark guld (= 8 mark sølv) til kongen for drab paa hirdmand. Herom findes intet i Magnus Lagabøters Hirdskraa, men at hirden fremdeles nød en høiere personlig ret, er sikkert². Ligesaa har hirdmændene høiere «sess og sæde» i alle møder og selskaber end mugamændene³.

3. Privilegeret verneting, idet hirdmænd i alle indbyrdes trætter staar under hirdens og kongens domstol. Det er udstødelsegrund ikke at bøie sig for hirdens dom og en straffølge af udstødelsen, at hirdmanden «søges som mugamand»⁴. I sager angaaende drottensvig har hirdmanden retskrav paa *judicium parium* (judgment of peers, dom af ligemænd)⁵, som var den engelske adel tilsikret i Magna Charta⁶. I trætter med udenhirds mænd stod hirden efter Hirdskraaen (34 jfr. 41) under de almindelige domstole,

¹ Kongespeilet cap. 26.

² Se DN II no. 92.

³ Rb. 1303 (NgL III no. 19).

⁴ Hirdskr. 34, 41 og NgL III no. 16 og 19. DN II no. 64 (praktisk eksempel).

⁵ Hirdskr. 21, 40.

⁶ Palloch and Maitland, Hist. of Engl. Law I 392 f., jfr. 152.

men negter omkring 1300 at følge stævning, aflægge ed eller fuldbyrde disses domme. Herimod optræder Haakon V i frdn. 1303¹, som bestemmer, at en ridder i saadant fald skal være selvstævnet for kongen inden maanedsdag, en sysselmand suspenderet fra sit embede, til han retter for sig, og en hirdmand udstødt af hirden og søges som mugamand. Den sidste trusel viser, at hirdmændene ordinært ikke sagsøgte som mugamænd².

4. Immunitet (frelse) er et retsinstitut, som har sine rødder helt oppe i Romerstaten, hvor de keiserlige domæner var fritat for skatter og opbud til offentligt arbejde. Hos frankerne stod heller ikke krongodset under de almindelige embedsmænd (greverne og deres fogder), men under kongelige domæneforvaltere, som vore aarmænd, og immuniteten omfattede foruden skattefrihed og frihed for offentligt opbud ogsaa det saakaldte grundherredømme, det vil si: domsret, offentlig paa-taleret og ret til straffebøder af krongodsets opsiddere og tjenere (immunitetsfolket). Disse rettigheder gik ogsaa over paa de kongelige lensmænd, som fik krongods i veizle (beneficium, len), og ved kongelige privilegier til geistligheden. Immuniteten bevirkede, at statens embedsmænd ikke i embeds medfør kunde betræde immunitets-omraadet (forbud mod introitus) eller hos immunitetsfolket inddrive offentlige bøder eller afgifter (forbud

¹ NgL III no. 16 og 19.

² Jfr. DN V no. 314.

mod exactiones) eller mod dem anvende embedsmagt (forbud mod districtio). Immunitetsherrens domsret og sagesfaldsret omfattede kun mindre bødesager (causae minores) og udøvedes gennem en foged (advocatus), som stod under statens kontrol. Af immunitetsgodserne udviklede sig efterhaanden egne jurisdiktionskredse («birker»), som var undtagne statens almindelige doms- og eksekutionsmagt¹.

Den første antydning til immunitet i Norge er retsbøgernes bestemmelser om, at biskop, sogneprest og kongens aarmand nyder ledingsfrihed selv-tredie². Løndermændene har derimod ingen ledingsfrihed³. Men Tønsbergkonkordatet af 1277⁴ forudsætter, at ridderne er ledingsfri selv-tredie og de lavere hirdmænd selvanden. Dette er vistnok et privilegium, som kongen har indrømmet dem, som følge af deres i 1273 paatagne pligt⁵ at holde 1 væbnet mand for hver 3 marks veizle (se s. 146). Det er ogsaa selvsagt, at selve veizlegodset var ledingsfrit⁶. Men

¹ Brunner, RG II §§ 93—94; v. Amira Recht² §§ 49—51.

² G 298 jfr. F VII 17.

³ F VII 18 jfr. 8.

⁴ NgL II 465 jfr. 472 note 21—23.

⁵ Hirdskr. 36.

⁶ Se rb. for Bergen 1320 (NgL III no. 64) § 1, og her-til maa vel sigtes i rb. 1303 (NgL III no. 16) og 1311 (no. 29), hvor det siges, at kongen har indrømmet dem ledingsfrihed for noget gods. Det afgjørende bevis for veizlegodsets frihed ligger i sysselmandens revers efter Hirdskr.

omkring 1300 kræver kongsmændene ogsaa ledingsfrihed for sine sædegaard¹ (ábœlir) og øvrige eiendoms-gods². Men disse krav tilbagevises energisk af Haakon V i retterbøderne af 29. mai 1303 og 15. mai 1311, som siger, at efter gammel ret skal hver ridder og hirdmand nyde ledingsfrihed for 3 næser (o: selv-tredie), gjæster og kjærtesvende for 2 næser (o: selv-anden) «paa deres aabøler». Dette er først og fremst en personlig ledingsfrihed. Men naar den ledingsfri person var jordbruger, blev den personlige ledingsfrihed tillige en reel, idet ledingen udlignedes «efter jordbrugets og formuens størrelse»³. Saavel adelens som bispernes ledingsfri tjenere kaldes setusveinar, vistnok fordi de sad paa deres «sædegaarde», som paa den maade ialfald delvis blev ledingsfri⁴. De hørte til den lavere adel.

36 (NgL II 429), hvorefter han skal gjøre rede for «veizler og afgang» i kongens indtægter, se Tønsbergs fehirdes regnskab 1343. DN II no. 259. Det ældste bevarede skattefrihedsbrev for en kongsmand og hans husfru er af 1380, DN II no. 463. De ældre veizlebrev nævner intet om skattefrihed, se DN II no. 25 (1289), 27 (1290); IV no. 19 (1298); I no. 111 (1307). Jfr. Hertzberg, Lén og veizla s. 314 ff.

¹ Dette var dansk ret, se Jydske lov III 18 jfr. 15 og 11.

² Dette var svensk ret, se Aschehoug I 102 f.

³ L III 6. Ved skyldsætning skerdes (ledingen) for 2 næser i Elingaard DN II no. 650 (1419) jfr. 614 (1410) og III no. 827 (1454). Servitut bevirker ledingssskerd DN II no. 112 (1312). Jfr. Munch NFH IV 1 s. 589.

⁴ Om modsætningen mellem «daglig tjener» og «setusvein», se DN III no. 797 (1448), medens frimændene efter

Kongsmændenes og deres frimænds ledingsfrihed var først og fremst frihed for den aarlige ledingsskat til kongen (bordleding) og dernæst var de fri for selselmændenes opbud (nefningar, nefndir) baade til ledingsfærd og skibdraat. Under almindeligt opbud fulgte adelens huskarle sin herre, med mindre kongen bød noget andet¹. Derimod har den norske adel endnu ikke opnaaet grundherredømme med domsret og sagesfaldsret over sine ledingsfri tjenere, men grundherredømmets spire, herrens ansvar for sine tjenere, møder vi. Det var nemlig en ligefrem følge af huskarlens traustforhold til sin herre, at denne var hans «forsvar» i alle retfærdige sager, ja han stod endog til ansvar for hans forbrydelser, hvis han ikke kunde bevise, at «det ikke var hans raad»². Da det vistnok stred mod adelens æresbegreb at prisgi en forbrydersk huskarl, blev følgen den, at disse «ikke vil svare nogen mand lov for sin brøde eller nogen ret, men truer straks med sin husbonde»³. Men naar hus-

rb. 1332 skal høre til de «daglige tjenere» (NgL III no. 71). Se om sædesvendene D a a e i Hist. Tidsskr. 3. række I 1—27. Jfr. om sædegaardsfrihed Dombog 1580 s. 94 f. og DN XII s. 768 f.

¹ Hirdskr. 48.

² Hirdforordningen 1308 (NgL III 76), jfr. Lovbogen 3—21—2. Landefredsforordn. 25. juni 1455: hvis husbonden og herren ikke straks retter over sine tjenere og svende, da staar han selv til ansvar for deres gjerninger med liv og gods.

³ Rb. 1332 (NgL III no. 71).

bonden skulde svare for huskarlen, var det en selvfølge, at han selv rettede over og tog bøder af denne. Denne ret synes adelen indrømmet i retterbod 1332¹ overfor de ledingsfri «daglige tjenere», medens de øvrige skal søges som mugamænd. I det 15. aarh. (jfr. s. 162) faar den norske adel som den danske og svenske doms-, sigt- og sagefaldsret over sine tjenere og leilændinger i mindre bødesager, ja undtagelsesvis endog «hals og haand» eller doms- og eksekutionsret i livs- og lemlæstelsessager². Den har opnaaet grundherredømme.

Om den norske adels økonomiske forhold foreligger ved periodens slutning en række oplysninger³, der viser, at ialfald de gamle lendermandsætter besad store rigdomme i jordegods og kostbart løsøre, særlig klær, smykker og sølvtøi. Den umyndige Gregorius Andresson, af Stovreimættan i Nordfjord, har omkring 1300 en aarlig landskyldsindtægt af 239 maanedsmad eller ligesaa mange løber smør (4302 kg.), hvilket efter

¹ NgL III no. 71.

² Frelsesbrev for Olaf Nilsson 1430 (DN XI no. 149). Jfr. Kalmarreces 1483 § 26 (Rydberg, Sveriges traktater III 379) og Matzen, Retshist. Statsret s. 69. Hildebrand, Sv. statsförfatningens hist. s. 168—9.

³ Navnlig i testamenter, som forøvrigt ikke er systematisk bearbejdede, se fehirden Bjarne Audunssons testamente af 1320 (DN XVI no. 2 og 3), som repræsenterer Østlandet, og Bjarne Erlingssons af 1308 (9) (DN XV no. 1) Bjarkø- og Giskeætten. En oversigt hos Munch IV 2 s. 663 f.

nutidens smørpriser repræsenterer en bruttoindtægt¹ af ca. 8000 kr., medens nettoindtægten er adskillig lavere. Den viser sig ogsaa utilstrækkelig for den unge adelsmand², som i løbet af 4 aar har paadragt sig en gjæld til sin faster af 100 løber (1800 kg.) smør eller over 3000 kr. Med dette eksempel som udgangspunkt kan vi vel anslaa en barons eller ridders private aarsindtægt til mindst 10 à 15 000 kr., hvortil kom den kongelige veizle, som for baronerne var sat til 15 mark eller 5—6000 kr. aarlig³; men herfor skulde han holde 5 væbnede huskarle⁴ til kongens tjeneste. De kongelige lensmænd (sysselmænd) og høiere embedsmænd havde meget større offentlige indtægter.

Det har ofte været fremhævet, at den norske arvelov, som gav alle sønner lige arveret, var en hindring for dannelsen af en rig godseierstand, og allerede Kongespeilets forfatter (cap. 36) fremhæver den norske arvefølges skadelige følger baade for aristokratiet personligt og for kongemagten og rigsstyrelsen. Men disse følger synes at være ophævede ved den i de

¹ Jeg siger bruttoindtægt; thi regnskabet (DN II no. 93) viser betydelige udgifter til landskyldens indkrævning, jorders og huses forbedring o. a.

² Han er paa reise til Flandern og Rom.

³ Efter Sverres Hirdskr. blev ingen veizle betalt, naar lendermanden ikke opholdt sig hos kongen, hvilket Magnus Lagabøter ændrede, Hirdskr. 48 i. f.

⁴ Gaute Eriksson lønner 1411 sin svend med et 3 markebol (DN I no. 629); 5 svende skulde altsaa ha 15 mark.

adelige slegter tiltagende ufrugtbarhed¹, som medførte adelsætternes uddøen, og gennem indbyrdes giftermaal samledes jordegodset stadig paa færre og færre hænder². Odelsretten, som ogsaa skulde synes at være en mægtig hindring for jordegodsets ophobning paa kapitalens hænder, lammedes i sin virkning ved bondestændens mangel paa rede penge. Magnus Lagabøter syntes at komme denne mangel til hjælp ved den retsregel, at odelsløsningsretten kunde holdes i live indtil odelsbævdsterminens udløb (60 aar), naar løsningsmanden hvert 10. aar lyste pengemangel (féleysa)³. Men, hvor lidet denne regel havde at betyde, viser de talrige pantsættelser til Munkeliv kloster (se s. 88), som aldrig blev gjenløst. Adelen og de geistlige stiftelser har været middelalderens hypotekbanker, og istedetfor at haabe paa en usikker fremtid lod odelsmændene sig betale for at renoncere paa sin odelsret⁴.

Om den norske adels talrighed ved periodens slutning faar vi et begreb i traktaten med Danmark af

¹ Se slegtstavlerne hos Munch II, III og IV 2.

² Se herom for en senere tid Daae, Om Fru Gørvel Fadersdatter og hendes norske Jordegods i Hist. Tidsskr. 3. række III 219 ff.

³ L VI 4.

⁴ Det er ganske karakteristisk, at odelsløsning udtrykkelig forbeholdes, fordi sælgeren ikke er odelsmand, da jorden var hans fars kjøbejord, DN XII no. 17 (1293).

1309, som besegles af 3 baroner, 16 riddere og 10 svende af vaaben (armigeri, væbnere); men desforuden skal 270 riddere og væbnere senere udstede forpligtelsesbreve for den¹. Da baronernes antal ved denne tid neppe har oversteg 10, maa riddernes og væbnernes tal ikke ha været stort under 300².

3. **Geistligheden.** Geistligheden gennemløber i denne periode en lignende udviklingsgang som adelen. Indtil 1152 er den norske kirke en statskirke, hvis bisper ansættes af kongerne, hvis gifte prester dels vælges af menighederne og dels ansættes af bisperne, hvis love beslattes af kongen og høvdingerne paa rigsmøder (Mosterting) og vedtages af folket paa lagtingene, og hvis retssager behandles af de verdslige domstole. Geistligheden lønnes i det 11. aarh. væsentlig af naturalydelse (biskupsreiða, prestreiða) og stolgebyrer, som folket har vedtat at betale, og dens indtægter har vistnok været smaa. I begyndelsen af det 12. aarh. indføres aarstienden, der uden tvil hæver geistlighedens økonomiske kaar. Dens indtægter af jordegods var paa grund af den trange testamentret endnu smaa, og bortset fra fylkeskirkerne, som skal

¹ DN IX no. 82.

² I unionstraktaten med Sverige 1319 optræder 30 lændermænd og riddere, som er medlemmer af rigsraadet. DN VIII no. 50; jfr. Y. Nielsen, Det norske rigsraad s. 135 ff.

være doterede med jordegods eller veizler af Olaf den hellige, havde de almindelige sogneprester neppe egen prestegaard¹. Presterne ved høgendeskirkerne (private gaardskapeller) lønnedes af disses eiere. I social henseende hørte bisperne til tignarmændene og havde personlig ret som jarl²; men sognepresterne udgik fra bøndernes klasse, var indgiftede i bondeætterne og nød samme retsbeskyttelse som disse³. Hverken i dannelselse, seder eller moralsk-religiøse idealer skilte størsteparten af den lavere geistlighed sig ud fra sine sognebørn. Det var en folkelig geistlighed baade i ond og god betydning.

Efter 1152 blir alt dette lidt efter lidt anderledes⁴.

Fra kongerne Sigurd Jorsalafars og hans bror Øisteins dage (1103—30) havde der i de høiere samfundslag gaaet en kirkelig strømning, som fik næring baade fra Lunds erkestol og fra England, hvorfra den af cistercienserne støttede mystik udbredte sig til Norge. Denne kirkelige retning repræsenteredes ogsaa af Inge Krokryg (1136—61) og hans raadgivere, i hvis kreds planen om en norsk kirkeprovins med metropolitansæde

¹ G 15.

² G 200, F XIII 15.

³ G 15.

⁴ Ang. det følgende se Gustav Storms udmerkede skildring i Salmonsens Ill. Konvers.-Lex. art. Norge (Historie) s. 621 ff.

i Nidaros modnedes til handling: Biskop Reidar af Nidaros sendtes til paven, som udnævnte ham til erkebiskop; men han døde paa hjemveien 1151. Nye forhandlinger, som udgik fra kong Inges hof, førte til det resultat, at paven i 1152 sendte kardinalbiskopen Nicolaus (Brekespeare) til Norge med pallium til en ny erkebiskop. Under hans ledelse blev der s. a. holdt et rigsmøde i Nidaros, hvor det hierarkiske kirkestyre blev grundlagt. Nidaros blev erkesæde, og den norske kirkeprovins omfattede alle bispedømmer i Norge — hvor en ny bispestol oprettedes i Hamar — og dets kolonier. Ved de norske — men ikke ved koloniernes¹ — bispesæder oprettedes domkapitler, i hvis haand bispevalget blev lagt, medens kongen kun fik en forslagsret². Koloniernes bispestole skulde besættes af erkebiskopen og hans domkapitel. Presterne skulde udnævnes af biskopen. Rigsmødet vedtog en ny lov om «gaver», hvorefter enhver kunde gi tiendegave ($\frac{1}{10}$) af sin arvede og fjerdingsgave ($\frac{1}{4}$) af sin selverhvervede formue uden arvingernes samtykke og særlig som sjælegave³. Den fik enorm betydning for geistlighedens fremtidige økonomiske stilling, da jordegods fra nu af i stadig voksende mon tillægges de kirkelige stiftelser.

Undt. paa Syderøerne, se Munch IV 1 s. 61 og IV 2 s. 307.

¹ Regesta Norvegica I no. 56, 58, jfr. 61, 72 og 135.

² F III 17; IX 4, 18; NgL I 447. Maurer, Die Hauptzehnt s. 23—27.

Det norske hierarki fik snart en kraftig og talentfuld fører i erkebiskop Øistein, hvis kirkepolitik har fundet sit mægtigste udslag i de paa rigsmødet i Bergen 1164 fattede beslutninger, som gjorde kongedømmet til et kirkeligt len og reformerte de gamle kristenretter i hierarkisk retning¹. Mod denne retning optraadte Sverre. Hans søn² og sønnesøn³ hævder ligeledes med kraft kongedømmets selvstændighed; men begge indrømmer dog kirken betydelige friheder og privilegier, som end yderligere udvides i Tønsbergkonkordatet af 9. august 1277. Denne overenskomst mellem Magnus Lagabøter og erkebiskop Jon kodificerer resultaterne af den hierarkiske bevægelse, som begyndte 1152, og den antihierarkiske reaktion, som paafulgte under Erik Magnus og Haakon V, formaaede kun i enkelte punkter at røkke ved de standsrettigheder, som geistligheden i denne hundredaarige kamp havde tilkæmpet sig. Disse standsrettigheder var følgende:

1. Privilegeret verneting, idet alle klerkamål eller retssager, hvis begge parter eller den indstævnte er geistlig, skal paadømmes af geistlig domstol⁴.
2. Immunitet og grundherredømme. Alle geistlige var personlig fri for ledingsskat (ledingsgerð),

¹ Regesta Norv. I no. 72, 73, 75. Udsigt I 43 f.

² Regesta Norv. I no. 171 (1202).

³ l. c. no. 507—8.

⁴ Tønsb.konk. § 2.

ledingsfærd og alle opbud af kongens embedsmænd undtagen i nødsfald og med geistlighedens eget samtykke¹. Dernæst bevilges geistligheden frihed for ledingsskat, ledingsfærd, opbud og skibdraat for et vist antal af sine «mænd» (tjenere), nemlig erkebispens for 100, bisperne for 40, og enhver sogneprest nyder ledingsskatfrihed for 2 og ledingsfærdfrihed for 1 person. Af erkebispens frimænd nyder hans skutilsvende ligesom kongens ledings- og opbudsfrihed for 2 af sine tjenere, de øvrige for 1. Det samme gjælder bispernes frimænd. Immunitetsherren udvælger selv sine immune tjenere; dog skal der ved hver bispestol ligge en fortegnelse over dens frimænd². I privilegiet af 13. september 1277 udvidedes ledings- og opbudsfriheden til erkebispens haandverkere og faste arbejdere³. Geistlighedens ledingsfrihed paastaaes af den selv at være baade personel og reel⁴, medens formynderregjeringen i 1280 efter Landsloven III 6 kræver ledingsskat af kirkens jordegods⁵. Om ledingsfrihedens gennemførelse gjælder for-

¹ Tønsb. konk. § 5, jfr. med oversættelsen.

² Tønsb. konk. §§ 12—14; rb. no. 26 (1308 eller 1309) og no. 29 (1311).

³ NgL II 482, 4.

⁴ Statut. 1280 (LgL III 231) og provsbrev af 1280 (DN III no. 16) om, at der i mands minde aldrig var betalt skat af kirkegods, og leilendingerne betalte kun landskyld til jorddrotten. Jfr. DN III no. 20, 21, 30.

⁵ DN III no. 16. Se Munch NFH IV 2 s. 18—19. Rb. no. 1 § 5; no. 26 (1308 el. 1309): *Leiðangr skolu gera allir menn eptir jarðar hofn etc.*

øvrigt, hvad foran er anført om adelens ledingsfrihed (s. 148 ff.), og retterboden af 1311 indrømmer alle lærde mænd ledingsfrihed for 3 næser paa deres «aabøler». Kun modstræbende gaar kongemagten ind paa at indrømme biskopperne nogen doms- og sagesfaldsret over deres immunitetsfolk og — i overensstemmelse med kirkeretten og den europæiske lovgivning — aldrig i livs- og lemlæstelsessager, da ingen geistlig dommer kan ha blodbann. I bødesager (*causae minores*) indrømmer Tønsbergforliget § 15 erkebispens doms- og sagesfaldsret over sine 100 frimænd, naar de indbyrdes krænker hinanden i hans gaard, skib eller følge; forgaar de sig paa andre steder, kan den fornærmede vælge mellem erkebispens eller kongens domstol, og bøderne deles mellem disse. I privilegiet af 13. september 1277 faar erkebispens doms- og sagesfaldsret over sine frimænd, hvor de end forbryder sig, naar det ikke er i kongens gaard, skib eller nærvær, da skal sekten deles mellem dem, men kongen har domsretten. Samme privilegium gir ogsaa de norske — ikke koloniernes — bisper halv sektret med kongen, naar deres mænd forbryder sig i deres nærvær, og den fornærmede kan vælge mellem kongens og bispens domstol¹. Retterboden om provster og biskopsmænd af 1308 (el. 9)² afskaffer helt bisper-

¹ NgL II 481—2, §§ 1—2.

² NgL III no. 28, jfr. no. 9, som udtaler frygt for et nyt «neskongedømme», hvis geistlighedens domsret opret holdes.

nes doms- og sagesfaldsret, og erkebispens skal dele sekten med kongen, naar hans frimænd forbryder i hans gaard, skib eller nærvær, medens intet udtales om hans domsret, og geistlig domsret angaaende alle «verdslige pengebøder» bestrides i retterbod 1310¹.

Den geistlige immunitet med doms- og sagesfaldsret blev ved særlige privilegier tildelt Stavangers² og Nidaros³ domkapitler, hvis medlemmer kaldes kongens heimilegar klerkar, hvilket vistnok betegner, at de er kongens haandgangne tjenere. Et lignende privilegium har ogsaa Munkeliv kloster, hvis abbed kaldes kongens «holr og heimilegr þionostuklerkr»⁴. Men særlig blev saadant frelse git den kongelige kapelgeistlighed⁵ (rigsgeistligheden) og navnlig Mariakirken i Oslo⁶, hvis provst blev kongens kansler⁷. Nidaros kapitel faar endog ret til at søge og paadømme alle kongesager, som foregaar i kommune- og præbendegaardene, i hospitalsgaarden og i Kristkirkegaarden nordenfor Kristkirken, saaledes at de skal ha alle bøder og løsøre, men kongen de forbrudte faste eiendomme. Mariakirken faar al

¹ NgL III no. 28.

² DN I no. 80 (1292).

³ DN I no. 88 (1298).

⁴ DN XII no. 12 (1290). Hirdpresterne skal være heimiligastir konungi af øðrum prestum. Hirdskr. 21.

⁵ St. Stefans hospital i Tunsberg (DN II no. 139).

⁶ DN I no. 92 (1300).

⁷ NgL IV 369.

kongelig ret over sine daglige tjenere og immunitetsomraade, undtagen tegngjæld og aleigumaal (ubotemaal); men kongen ansætter den dagmand (foged), som skal udøve eksekutionsmyndigheden. Senere faar ogsaa Mariakirken sin egen lagmand¹. Mariakirken fik efterhaanden flere len (sysler), der gav den andel i den kongelige ledings- og sagesfaldsret ogsaa udenfor immunitetsomraadet og immunitetsfolket.

I unionsperioden gik udviklingen henimod det maal, som Kalmarrecessen 1483 § 21 udtrykker saaledes, at «hver god mand, geistlig eller verdslig, skal være konge over sin egen landbo undtagen i de sager, som er kongens enesager (= aleigumål) efter loven»². I Norge er immuniteten for geistligheden som for adelen i det 14. aarh. begrænset til det kirke- og klostergoods, hvorpaa frimænd (sedesvende) sidder³. Men 1385 bevilger dronning Margareta⁴ en af biskop Jons «landboer» i Viken frihed for «høstleding, vaarleding og udfareleding og alle andre skatter og tolde og sagøre, undtagen tegngjæld, fredkjøb, brevbrudd og ubotemaal», og han skal nyde «alt det frelse og alle de benaadninger, som vore og vore haandgangne mænds tjenere har». Herfra er der intet langt skridt til geistlighedens forlening

¹ DN V no. 165 (1343) og no. 209 (1349).

² Jfr. Hildebrand, Sv. statsförfat. hist. utv. s. 194.

³ Jfr. DN II no. 307 (1350) for Lyseklosters bugaarde, der styres af klosterets frimænd.

⁴ DN II no. 488.

med «al kongelig ret over alt dens gods, landboer, hjon (hustyende) og tjenere, hvor de end er i vort rige», som det heder i Munkelivs frelsesbrev af 1414¹, idet kongens «enesager» ogsaa her maa forstaaes undtagne. Dette er dog ingen almindelig regel, og først i 1455² bevilger Christiern I hver kannik i Trondhjem «en gaard og landbo for al kongelig skat, tyngge og rettighed, som til hans kannikedom eller kirke ligger, hvilken som han udkæse vil, saa længe vi leve». Disse gaarde kaldes i kapitlets jordebog af 1542 «prædia principalia», og kanniken oppebær af dem leding³.

3. Kongens vern (traust). Geistligheden stod ikke som stand betragtet i kongens, men i biskopernes og pавens traust (vern)⁴. Men alle større geistlige stiftelser (bispestole, domkapitler og klostre) erhvervede sig kongelige vernbreve, hvorved de fik samme retsbeskyttelse for sine personer, tjenere og gods som kongens haandgangne mænd. Vernbrevet medførte, at krænkelser af dets indehaver var «brevbrudd», sagen hørte for kongens domstol og hans ombudsmænd havde en særlig pligt til at skaffe ham ret⁵.

¹ DN XII no. 156.

² DN XI no. 200, jfr. VI no. 592.

³ AM 332 fol. bl. 37 ff.

⁴ Se pape Celestins privilegier for den norske kirke 1194 § 1 (NgL IV 101).

⁵ DN I no. 3 (1207—17), no. 80 (1292), jfr. no. 84, no. 87 (1297); II no. 5 (1220), no. 12 (1265), 52 (1299) jfr. 56 o. fl.

4. Personlig ret. Det er en europæisk retsregel, som ogsaa er gjennemført i Norge, at Guds tjenere ikke kan ha ringere personlig retsbeskyttelse end kongens¹. Efter de gamle love² har erkebiskopen hertugsret, bisperne jarlsret, abbeder og abbedisser høiere ret end baroner, men lavere end biskop og jarl. Prestens standsret er ikke nærmere angit, men ganske vist har han havt haulds eller ridders ret³.

En særstilling indtog den kongelige kapelgeistlighed eller geistligheden ved de af kongerne stiftede⁴ kapeller og kollegiatkirker. Denne rigsgeistlighed stod under provsten ved Apostelkirken i Bergen (magister capellarum), som havde biskops rang og myndighed⁵, medens provsten ved Mariakirken i Oslo altid skulde være kansler⁶. Mariakirkens geistlighed fik i privilegiet af 1300⁷ sin personlige ret fastsat saaledes: provsten skal ha barons ret, korsbrødrene ridders og vikarer og diakoner hirdmands ret.

4. Borgerstanden (bøjarmenn, burar).
Bykommunens stemmeberettigede medlemmer er oprinde-

¹ v. Amira, Recht³ § 35.

² G 200; F XIII 15 jfr. med L VII 20.

³ G 15 jfr. med 200.

⁴ NgL IV 112.

⁵ NgL IV 364 ff.

⁶ NgL IV 369.

⁷ DN I no. 92.

lig de «husfaste mænd», d. e. eiere af bygaarde (húsboendr) eller leiere af hele, halve eller fjerdedels saadanne for et halvaar eller mere, som atter leier hus til andre¹. Disse er bymødets ordinære medlemmer. De maa efter den anførte bestemmelse ha været økonomisk uafhængige. I en retterbod for Bergen fra 1306 omtales «borgerskab» som betingelse for at drive haandverk og detaljhandel. Det «fæstes» hos lagmanden, gjaldkeren og byraadet mod et gebyr af 1 øre i staðargjald². Borgeren sverger byen troskabsed (trúnaðar-eiðr)³ og faar sit navn indført i «stadens bymænds bog»⁴. Ikke-borgere kaldes gjester (gestir, gestkomnir menn, hospites). De har kun ret til midlertidigt ophold i byen og til handel med borgere, ikke indbyrdes⁵; men er til gjengjæld fri for byens tyng. Gjesterne var oprindelig borgernes «husmænd» og ligesaa arbeiderne (vinnumenn), der heller ikke var borgere.

I byerne og paa alle markedspladse (fiskenes og sildever) gjaldt efter vor gamle Bjarkøret, som efter

¹ Bl VII 16.

² NgL IV 402 note 3.

³ Formular NgL 402 note 3.

⁴ Jfr. Nicolaysen, Bergens Borgerbog. Om stadsbøgerne se Aubert, Grundbøgernes hist. s. 155—57, og Clason, Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden (Sv. hist. tidskr. 1903). NgL III no. 155; IV 362; III no. 51, 78 og 89.

⁵ Jfr. foran s. 100 ff og Oslo priv. 1346 og 1358 (NgL III no. 78, 89).

den mellemeuropæiske byret¹, ingen standsforskjel mellem frimændene: «Saa er stadfæstet, at alle har lige ret i kjøbstaden, nemlig hauldsret, som er 3 mark. Samme ret har lendermand som en mands frigivne træl (leysingi), der har gjort sit frelsesøl (o: er helt frigiven)².» De halvfri (frjálsgjafar, þyrmslamenn) stod i byerne i samme afhængighedsforhold til sin patron (skapdróttinn) som paa landet, og trælene var her som der udenfor retssamfundet. Men efter trældommens ophør (ca. 1200) faldt dette bort. Derimod gjælder standsforskjellen mellem kongsmænd (adel) og mugamænd i slutningen af vor periode baade i by og i herred, og ligesaa nød geistligheden sine almindelige og særlige standsprivilegier ogsaa i byerne³. Ved særegne immunitetsprivilegier blev de fremmede kjøbmænd og haandverkere⁴, beboere af kongens eller de kongelige kapellers gaarde⁵ og i 1320 Bergens raadsmænd fri for nævninger (opbud) og ledingsskat. Endelig kan nævnes, at byen selv fik $\frac{1}{3}$ af sagøren i bødesager⁶, og at bymændenes aarlige ledingsskat til kongen var begrænset til 40 mark⁷.

¹ Se Brunner, Grundzüge² s. 89.

² Bj. 47, 97; Maurer, Die hōldar s. 193 ff.

³ Jfr. foran s. 161 og DN I no. 80, 88 og 92.

⁴ Se s. 109 og DN V no. 10, 23 og 33.

⁵ Se s. 121 f. Disse var ikke skattefri.

⁶ Byloven I 4, IX 25, jfr. rbb. no. 33 og 35, 78 og 89.

⁷ Bl III 6; dette gjaldt Bergen endnu i 1562 (DN XIII 814). Om begrænsningen har gjaldt udenfor Bergen, er uvist.

I byerne spiller fra slutningen af det 11. til slutningen af det 13. aarh. gilderne en stor rolle og blir kraftige organer saavel for de forskjellige næringsveies konkurrencekamp som for indbyrdes hjælp og støtte. Men gilderne er den opadstræbende statsmagt og bystyret en torn i øiet, og derfor blir de afskaffede (se s. 115 f.).

5. Bondestanden, som i oldtiden udgjorde én rangklasse (haunderne) blev allerede i vikingetiden spaltet i haulder (óðalsmenn, óðalsbornir menn) og fribaarne bønder (árbornir, ættbornir menn)¹, der staar i en lavere rangklasse end haulderne². I Frostatingsbogen optræder en klasse af frimænd, de saakaldte reksþegnar, der staar under de sæbaarne bønder, men over løsingssøn (efterkommer af frigivne). Disse rekstegner har dels været opfattede som halvmyndige, dels som efterkommere af frigivne, dels som vagabonder (af reka, modsat búþegnar³) og endelig som tjenere (huskarlar, heimamenn, verkmenn) hos andre frimænd (af rekkr, stridsmænd)⁴. Den sidste opfatning har vist-

¹ Se s. 34 f.

² G 200. F IV 49, 53; X 35.

³ Hertzberg, Gloss, s. v. og Arkiv f. n. filologi V 225 f.

⁴ Maurer i Arkiv V 272—80, hvor alle andre fortolkningsforsøg gennemgaaes.

nok de bedste sproglige grunde for sig¹. Men hvordan ordet reksþegn end skal forklares, saa tør det dog ansees som sikkert, at det betegner den fri landarbejder, som endnu ikke har eget bo eller gaard at drive.

Den fri landbefolkning klassificeres saaledes ikke blot efter sin fødsel, men ogsaa efter sit forhold til jorden. Haulden er eier af gammel sættejord, «som han har tat i arv enten efter far eller mor, og som hans forfædre har eiet før dem, og som ikke er andre folks odel, hvis adkomst er kjøb eller udarv»². Til hauldskvalitet udkræves saaledes efter Landsloven ikke blot, at man er odelsbaaren eller medlem af en odelsæt (óðalsnautr, óðalsmaðr), men man maa ogsaa være odelseier³. Naar en odelseier solgte sit odels-

¹ Hvis reksþegn betyr en reks þegn (undergivne tjener) skulde man dog ventet, at hans personlige ret var afhængig af hans herres stand, saaledes som tilfælde er med aarmanden og det høiere ufri tjenerskab. G. 198. F IV 57 jfr. 60 og Maurer, Die ármenn s. 115—27.

² L VII 64, hvis: «bæðe eptir faður oc móður» her efter Hertzberg, Gloss. s. 126, er opfattet alternativt (saaledes ogsaa Boden i Sav. Zeitschr. XXII 133). Maurer (Die hǫldar s. 203) og Brandt (Retshist. I 84 f.) opfatter det efter ordene og ser deri en indsnævring af hauldsbegrebet.

³ Jfr. Maurer, Die hǫldar s. 206 f., hvor den faktiske odelsbesiddelse er forlidet fremhævet. Boden gaar for vidt i den anden retning, naar han anser fødsel i odelsæt for overflødig, se Sav. Zeitschr. XXII 126—35. At fødselen er afgjørende for den personlige ret, fremgaar utvetydig af G 200, som siger, at folk har ret efter sin far, og at embedsmænds sønner har slig ret «sem þeir eigu kyn til».

gods og blev leilænding, sank han dermed ned i bøndernes klasse, og den vei gik utvilsomt mange hauldsætter i det 13. aarh. (se s. 80 og 154). Paa den anden side dannedes stadig nye odelsætter, hvilket lettedes ved Magnus Lagabøters indførelse af den 60-aarige odelshævd. Endelig gik ogsaa mange hauldsætter op i kongsmændenes klasse. Det er saaledes ganske betegnende for hauldernes faktiske samfundsstilling paa Magnus Lagabøters tid, at hans islandske Jonsbog gjengir Landslovens hauldr med riddari¹. Om bevægelsen opad eller nedad inden hauldsklassen har været den sterkeste, kan ikke afgjøres; men sikkert er det, at denne classes antal i slutningen af vor periode er saapas indskrænket, at den ikke længer, som i oldtiden, gir bondestanden dens karakter. Dennes hovedmasse bestaar af bønderne, som enten er eiere af andres odel (kauplendingar) eller rydningsmænd (stoklendingar) eller leiere af fremmed jord (leiglendingar). Det var en uundgaaelig konsekvens af jordegodsets successive ansamling paa kronens, adelens og de geistlige stiftelsers hænder, at bondestandens hovedbestanddel blev leilændinger, og det er disse smaakaarsfolk, som fra midten af det 13. aarh.

¹ NgL IV 265, 313. Jfr. ogsaa Kongespeilet s. 60 om kongelige huskarle, som sidder i bygderne med smaa kgl. veizler fra 1 $\frac{1}{2}$ —2 marker og «eru þeir i heruðum svá sem stjórnarmenn, þvíat þeir eru sumir lendra manna synir, en sumir eru svá rikir (o: mægtige) bændr, at þeir þykkja vera lendra manna igildi.»

gir bondestanden dens eiendommelige stempel. En ikke ringe del af denne bondestand var efterkommere af frigivne træler¹, hvilket selvsagt ikke hævede dens sociale niveau. Af de høiere klasser betegnes bondestanden ikke længere med det gamle hædersnavn bøndr, men benævnes þorparar (landsbyboere), kotkarlar (husmænd) eller mugamenn (almue). Disse benævnelser er vel egentlig udtryk for bondestandens sociale underordning under den i kongens og kirkens tjeneste staaende adel²; men denne er atter en refleks af bøndernes ringe økonomiske kaar og deres afhængighed af de mægtige jorddrotter. Lovgivningens gjentagne indgreb mod disses undertrykkelse af leilændingerne (se s. 83 f.) viser noksom godseiernes art og tendens, og hvis den norske godseieradel havde faaet udvikle sig ligesaa retlinjet som den danske og den svenske, havde neppe den norske bondestand fristet en bedre skjæbne end dens danske og svenske brødre. Aarsagerne til, at saa ikke skede, vil vi faa anledning til at paavise under fremstillingen af næste periodes socialhistorie.

¹ Se foran s. 30 f. og s. 80. Hech (Die gemeinfreien der karolingischen Volksrechte s. 398—431) anser alle under haulderne staaende frimænd som klasser af libertini, hvilket visselig er at gaa for vidt, se Boden i Sav. Zeitschr. XXII 127 f.

² I Mellem-Europa betegnede ogsaa rustici, homines rusticani eller rusticanæ conditionis bøndernes modsætning til ridderne, se Brunner, Grundzüge³ s. 90.

Det er ganske naturligt, at dette bondesamfund følte sig svagt overfor kongsmændenes mægtige «gilde». Det gamle ætteværn¹ kunde disse lavættede mænd og kvinder ikke bygge paa. Men i de fra byerne optagne beskyttelsesgilder fandt bønderne et organiseret vern for sine interesser, ligesom bymændene og kongsmændene for sine. Gilderne overtog helt ættens gamle funktioner: hevnpligten, støtte i rettergang, hæderlig begravelse, køb af sjælemesser og fattigunderstøttelse er alt sammen gildernes opgaver. De er desuden gjensidige forsikringsselskaber mod ildsvaade, kvægpest, skibbrud, og gildebrødrene skal som hirdbrødrene udløse sin fangne medbroder. Gildet er endelig som ætten et fredssamfund med egen jurisdiktion i indre anliggender, og det er, som i hirden, udstødesgrund ikke at bøie sig for gildestævnets afgjørelse. Disse bondegilder er saa meget mægtigere, som de ikke omfatter en enkelt bygd eller sogn, men forgrener sig over hele fylker og lagdømmer, til gjensidig hjælp og støtte. Deres almene og sterkt religiøse karakter gjorde, at de ikke rammedes af kongemagtens skinsyge. De blev først afskaffede efter reformationen², da de synes udartede til svirelag.

Literatur: Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814 § 7. v. Amira, Recht³ §§ 33—44

¹ Se side 37—39.

² Krag og Stephanus, Chr. III's Hist. II 381. Rigs-Reg. I 161.

og om immunitet § 49. Brandt, Rethistorie I § 19. Hertzberg, Det norske Aristokrati til kong Sverres Tid. Keyser, Efterladte Skrifter §§ 13, 14, 16—18, 20—23. Munch, Det norske Folks Historie, særlig IV 2 § 111, og Om de saakaldte «Lendirmenn» i Norge, Saml. Afhandl. I 77 ff. Y. Nielsen, Det norske Rigsraad, afsnit II—V. Sars, Udsigt over den norske Historie I 106 ff, 197 ff og II, særlig s. 356 ff. samt de i teksten anførte afhandlinger. Om gilderne, se Alexander Bugge, Studier over de norske byers selvstyre og handel s. 49 ff. Max Papenheim, Die altdänischen Schutzgilden og Ein altnorwegisches Schutzgildenstatut, samt gildeskraaer i NgL V 7—13 og i Sproglig-hist. studier tilegnede prof. Unger s. 217 ff.

§ 10.

Kongedømmet.

I. Tronfølgen. Kong Harald Haarfagres tronfølge lov hvilede paa den gamle regel, at alle kongesønner har ret til at være konger. Efter sagaens beretning¹ gav han paa et stort ting paa Østlandet alle sine sønner konungsnafn og satte det i loven, at kongedømmet i hans æt skulde nedarves fra far til søn (agnatisk sukcession), medens de mænd, som nedstammede fra kongeættens kvinder (kognaterne), skulde være jarler. Ligeledes opretholdt Harald det gamle under eller skattekongedømme², idet han skiftede landet mellem sine sønner og gav dem halvdelen af alle konge-

¹ Den hist. Olafssaga (1853) c. 1.

² Se s. 54.

lige oppebørsler i deres riger. Deres høisæde skulde være ét trin høiere end jarlernes og ét trin lavere end hans eget. Det sidste, som hver af hans sønner havde tiltænkt sig selv, tildelte Harald sin søn Erik, idet han «ledede» ham «til sit høisæde og gav ham «vald» over hele landet»¹. Han var overkonge (yfirkonungr). Denne ordning med en overkonge og flere underkonger blev først afskaffet af Olaf den hellige. Derimod opkom efter hans tid samkongedømmet². Samkongerne er hinanden sideordnede og hersker i fællesskab over hele riget; men de har gjerne sine hovedresidenser i forskellige landsdele; de har hver sin hird, og kongedømmets indtægter deles mellem dem.

Den fra oldtiden nedarvede tronfølge var en efterligning af den privatretlige arvefølge, men afveg dog fra denne deri, at den gav uegte søn samme ret som egne. Det antages³, at tronfølgen i dette punkt afspejler et ældre stadium i arvefølgens historie, og det er vistnok kirken, som har trykket den uegte descendens ud af sin oprindelige ligestilling med den egne.

Norges historie fra det 10.—12. aarh. viser noksom, hvilke farer den gamle tronfølge, kongedømmets delelighed og de uegte kongesønners arveret medførte

¹ Olafssaga (1853) c. 1.

² Samkonger forekommer 1046—47, 1067—69, 1093—95, 1103—22, 1130—35 og 1137—57.

³ Maurer, Die unechte Geburt s. 55 ff.

for rigets indre fred og dets styrke udad¹. Den moderne statsidés gennembrudd i det 12. aarh. gav sig derfor straks udslag i en ændring af tronfølgen. Den paa rigsmødet i Bergen 1164 vedtagne tronfølge-lov² er bygget paa individualsukcession (o: kun én kan arve tronen) og legitimitetsprincippet (o: kun egne sønner kan arve tronen). Men denne lov la den egentlige afgjørelse af, hvilken af tronarvingerne der skulde bli konge, i hænderne paa et valgkollegium bestaaende af erkebispens, bisperne og 12 af de viseste mænd fra hvert bispedømme, opnævnte af bisperne. Den omdannede saaledes Norge til et valgrige med geistlige «kurfyrster». Det var den pris, hvorfor Erling Skakke købte sin søns kroning af erkebiskop Øistein. Men ikke nok med det: Magnus Erlingsson maatte ogsaa udstede et privilegium for Nidaros kirke, ifølge hvilket kongekronen efter kongens død skulde ofres til Kristkirken til tegn paa evig underkastelse under kong Olaf (o: kirken)³.

Sverre lod sig efter gammel ret hylde paa Øreting, hvortil var opnævnt 12 mænd fra hvert af de 8 trønderske fylker: «Paa det ting blev Sverre git kongenavn paa otte fylkers ting og dømt med vaabentag og

¹ Se Kongespeilet c. 36.

² Optat i G 2 og F II 1, se NgL IV 31.

³ NgL I 442—44. Gustav Storm i Chr.a videnskabs-selskabs skrifter, hist. filos. klasse, 1895 no. 2. Reg. Norveg. I no. 72.

svoret ham land og tegner efter gammel landslov¹. Sverre foreslaar kong Magnus, at de skal være samkonger². Men Magnus gir det karakteristiske svar: «Jeg var viet og kronet af legaten fra Romaborg og med alt landsfolkets raad; jeg svor i min kroningsed, at jeg skulde holde landsloven og verge med det sværd, som jeg modtog i min kroning, dette land for onde mænds ufred, og jeg lovede hellere at lade mit liv end at bryde denne ed. — — Et af to skal nu ske: enten at jeg vinder tilbage hele Norge eller ogsaa taber det hele og livet med³.» Her har idéen om rigets udelelighed og om kongedømmets ophøiede ansvar fundet et klart udtryk. Sverre er endnu ikke naaet frem til det standpunkt, som siden skulde bli hans egen og hans eftermænds styrke. Kun Inge Baardsson synes valgt efter tronfølgeloven af 1164⁴.

Paa rigsmødet i Bergen 1260 fik Haakon Haakonsson vedtat en tronfølgelov, som i mange stykker minder om Magnus Erlingssons; men det var naturligt for ham, som selv var uegte født, at gi kongens uegte søn næste plads efter egne ældste søn, og ligesaa, at hirdstyrerne, ikke bisperne, skulde opnævne repræsentanter til hyldnings-

¹ Sverres saga c. 15; jfr. Haakon Haakonssons saga c. 14—19 og 239.

² Sverres saga c. 54, jfr. 53.

³ Sverres saga c. 55.

⁴ Haak. Haak. saga c. 2.

mødet¹. Endelig fastslog rigsmødet i Bergen 1273 den tronfølge, som blev optat i Magnus Lagabøters love. Her er individualsuccessionsprincippet udtrykkelig udtalt i den sats: *einn skal Noregs konongr vera bæði innanlands oc svá ifr skatlondum*. Dernæst er tronfølgen inddelt i arveklasser som privatarvefølgen. I 1. klasse staar kongens egne sønner efter deres alder; i 2. hans egne sønnesønner; derefter følger den afdøde konges brødre, farbrødre, brorsønner og farbrorssønner, og endelig i 7. klasse den afdøde konges uegte søn, hvis kongen har vedgaaet paterniteten, og moderens udsagn og andre omstændigheder bestyrkede sandheden af hans ord. De følgende arveklasser omfatter de nærmeste mandlige kognater (mænd af kvinder). Herved var det princip, hvorpaa Magnus Erlingsson havde støttet sin adkomst til kronen, ogsaa anerkjendt. Men hvis ingen arveberettiget mandlig slegtning er til, skal der skrives til kongevalg. Valgmødet, som holdes i Nidaros, skal bestaa af hertugen og jarlen, om de er til, erkebiskopen, alle biskoper og abbeder, lendermænd, hirdstyrere og hele hirden samt 12 af de viseste mænd fra hvert bispedømme, opnævnt af biskop og sysselmand. Dets verdslige medlemmer skal sværge, «at de skal ta den til konge, som de for Gud synes bedst skikket dertil». Er de uenige, skal pars major et sanior afgjøre valget, det vil si: erkebispens og bisperne maa

¹ *Járnsiða* c. 10.

være paa majoritetens side¹. I det med tronfølgeoven af 1273 samtidige Bergenskonkordat renoncerer erkebispem for altid paa kongekronens ofring og kirkens ret til at vælge kongen efter tronfølgeoven af 1164².

Magnus Lagabeters tronfølgeoven blev ved Haakon V.s forordning af 9. september 1302 ændret til gunst for kognaterne: kongens egne dattersøn kom op i 3. klasse mellem hans sønnesøn og bror, og kongens egne datter fik arveret i 7. klasse, medens den uegte descendens flyttedes ned i 9. klasse. Efter denne lov gik Norges krone i 1319 over til folkungen Magnus Eriksson, søn af Haakon V.s ældste datter Ingeborg og den svenske hertug Erik. Samtidig stiftedes den personalunion med Sverige, som indleder en ny epoke i Norges statsret.

2. Hylding (konungstekja). I oldtiden var folkets konungstekja den domsakt, hvorved det blev afgjort, hvem af flere arvberettigede kongesønner der skulde være konge³. Den foregik paa et ting, hvor

¹ L II 6: Þá skulu þeir sitt mál hafa, er fleiri verða saman oc skilrikare eru oc erkibyskup oc aðrir byskupar fylgja oc sanna þat med eiði sinum. Regelen om pars major et sanior er hentet fra den kanoniske ret, hvor den specielt gjælder ved afstemninger i kapitlerne; se c. 1 X 3—11. Efter Bergens- og Tønsbergkonkordaterne § 1 har erkebispem og bisperne «første og veltigste stemme» ved kongevalget.

² Se herom indledningen til Bergenskonk. NgL II 457.

³ Se s. 51.

en bonde gav kongsemnet konungsnafn, og tinget «dømte ham land og tegner»¹. Dermed var kongsemnets ret til tronen afgjort. Samtidig tog han tronen i besiddelse, idet han blev ledet til eller satte sig selv i det kongelige høisæde. Ligesom den private arving tiltraadte arven ved at sætte sig i arveladerens høisæde², saaledes ogsaa tronarvingen. Efterat tronarvingens ret var fastslaaet i de nyere tronfølge love, blir kongstekja alene en akt, hvorved kongsemnet tar tronen i besiddelse. Den beskrives udførlig i Hirdskraaen c. 5. Paa tingstedet, hvor kongstekja skal foregaa, er der reist et kongeligt høisæde, paa hvis fodtrin kongsemnet sætter sig. Naar tinget er sat, skal den værdigst udseende, læg eller lærd, «lægge kongenavn paa kongsemnet med disse ord:

Det kongsnavn, som Gud forlener dig, og som du er født til og af landsfolket antat til efter den hellige kong Olafs lov, det lægger jeg paa dig (her nævnes kongsemnets navn) paa Guds vegne og paa alle deres vegne, som er stillet under dit vælde, med den hæder og regjeringsmagt (stjórn), som dermed skal følge over hele Norge og dets skatlande. I Faderens, Sønnens og den Helligaands navn. Amen!

¹ Sverres saga c. 15 (se foran s. 174 f.). Haak. Haakonssons saga c. 19 (Ungers Konungasögur). Flåtøbogen I 241.

² G 115 jfr. Heimskr. Ynglingesaga c. 36. Taranger, Den norske besiddelsesret § 3.

Derefter staar bisper, lendermænd, hirdstyrere og lagmænd op og læfter kongen op i høisædet, medens geistligheden synger *Te Deum*. Høitideligheden skulde helst foregaa paa en af de store høitider eller ialfald paa en helligdag. Derefter aflægger kongen paa helligdommen (St. Olafs skrin) sit kongeløfte¹ om at holde St. Olafs lov med senere lovlig vedtagne forandringer, og dette løfte gjælder ikke blot overfor de paa tinget tilstedeværende, men overfor alle hans undersaatte. Derefter aflægger hertug og jarl, om de er til, lendermænd, lagmænd og bønder kongen troskabsed.

Denne konungstekja blev oprindelig gjentat paa de forskjellige ting landet rundt. Men allerede tidlig blev den paa Øretinget foretagne konungstekja faktisk anset som den vigtigste, og i den senere middelalder blev der paa Kristkirkegaarden i Nidaros opført en fast hyl- dingstribune, som kaldtes «graderne».

Til hyldingsmødet mødte ikke blot den høiere geist-

¹ Det heder i overskriften til L II 8: heit konungs, men i teksten har enkelte haandskr.: þenna eið, men flere: þetta. Man har neppe paa Landslovens tid opfattet kongeløftet som ed; det var vel ogsaa hos os den herskende opfatning, at kongen som biskopen (G 2) skulde troes paa sit ord, uden ed, se Brunner RG II 13, Grundzüge² s. 54 og v. Amira, Recht² s. 95, som paaviser, at denne kongens «høiere troværdighed» hænger sammen med hans kroning. En engelsk dom af 1224 siger: *testificatio donimi regis per cartam vel viva voce omnem aliam probationem excedit*. Bractons Note Book ed. Maitland II no. 239, citeret efter Brunner, Grundzüge² s. 54 note 2.

lige og verdalige embedsstand og hirden, men ogsaa repræsentanter for bondestanden. L. II 12 foreskriver, at af hvert fylke skal saa mange mænd, som kongen bestemmer, aflægge ed.

3. Kroning (konungsvígsla). Den første kongekroning i Norge var Magnus Erlingssons 1164. Det var en rent kirkelig akt, som i denne periode ingen betydning havde for regjeringens tiltrædelse. Men den forlenede kongedømmet en større hellighed og symboliserer kongedømmet af Guds naade¹. Kroningen fandt sted i kongens residensstad. Dette var fra 1164 og indtil udgangen af det 13. aarh. i regelen Bergen. Haakon V, som havde sin residens i Oslo, blev kronet i Nidaros, og de følgende konger i det 14. aarh. i Oslo². Kroningsregalierne var kóróna³, gullvöndr (scepter), víglusverd og vígluskrúðr⁴. Kongen affa en egen kroningsed⁵, som i 1164 og 1280 særlig sikrede kirkens rettigheder⁶, medens den ellers synes at være en gjentagelse af hyldingseden⁷.

¹ Se foran s. 140 og v. Amira, Recht³ s. 95.

² Se Gustav Storm i Hist. Tidsskr. 3. r. IV 395.

³ Kongen har foruden kóróna ogsaa efter eng. skik garland eller diadem, se Hertzberg Gloss. s. v. garland.

⁴ Se Sverres saga (i Ungers Konungasögur) c. 55 og 68 og Hirdskr. c. 19, 31.

⁵ Se s. 175.

⁶ Haak. Haakonssons s. c. 271; DN I no. 69. Karolinger-tidens kroningsed indeholdt kun løfter til kirken, medens den senere tyske kroningsed synes at være en almindelig kongeed, se E. Meyer, Deutsche Verfassungsgesch I 7.

⁷ L II 8.

4. Kongens titel og symboler. Den norske konges titel er oprindelig blot Noregs konongr, men efter 1164: med Gud's miskunn Noregs konongr¹. Sverre og enkelte af hans eftermænd kaldte sig magnus (den store), andre «den kronede».

Kongeværdighedens gamle symboler var højsædet og kongefanen (konungsmerki), senere ogsaa kongevaabnet. Baade i merket og i vaabenskjoldet fører den norske konge fra det 13. aarh. billedet af en gul løve paa rød bund. Dette er oprindelig kongesættens personlige merke, men blir senere Norges rigsvaaben².

5. Kongens myndighedsalder. Formynderegjering. Nogen egentlig myndighedsalder for kongerne kjendte neppe vor ældste statsret³. Men da ynglingen efter vore fædres opfatning blev vaabenfør med det fyldte 12. aar, synes ogsaa kongerne da at kunne optræde selvstændigt. Men kongedømmets voksende betydning efter 1150 medførte naturlig, at der stilledes strengere krav til kongens myndighedsalder. I det 13. aarh. er den almindelige termin 18

¹ Hertzberg, Gloss. s. v. konongr.

² Se Gustav Storm, Om Norges gamle vaaben, farver og flag, og Harry Fett, Studier over norske sigiller (Aarsb. 1908); jfr. foran s. 148 note 3.

³ Heller ikke den frankiske statsret kjendte oprindelig en saadan og derfor heller ingen formynderregjering; først Ludvig den fromme indsatte en saadan for sine sønnesønner, se Schrøder RG s. 110. Brunner RG II 31 ff.

aar, som ved frd. af 9. sept. 1302 forhøies til 20 aar. Erik Magnusson blev erklæret myndig, da han var 14 aar, og Magnus Eriksson, da han var 16. Individuelle hensyn og de politiske forhold synes saaledes at ha gjort afvigelser fra den almindelige regel tilladelige.

Den ældre lovgivning har ingen bestemmelser om formynderregjering. Kongens fornemste mænd eller slegtninge styrede paa hans vegne. Den nærmere ordning af formynderstyrelsen blev truffen af hirdstyrerne og kongemoderen. De første almindelige regler om formynderregjering findes i frd. af 9. sept. 1302. Det er en tolvmandsregjering, bestaaende af kansleren, merkesmanden og 10 andre medlemmer, som forudsættes udnævnt af den afdøde konge. I tilfælde af dødsfald supplerer den sig selv. Et firemandsraad, bestaaende af kansleren, merkesmanden og 2 af de andre, skal altid være hos den umyndige konge og føre de løbende forretninger. De andre 8 skulde hver i sin landsdel føre opsigt med administration og retspleie. Skatkammeret skal bevares af firemandsraadet og 2 bisper, men finansforvaltningen tilkommer firemandsraadet. Hele formynderregjeringen og de 2 bisper skal samles mindst én gang om aaret til større sagers afgjørelse og regnskabernes revision. Dens høieste pligt er at bevare kronens rettigheder ubeskaarne og ikke paadra den ulovhjemlede udgifter. Ved sin tiltrædelse aflægger formynderstyret en speciel ed.

6. Kongemagten (konungsdómr, -dæmi, -vald). Som overalt i den germanske verden¹, saaledes medførte ogsaa i Norge einvalds- eller storkongedømmets oprettelse en overordentlig stigning af den kongelige magt. Medens fylkeskongen kun var det suveræne folks høieste embedsmand, blir enekongen en selvstændig statsmagt, som inden periodens slutning har erobret alle det suveræne folks rettigheder og til disse føiet nyè for egen regning. Denne kongsmagtens vekst var dog ikke blot og bart en frugt af enekongedømmet. Den var lige meget en frugt af den udvidelse af statens magt og opgaver, som i det 12. aarh. blir det norske kongedømmes politiske program, og som i det 13. aarh. almindelig gennemføres. Denne udvikling begynder med Magnus Erlingssons lovrevision 1164. Den fortsættes af Sverre og hans ætlinger i det 13. aarh. og kulminerer under periodens sidste konge, det sidste skud af Harald Haarfagres mandsstamme, Haakon V. Dens legislative udtryk er fra Magnus Erlingsson til Magnus Lagabøter de paa rigsmøderne (høvdingemøderne) vedtagne rigslove, senere de kongelige forordninger. Navnlig de sidstes voksende antal og betydning under Haakon V illustrerer levende, hvorledes statsmagtens tyngdepunkt er flyttet over fra lagtingene til kongsgaarden. Jeg gaar over til kongens forskjellige rettigheder:

¹ Se Brunner, RG II 8 ff. v. Amira, Recht² s. 95.

1. Landshøiheid og grundregal. I retsbøgerne kaldes riget kongens landeign¹. Han siges at være «óðalborinn til lands ok þegna»², og i den gamle konungstekja dømmes ham «land ok þegnar». Kongespillet siger ogsaa, «at kongen eier (á) alt riget og ligesaa alt folket, som er i riget»³. Det er saaledes ikke tvilsomt, at kongens herskerret (imperium) over land og folk af vore fædre opfattedes som et slags eiendomsret (dominium). Denne identificering af imperium og dominium var almindelig hos de germanske folk⁴. Den bevirkede, at kongen ansaaes berettiget til at disponere over sine herskerrettigheder, som om de var private eiendomsting, og ligesaa at undersaatte kunde erhverve arvelig ret til dem. Herpaa hviler den middelalderlige lensret og immunitetsprivilegierne⁵.

¹ Hertzberg, Gloss. s. v.

² Járnsiðas tronfølgelov (c. 10), men ikke i Landslovens.

³ Munchs udg. s. 61—62. Jfr. Hirdskr. 14.

⁴ Ang. forholdene i det angelsaksiske England, hvor kongen lige fra det 7. aarh. gennem formelige skjøder (landbooks) overdrager geistlige stiftelser eller andre «sin jord» (tellus mea, terra iuris mei) til eiendom (in dominio), medens han i virkeligheden kun overdrager sine hersker- og skatterettigheder over folket og landet, se Maitland, Domesday-Book and beyond s. 226—58.

⁵ Brunner, RG II § 91—95. v. Amira, Recht² §§ 49—51. Maitland l. c. s. 258—90. Steenstrup, Kg. Valdemars Jordebog s. 325 ff.

Den germanske storkonges «eiendomsret» til landet udelukker ikke ipso jure den private eiendomsret til jorden. Privat eiendomsret har storkongen kun til krongodset. Den private eiendomsret og det kongelige dominium er to forskjellige slags eiendomsret, som har forskjellig hjemmel. Dette træder navnlig klart frem i det angelsaksiske «folkland» og «bókland». Folkland er ikke, som man før har lært, de angelsaksiske almenninger, men odelsods, som eies i henhold til den almindelige «folk-right» (landsloven). Bókland er gods, som eies i henhold til et kongeligt skjøde og immunitetsprivilegium (landbók). Men kongen kan ogsaa gjøre folkland til bókland. Det besiddes da af den private eier som folkland, men af den, som har kongens landbók, som bókland¹. Den sidste udøver kongens dominium, den første sin private eiendomsret. Men dette er en farlig sammenblanding, som begrænser og nedsetter den private eiendomsret. Den blir en «under-eiendomsret», kongens dominium en «overeiendomsret».

Vore gamle love kjender intet til en saadan kongelig overeiendomsret til privat jord. Derimod fortæller *sagaerne*², at Harald Haarfagre «tilegnede sig i hvert fylke al odal og alt land, dyrket og udyrket, ja endog sjøen og vandene, og alle bønder skulde være

¹ Se Maitland, *Domesday-Book* s. 244—58.

² *Egils saga* (fra c. 1200) c. 4, som er den ældste beretning, dernæst Snorre i den store *Olafssaga* (1853) c. 1 (i *Heimskr. Har. Haarf.* s. c. 6).

hans leilændinger. Ligesaa de, som virkede i skogene, og saltkarlene og alle veidemænd baade paa sjø og land, da var de alle ham lydskyldige». Det er visse-
 lig sagaernes mening, at kong Haralds «tilegnelse af odelen» indeholdt en ophævelse af den private odels- og arveret til jorden¹; men dette fik ingen varig betydning, idet Haakon den gode «satte den lov i landet, at hver skulde eie sin arv og odal²». I kong Haralds tilegnelse af «alt land og vand» ligger derimod, at han i Norge indførte den germanske storkonges grundregal (bodenregal) med deraf flydende bann- (forbuds) og afgiftsrettigheder. Den germanske storkonge i Frankrige og England havde ret til at forbeholde sig selv eller overdrage til privilegerede personer retten til jagt og fiskeri, saltvinding og bergverksdrift, samt til at opkræve afgifter af disse næringer. Han havde derhos strandret (vragret)³. Kongen forbeholdt sig dog kun

¹ Det samme gjorde Gudrød Krovan efter erobringen af Man 1075, idet han overlod indvaanerne jorden paa det vilkaar, at ingen skulde tilegne sig nogen del af den ifølge arveret (jure hæreditario). Munch, Chron. regum Manniæ, side 4.

² Egils saga ed. F. Jónsson s. 213 note til l. 3. Dette stykke findes ikke i hovedhaandskr. (M), men i W og K, hvorefter se indledn. s. XII—XV. Jfr. Heimskr. Haakon godes saga c. 1.

³ Se Schrøder, RG³ s. 193. Maitland, Domesday-Book s. 289 f. Steenstrup, Studier over Kg. Valdemars Jordebog s. 325 ff. og 334 ff.

disse rettigheder, hvor de havde en større værdi eller egnede sig til skatteobjekter. De blivende virkninger af det kongelige grundregal var hos os hans grundeidoms- og dispositionsret over almenningerne, baade tilfjelds (hit œfra) og tilsjøs (hit ytra, o: fiskenesene og fiskeværene)¹, hans andel i jordgravet gods, hans strandret (vrag- og drivhvalsret)² og hans eneret til falkefangst.

Der har hos os været megen strid om, hvorledes kong Haralds «tilegnelse af odelen» skal forstaaes³. Det fremgaar imidlertid klart nok af Egils sagas ovenciterede ord, at tilegnelsen af odelen (o: det private eiendomsods) var et led i tilegnelsen af «alt land», og ligesaa, at denne odelstiegnelse atter blev sat ud af kraft af Haakon den gode, medens tilegnelsen af «alt land» blev staaende. At det var den private odels- og arveret, som Haakon den gode satte i kraft, er heller ikke tvilsomt. Det er imidlertid blet fremhævet⁴, at kong Haralds «tilegnelse af odelen» ikke var nogen privatretlig tilegnelse, idet Egils saga selv anfører

¹ NgL IV 773. At Svein Alfifason har tilegnet sig helt Haalogalands almenninger, fremgaar deraf, at Magnus Barfods sønner gav dem tilbage til bønderne, se F XVI 2.

² Se Brandt, Retshist. I 241 ff., 263, 272 f.

³ Den bedste fremstilling af dette emne gir Ernst Sars i Hist. Tidsskr. II 186 ff., hvor den ældre litteratur er anført og kritiseret.

⁴ Sars l. c. 212, 217 f. Hertzberg, Lén og veizla s. 303 f.

flere eksempler paa, at den gamle odels- og arveret under Harald var i kraft¹. Den herskende lære kommer derfor til det resultat, at det er Haralds udøvelse af sine herskerrettigheder og navnlig hans beskatning, som af folket opfattes som en «tilegnelse», det vil si: ophævelse af den private odelsret². Efter min opfatning gjør disse forfattere sig skyldig i en forveksling af aarsag og virkning. Den principale ret, som kong Harald tilegnede sig, og som han mente og sa at tilegne sig, var en eiendomsret til landet. Denne ret var kilden, hjemmelen til hans specielle rettigheder over land og folk. At dette var den ældre middelalders herskende opfatning, viser klart Sven Aagesens beretning om befæstningen af Dannevirke under dronning Tyra Danmarksbot: Kongen lod udgaa befaling til hele landet om at møde til Dannevirkes opførelse, og «lydighedstvangen trykkede undersaatterne i den grad, at de alle, rige og fattige,

¹ Egils saga s. 51, 59, 127 f., 188, 230 jfr. med 241 ff., 232. Om en celeber arvesag under Erik Blodøkse, se Maurer, Zwei Rechtsfälle aus der Eigla.

² Se navnlig Hertzberg, Lén og veizla s. 303 f. Steenstrup, Studier over Kg. Valdemars Jordebog s. 331—32. Koht, Det norske kongedømes hist. udvikling (særtryk af «Samtiden» 1900) s. 4. Boden i Sav-Zeitschr. XXII 114 noten. Den af Maurer (Germania XIV) og Gustav Storm (Salmonsens Ill. Konv. Lex. Norge s. 616) fremsatte mening, at kong Harald kun afkrævede bønderne «odelsløsning» eller «arveafgift», kan jeg ikke finde velgrundet.

som leilændinger (coloni) maatte dyrke hans jorder og gaarde. Thi fra det øieblik kongerne overtog rigets styrelse, besad de ogsaa jure domini al rigets jord¹. Her fremtræder «jue domini» saabenbart som den kongelige magtfuldkommenheds kilde og udspring. Af denne kilde udspringer ogsaa kongens beskatningsret, eller rettere: beskatningen er en udøvelse af eiendomsretten. Derfor er det ganske naturligt, at kopskat eller grundskat til kongen af germanerne ansees som et tegn paa ufrihed, at skattelagt jord ikke er skatteyderens, men skatteeierens jord, og at kun skattefri jord er odelsjord (alodium = hæreditas)². Derfor kan vi ogsaa med sandhed si, at kong Haakons «tilbagegivelse af odelen» ipso jure var en opgivelse af den kongelige beskatningsret, som heller ikke er anerkjendt i vore gamle love. Herimod kan ikke anføres Fagrskinnas beretning³ om, at kong Haakon i kystfylkerne henla de af faderen indførte kopskatter (nefn-gildisskattar) til ledingsskibstyr. Thi ledingen hverken var eller opfattedes i den ældre middelalder som nogen kongsskat. Den var en ældgammel, selvpaatagen byrde til landets og folkets forsvar, og ledingsskibene

¹ Scriptorum rer. Danic. I 49, jfr. Steenstrup, Studier s. 325 ff.

² Schröder RG³ s. 191. E. Meyer, Deutsche und franz. Verf. Gesch. I 44—47.

³ Munchs og Ungers udg. c. 32. F. Jónssons udg. c. 11.

var folkets og ikke kongens eiendom. Det er først langt nede i det 13. aarh., at endel af ledingsbyrden omsættes i kongsskat og grundskat. Men da var beskatningens offentligretlige karakter og uafhængighed af den private eiendomsret allerede klart erkjendt.

2. Bud og bann. De gamle loves tekniske udtryk for kongens magtfylde er, at han skal «ráða boðe ok banne», d. e. «raade for bud (o: paabud) og bann (o: forbud)». Ogsaa dette er efter vore fædres opfatning et udtryk for eiendomsraadighed¹. Udtrykket indleder i de gamle love ledingsbolken², men omfatter ikke blot kongens myndighed som krigsherre. Det er hans almindelige regjeringsmyndighed, hans hersker-magt over folket, som derved betegnes³. Bannretten var overhode den germanske storkonges vigtigste ret og en stadig kilde til hans magts udvidelse. Dette havde sin grund deri, at det var strafbart at bryde kongebannet, og straffeboden kaldes ogsaa bann. Under trussel af bannstraf (60 solidi) kunde frankerkongen saaledes gribe ordnende og regulerende ind ikke blot i admini-

¹ Se DN II no. 4: þeir höfðu XXX vetra ráðit búðarvöllum sinum boði ok banni ok öllum iverka úkviðiat ok úbannat, o: i hævdstid udøvet eiendomsraadighed.

² G 295. F XIII 1. L III 1. Bl. III 1. Hirdskr. 1.

³ Se citaterne hos Fritzner, Ordbog s. v. bann og Egils saga s. 241: átti Eiríkr konungr þá at ráða boði ok banni hér í landi, hvorved en kongelig domsafgjørelses uangribelighed begrundes.

stration og retspleie, men ogsaa gjennem almindelige forordninger i privates rettigheder. Herfor blev der sat en grænse ved *Lex Ribuarica* 65,1, som gjør kongebannets forpligtende kraft afhængig af dets lovlighed (o: det maa ikke stride mod folkelovene) og dets *utilitas publica*¹. Disse grundsætninger gjælder ogsaa i Norge. G. 295 har kun ledingsudbudet for *øie*, naar den siger: «ikke skal vi negte ham leding til landsenden, hvis han byder sig til tarv og os til gavn.» F. VII 1 siger: «Kongen skal raade for bud og bann og raade efter lovene.» Men i Landsloven III 1 er det 13. aarh.s opfatning af kongemagtens opgave og ansvar kommet til orde:

Det er begyndelsen af vor landevernsbolk, at den korsfæstede Jesus Kristus, Guds og Marias søn og alle kongers konge, af hvem al magt (vald) og regjeringsmyndighed (*stjórn*) er, være vort vern og beskyttelse evindelig. I det samme Jesu Kristi navn skal vor lovlige Norges konge, hans tjener, raade for bud og bann og vore ledingsopbud og raade efter lovene og ikke ulovlig, Gud til lov og hæder, sig til gavn og os til nytte.

Kongen skal udøve sin buds- og bannret ikke blot efter lovene og *utilitas publica*, men ogsaa som Guds ansvarlige tjener. Det sidste er nyt. At kongen er bunden af lovene, og at folket ikke er forpligtet

¹ Schrøder, RG³ s. 115 f.

ud over lovene, fremgaar derhos klart baade af kongeløftet¹, bondeeden² og de haandgangne mænds eder³.

Ved hjælp af kongebannet skabte de frankiske konger en «embedsret», som spillede en lignende rolle overfor folkelovene som det prætoriske edikt overfor den romerske jus civile: den udfyldte hullerne, lempede og ændrede folkelovens regler efter tidens og forholdenes behov. Men denne kongeret var kun lov for kongens domstol; de almindelige domstole tog intet hensyn til den, før den var vedtat i almindelig lovs form⁴. Det samme blir under Haakon V tilfælde i Norge. Kongebannet, som tidligere havde sin største anvendelse i ledingsvæsenets og forvaltningens tjeneste, blir nu det middel, hvorved kongen griber ordnende, regulerende og afgjørende ind ikke blot i forvaltningen, men ogsaa i retspleie og lovgivning. Ved hjælp af det saakaldte brefabrot⁵ (o: straf for brudd paa kongens skriftlige befaling) eller trussel om sin «sande unaade» skaffer kongen sine bud og befalinger respekt. Paa den maade faar de kongelige vernbreve, domme, stævninger, betalingsmandater og stadfæstelsesbreve en tidligere ukjendt effektivitet, og det saa meget mere, som

¹ L II 8.

² L II 12.

³ L II 9—10. Hirdskr. 6—11.

⁴ Schrøder, RG³ s. 116.

⁵ Efter v. Amira, Recht² s. 150 er brefabrot en efterligning af det engelske contemptus brevium.

straffesatserne kan gaa lige til utlæg¹, og brevbruds-sagerne forfølges for kongens domstol². I 1303 faar merkesmanden paatalemyndighed i brevbrudssager med ret til at sætte brevbydere som fredsbydere i fængsel, til de retter for sig³. Men de almindelige dommere, ja selv de kongelige lagmænd synes uvillige til at idømme brevbrudsstraf, hvorfor kongen i 1315 udgir en almindelig forordning, der forpligter lagmændene til at idømme brevbydere den store kongebod (fredsbrudsboden 8 ørtuger og 13 mark). Derved er kongebrevet git rang og gyldighed som almindelig lov, og kongens lovgivningsmagt for fremtiden sikret⁴.

3. Kongefred. Kongefreden er et retsinstitut, som overalt i de germanske riger symboliserer kongens voksende indflydelse paa strafferetspleien. Saaledes ogsaa hos os. Den gamle landefred, baade den almindelige og den forhøiede (tingfred, kirkefred, gildfred)⁵, havde ikke sin kilde i kongemagten, men i loven. Det var imidlertid fra oldtiden af kongens opgave at være landfredens vogter baade mod ydre og

¹ DN I no. 80 jfr. kg. Filips brev fra 1207—17 (DN I no. 3), der truer brevbydere med død og lemlæstelse.

² Se DN I no. 80, 84; II 39; IV 18.

³ Rb no. 19, §§ 1, 3 og 4. Ved denne rb. organiseres den kongelige justitsmyndighed, hvorom nærmere i processens historie.

⁴ Se om dette emne K. Lehmann, Königsfriede § 23. Om kongens lovgivningsmyndighed, se Udsigt I § 10.

⁵ F IV 58.

indre fiender, og han havde som saadan ret og pligt til at forfølge forbrydelser, ret til den fredløses forbrudte gods og til straffebøder. Men disse pligter og rettigheder delte han med folket, idet forfølgelse af fredløse var hver mands pligt, og ialfald paa Østlandet havde tingalmuen andel i det forbrudte gods og bøderne. Kongen har endelig i den ældre middelalder ret til at gi den fredløse botamand sin fred igjen (landsvist), men det er dog egentlig kun tingene, som kan gjøre en mand baade útlægr og flendr¹. Ubotamanden kan hverken kongen eller tinget benaade, uden han er den første, som bringer sandt hærsagn, eller kommer til landet i en erobrende konges eller jarls følge². I vor ældre strafferet er imidlertid ubotamaalene faa; de fleste fredsbrudd og specielt drab er botamaal³. Den oprindelige mandebod til den dræbtes æt og fredkjøbet (friðkaup, landkaup, skógarkaup) til kongen er 15 mark⁴. Efter 1150 kommer Norge ind i den europæiske lande-

¹ F IV 41 og NgL IV 487 noten. Taranger, Gammelnorske procesregler s. 34.

² G 312. F IV 52.

³ Der er tvist, om den afsonelige eller uafsonelige fredløshed er ældst; Maurer og Lehmann antar det sidste, v. Amira det første, hvilket jeg anser for rigtigst. Se herom Karl Lehmann, Königsfriede s. 187 ff. og det der citerede.

⁴ Om mandebodense Valtýr Gudmunðsson, Manngjöld hundrað (Festskriftet for Maurer) s. 521 ff. Om kongeboden Lehmann, Königsfriede § 21.

fredsbevægelse, hvis øiemed er at afskaffe blodhevn (feiden, privatkrigen) og sætte statens strafferet isteden. Denne kriminalpolitik gir sig udslag i et afskrækkelsessystem, som forøger ubotamaalene, forhøier mande- og kongeboden til 40 mark, medens den gamle 15-marksbod sættes som straf for brudd paa de private straffedomstoles afgjørelser. Dette system inaugureres ved den paa rigsmødet i Bergen 1164 vedtagne første norske landfredslov¹, som for første gang udtaler, at kongen ustraffet kan «lade revse til landets renselse (sc. fra forbrydere) og fred», hvilket for fremtiden blir lovenes tekniske udtryk for statens straffeksekution. Systemet udvikles videre i den paa rigsmødet 1260 vedtagne landfredslov² og fuldendes i landfredsloven af 1271 (i Landslovens mannhelgebolk³), som gjør strafferetspleien til et udelukkende statsanliggende, idet de ældre af parterne opnævnte straffedomstole afløses af domstole, som besættes af kongens sysselmand eller lagmanden, straffeksekutionen lægges i sysselmandens haand, og privathevn er kun da bødefri overfor kongen, naar dennes ombudsmand ikke eksekverer dommen,

¹ F V 44—46 og II 10. G 32. Se herom v. Amira, Vollstreckungsverfahren s. 30 ff. OR II 132 ff. Lagdómr opfatter jeg som privat skiladómr i botamaal og forløber for Landslovens lagadómr, se Hertzberg, Gloss. s. v. dóm r-d.

² F incl. 1—24, jfr. L X 1.

³ L IV 20 og 16, se s. 206.

og hevnen ikke gaar videre end domhaverens ret¹, altsaa kun er eksekution. Da det ældre afskrækkelses-system med de høie mande- og kongebøder her som andetsteds² ofte gjorde forlig umuligt, slog Haakon Haakonson og Magnus Lagabøter over i en ny retning, idet de reducerede kongebøderne til $\frac{1}{3}$ (feldi sekt til þriðjungs)³, og la fastsættelse af de private mande- og retsbøder i hænderne paa de offentlige 12- og 6-mandsdomstole. Men den vigtigste ændring i kongemagtens stilling til strafferetspleien var dog den, at fredsgaven (grið og landsvist) efter Landsloven⁴ udelukkende blir en kongelig naadesag, medens forbryderens fred efter den ældre lovgivning baade ahang af tingets dom og af den fornærmedes griðs- og trygðs-tilsagn. Ogsaa efter Landsloven og retterbøderne er det forudsætningen, at alle fredsbruds-, utlægds- og ubotamaal skal paadømmes af en 12-mandsdom⁵, og det er egentlig kun drab, begaaet i nødverge eller «ofirir-synjo» (o: uoverlagt)⁶, som kongen har adgang til at benaade. Men praksis blev den, at alle drabsmænd og

¹ L IV 20.

² Se særlig for Englands vedkommende Pollock and Maitland, Hist. of Engl. Law II 458 ff.

³ L X 1 § 1.

⁴ L IV 1, 6, 14.

⁵ L IV 16 og 17, tillægget i NgL II 63 note 30. Rb 1280 § 28.

⁶ L IV 16. Hirdskr. 36 (NgL II 430). NgL III 176.

atvistemænd (deltagere i drab), som aabent tilstod (viglyste) sin gjerning, af sysselmændene blev indsendt til kongen eller kansleren i Oslo, som først i et gridsbrev¹ (kongsdagsbrev) gav dem grid (foreløbig fred) til en bestemt dag, inden hvilken sysselmanden skulde opta forhør i sagen. Med sysselmandens til kongen stilede forhørsbrev² reiser gjerningsmanden atter til kongen eller kansleren, som, hvis han «er provet botamand at være», nu gir ham landsvistbrev³, hvorved han faar sin fred paa det vilkaar, at han bøder til Gud og den dødes arvinger, samt betaler kongen tegn og fredkjøb, hvis størrelse landsvistbrevet fastsætter. Nu stævner sysselmanden atter sagens parter for sig, og hvis de ikke forliges om bøderne, fastsættes disse af en af sysselmanden opnævnt 6- eller 12-mandsdom efter sagens beskaffenhed. Spørsmaalet, om en drabsmand skal ha fred eller være fredløs, afgjøres saaledes fra slutningen af det 13. til slutningen af det 16. aarh. faktisk aldrig af domstolene, men enten af kongen personlig eller af hans kansler. Det er ikke en domssag, men en forvaltningssag. Og den kongefred, som skjænkes forbryderen ved disse administrative grids- og landsvistbreve, er ligesaa hellig som den gamle grids- og

¹ Eksempel DN II no. 269 (1345), jfr. NgL III 176.

² Om dette se hirdforordn. 1308 (NgL III 76), NgL IV 397 note 1. Eksempel DN II no. 123 (1315), 156 (1325).

³ Eksempel DN II no. 69 (1303).

trygdsfred, der hvilede paa tingsdom og den fornærmedes tilsagn. Det er ubotamaal at krænke den¹. Men Landsloven har ogsaa videre udviklet den kongefred, som udstraaler fra kongens person og gir hans gaard, skib og følge en saadan fredshellighed, at fredsbrudd dér blir ubotamaal².

4. Justitsmyndighed (rettindavald). Kongen er efter Landsloven ikke blot fredsbevarer og fredsgiver. Han indehar overhode den høieste justitsmyndighed (rettindavald) og delegerer denne sin myndighed til sine ombudsmænd (sysselmænd, fogder), som derfor kaldes rettarar (justitiarier?)³. Denne myndigheds opgave er at haandhæve ret og retfærdighed (rettindi) ikke blot i kriminelle, men ogsaa i civile sager. Den skal skaffe hver mand ret gennem dom og eksekution. Derfor opnævner kongen eller hans ombudsmænd alle offentlige dommere, og kongen har ret til at revidere, stadfæste eller forkaste deres domme. Eksekutionsmyndigheden, som kongen efter den ældre ret delte med tingene, og domsmyndigheden, som udelukkende tilkom disse, er begge blevne udslag af den centrale statsmagt,

¹ L IV 4. Jfr. Lehmann, Königsfriede 214 f. Abhandlung s. 213 f. Jfr. om den engelske benaadningsret, som i meget minder om vor, Pollock and Maitland, Hist. of Engl. Law II 478—82.

² L IV 4, 18; jfr. G 170. Lehmann, Königsfriede s. 215 f.

³ L IV 20. Hertzberg, Gloss. s. v. rettari.

som repræsenteres af kongen. Doms- og eksekutionsmagten holdes derfor ikke altid strengt adskilte. Kongens rettari deltar med kongens dómari i dommes afsigelse. Hovedprincippet er dog, at lagmanden med eller uden domsmænd skal dømme; sysselmanden skal paatale og eksekvere. Nærmere om den kongelige justitsmyndigheds organisation og virkemaade i processens historie.

5. Kongen er eneraadig over embedsverket, lene, krongodset, som efter Landsloven er udskilt fra kongættens privatgods, og statsindtægterne. Derimod havde han ingen beskatningsret overfor sine undersaatte¹, men udlændinge kunde han paalægge told.

6. Kongen er øverste krigsherre og statens repræsentant overfor fremmede magter. Han kan efter eget tykke erklære krig og slutte fred, men hans raadighed over ledingshæren er begrænset af loven.

7. Kongens personlige retsstilling og ansvar. Det siger sig selv, at med kongemagtens udvikling undergik kongens personlige retsstilling en gennemgribende forandring. Efter den ældre ret (før 1150) har kongen den høieste personlige ret i samfundet. Det vil si: hans person og eiendom nyder den høieste strafferetlige beskyttelse². Men han er hverken

¹ L III 1.

² Efter G. 91 er landnamsboden til kongen 3 mark, medens jarlens er 1½ mark. Heraf kan sluttes, at kongens retsbod er 24 mark, da jarlens er 12 mark. Brandt. Rethist. I 79.

ulastelig eller uanklagelig. Tvertimod: hans forbrydelser straffes strengere end undersaaternes. Ligesom disse maa betale «saarbod» til kongen efter sin stand, maa kongen betale saarbod til retssamfundet (allir lögnautar) og høiere end nogen anden¹. Øver kongen ulovlig atfór (exekution, her: rov) mod en undersaat, da skal hærpil fare om alle fylker, og man skal fare mod ham og dræbe ham. Kommer han unna, skal han aldrig komme tilbage til landet². Det var saaledes fuldt legitimt, at bønderne satte sig op mod Haakon jarl og Olaf Haraldsson. De havde ærlig fortjent den straffedom, som fuldbyrdedes paa dem.

Det er klart, at denne folkets ret til at afsætte og straffe kongen ikke vel kunde forenes med det kongedømme af Guds naade, som træder os i møde fra Magnus Erlingssons tid. De ældre loves hidhørende bestemmelser er derfor udeladt i Landsloven. Kongen er dog fremdeles forpligtet at regjere efter lovene, og folkets lydighedspligt gaar ikke ud over lovens bud³. Ifølge Landsloven II 2 er kongen Guds tjener og ombudsmand paa det verdslige magtomraade, ligesom biskopen paa det aandelige. «Og da de er Guds ombudsmænd, og da for det andet alle indser, at de ikke paa nogen maade kan undværes, og da for det tredje Gud selv

¹ G 185: jarls saarbod er 24 mark, kongens 48. Ligesaa i F IV 53, som siger, at kongen skal «beta öllum lögnautum».

² F IV 50 jfr. 51—52. Jfr. B I 8.

³ Se s. 191 f.

værdiges at kalde sig med deres navne, saa udsætter den sig sandelig for Guds store vrede, som ikke med fuldkommen hengivenhed og frygt styrker dem til at haandhæve den magt, som Gud har git dem, der har at bære saa stor omsorg for alt landsfolket og saa stort ansvar for Gud.» Og det især, da loven optrækker faste grænser saavel for høvdingernes magt som for folkets lydighedspligt¹. Hvis kongen bryder loven overfor folket, da kan dette efter Landslovens system ty til domstolenes hjælp. Men da kongen er øverste dommer, synes denne hjælp at være af tvilsomt værd. Vi bør da mærke os, at rigsraadets valg brev og almuens hyldingsbrev til Haakon VI 1343 og 1344 udtrykkelig udtaler, at folket skal gjøre væbnet modstand, hvis Haakon eller hans bror Erik bryder faderens bestemmelse om rigsstyrelsen². I det 15. og 16. aarh. er kongens afsættelighed en fuldbyrdet kjendsgjerning.

Literatur: Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814 §§ 2—4. Keyser, Efterladte Skrifter II 20—107. Lehmann, Königsfriede der Nordgermanen §§ 18—24. Om det germanske kongedømme i middelalderen se v. Amira, Recht³ §§ 45—52. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte II §§ 60—69, Grundzüge der

¹ Allra hællzt þar sem logen (var. boken) vatta með stoddum endimorkum, sua at hvarke mega hofðingiarnar, ef þeir goeyma þessa, at nauðga eða þyngja folkino með ofmikilli agirnd; oc at eigi megi favitrir menn synia hofðingjanum logligrar þegnskyldu firir þrjózsko sakir eða skamsynar ovizsku.

² NgL IV 371, 373.

deutschen Rechtsgeschichte² §§ 16, 33 og 34. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte §§ 17 og 43. Meget instruktiv er Ernst Mayer, Deutsche und französische Verfassungsgeschichte vom 9. bis zum 14. Jahrhundert I—II. Om kongevalget se Ernst Mayer, Zu den germanischen Königswahlen i Zeitschr. der Sav. Stiftung. Germ. Abtheil. XIII 1 ff.

§ 11.

Folkemagten og dens repræsentation.

1. Lagtingene. Disse var fra oldtiden af folkemagtens politiske organer¹. Om deres organisation og lovgivende virksomhed er der talt tilstrækkelig i Udsigt I § 7. Om deres dømmende virksomhed skal der handles i processens historie. Her skal blot fremhæves, at lige til Landslovens emanation var det regel, at de almindelige love maatte vedtages paa lagtingene for at faa formel gyldighed inden lagdømmet. Baade formelt og materielt var den ældste lovgivning en provinslovgivning, og selve Landsloven fremtræder formelt som 4 provinslove med forskjellig datum². Men lovgivningsinitiativet udgik allerede i den ældre middelalder væsentlig fra kongerne, og til sine loves gennemførelse benyttede disse sig først og fremst af rigsmøderne.

2. Rigsmøderne (hofdingjafundr). Rigsmødet er en institution, som er skabt af enekonge-

¹ Se § 6, 1.

² Se Udsigt I § 9, 2.

dømmet. Det er et rigsorgan, hvis organisatoriske forbillede er kongevalg- eller hyldingsmødet. Det bestaar af geistlige (bisperne, abbederne, repræsentanter for domkapitlerne) og verdslige høvdinger (lendermænd, lagmænd, sysselmænd) og indtil midten af 13. aarh. ogsaa af «de bedste bønder» eller «de viseste mænd» fra hvert fylke¹. Men i det 13. aarh. kaldes det teknisk høfðingjafundr (høvdingemøde)², fordi det er høvdingerne, som gir mødet dets karakter. Rigsmødet i Bergen 1271 kaldes palliment³ (o: parlamentum, samtale). Rigsmødet sammenkaldes (stævnes) af kongen, som selv stævner de verdslige høvdinger og bønderne, medens geistligheden stævnes af erkebiskopen efter kongens anmodning. Om og naar rigsmødet skal sammenkaldes, beror paa kongen. Rigsmøderne er ikke som lagtingene lovbestemte (ordinære), men ulovbestemte (ekstraordinære) møder. Sedvanlig holdes rigsmøderne om sommeren (juli—august). Under rigsmødet holder geistligheden almindelig et provincialkoncilium (biskupafundr, biskupaping). Rigsmødets forhandlinger har en foreløbig og tildels privat karakter; men dets beslut-

¹ Se NgL I 447 (1152); G 2 og F V 44 (1164). F indl. 1 og Járns. 20 (1260). Járns. 42 og L IV 12 note 15 (1271), samt Haak. Haakonssons saga (Ungers Konungasögur) c. 39 (1218); c. 79, 80 (1223); c. 176—77 (1233); c. 272 (1247).

² Haak. Haakonssons saga c. 79: stefndr høfðingjafundr (1223). Hirdskr. 36 om rigsmødet i Bergen 1273.

³ Isl. annaler ed. Storm s. 138.

ninger og afgjørelser foregaar og vedtages paa et ting, som, naar rigsmødet holdes i Bergen, stævnes («blæses») til Kristkirkegaarden¹. Rigsmødets beslutninger opnaar dog først formel lovskraft, naar de blir «tingtaget» eller «lovtaget» paa lagtingene².

Rigsmøderne er først og fremst organ for rigslovgivningen³. Thi ingen konge eller fyrste kan forandre de vedtagne landslove — uden bispernes samtykke og de «viseste mænds raad⁴». Dennes ældste bestanddel er kirkelovgivningen (kristenretterne). Den ældste kristenret, som Hellig-Olaf satte med den angelsaksiske biskop Grimkells raad, blev — ialfald for hovedpunkternes vedkommende — besluttet paa det saakaldte Mosterting (1224?), som uden tvil har været et rigsmøde⁵. Den hierarkiske kirkeforfatning i Norge blev grundlagt paa et rigsmøde i 1152⁶, Hellig-Olafs

¹ Haak. Haakonssons saga c. 45 (1218), c. 180 (1233), c. 274 og 279 (1247). 1223 holdtes «høvdingestævne» i «træhallen», c. 81. Bergens bymøde blev derimod holdt paa Maria kirkens (Tyskekirkens) kirkegaard, se rb. no. 53 og 54 (NgL III 134 f., IV, 360 og 520 noten). Jfr. Udsigt I 112 f.

² Rigsmødets lov om gaver af 1152, vedtat paa Borgarting 1224, se NgL I 447. Jfr. ogsaa G 15 og F III 1. Járnsíða 9, L II 3, IV 16, V 24.

³ Dette er ikke tilstrækkelig fremhævet i Udsigt I.

⁴ Pave Celestins privilegiebulle for den norske kirke 1194 § 8 (NgL IV 102).

⁵ Taranger, Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske kirke s. 136—38.

⁶ Se foran s. 157. Det vedtog ogsaa Romaskatten (F II 20).

kirkelov revideret paa rigsmødet 1164, vigtige kirkelove vedtat paa et rigs- eller bispemøde 1189—90¹ og paa rigsmøderne 1247², 1273 og 1277³ (Bergens- og Tønsbergkonkordaterne). Dernæst kommer tronfølge-lovene, vedtat paa rigsmøder 1164, 1260, 1273 og 1302⁴. Et hovedemne for rigslovgivningen baade hos os og ude i Europa er landefredslovene, hvis øiemed er blodhevnens afskaffelse og styrkelse af statens retshaandhævende myndighed (se s. 195). Den europæiske landefredslovgivning i det 12. aarh. har sit forbillede i den frankiske gudsfredslovgivning fra det 11. Begge er oprindelig besvorne love⁵, idet de lovgivende forsamlinger under ed forpligtede sig til at overholde de vedtagne bestemmelser. Gudsfredslovene (treuga, pax Dei) udgaar fra kirken. De søger at modarbejde blodhevnens ved at forbyde ethvert vaabenbrug paa visse dage og tider («bundne dage»), undtagen under rigskrig eller forfølgning af forbrydere paa fersk gjerning. Baade guds- og landefredslovene beskytter særlig hjemfred, kirkefred, møllefred, veifred, kvindefred, prestefred, kjøbmands- og arbeiderfred. De

¹ Reg. Norveg. I no. 122—25. NgL I 409; IV 98—100.

² NgL I 450—56: Kardinal Vilhelms forordninger og kg. Haakons stadfæstelse af disse.

³ NgL II 455—77.

⁴ Se foran s. 172 ff.

⁵ De kaldes derfor i Sverige ed-sörislagar, se Lehmann, Königsfriede §§ 4 og 5.

tyske rigslandfredslove, hvoraf den ældste er fra 1103 og den vigtigste i vor periode Fredrik II's Mainzerlandefred af 1235, er hovedsagelig strafferets- og proceslove. De er kun forbindende for de personer, som har besvoret den, og disse forpligter sig for et begrænset tidsrum (1—10 aar). Men den, som ikke vil besværges landefreden, staar selv udenfor dens beskyttelse¹.

De norske landfredslove, som kaldes nymæli (nylov), einkamál² (o: specielle aftaler) eller rettarboetr og einkamál³, blev vedtaget paa rigsmøderne 1164, 1260 og 1271⁴. De er først og fremst proces- og straffelove, hvis opgave er «at minka manndrápin»⁵. Paa landfredsloven af 1271 hviler organisationen af statens strafferetspleie i Landslovens mannhelgebolc c. 12—29. Dens kilde er Járnsíða c. 42—49, af hvis bestemmelser nogle er hentet fra kanonisk ret⁶, andre fra den

¹ Schröder, RG³ s. 642—45.

² Landfredsloven af 1164 betegnes i G 32 som nymæli, i F V 44 som einkamál; landfredsloven af 1260 einkamál (Járns. 20, jfr. F indl. 1).

³ Om landfredsloven af 1271, Járns. 42; L IV 12 note 15.

⁴ Til dem kan ogsaa henregnes kardinal Nicolaus' forbud mod vaabenbyrd i kjøbstæder, fremsat paa rigsmødet 1152. Heimskr. Inges saga c. 23.

⁵ F indl. 1. Járns. 20.

⁶ F. eks. L IV 17, se herom Holberg, Dansk og fremmed ret s. 65 ff, hvor der gives en oversigt over den danske og engelske rigslovgivning. Jfr. Udsigt I 20 f.

europæiske bylovgivning¹. Til landfredslovene slutter sig kirkefredslovene, hvoraf de vigtigste blev vedtaget paa rigsmødet 1164² og paa et rigs- eller bispe-møde 1189—90³. Den vigtigste privatlov, som vides vedtat paa et rigsmøde, er loven om gaver af 1152⁴.

Foruden som lovgivende forsamlinger fungerede rigsmøderne ogsaa som domstole i tronstridigheder⁵, og paa dem fattedes beslutninger om rigets deling⁶.

3. Hirdmødet (hirdstefna) er organ for kongsmændenes «gilde» (hirden), hvor domme afsiges, lovbeslutninger og administrative afgjørelser fattes i hirdens indre anliggender⁷. Men paa hirdstævnet fatter eller lyser kongen sine beslutninger angaaende embeds-

¹ Se f. eks. L IV 14 om dolke, hvis straffebestemmelser findes i Freiburgs markeds- og bylov (efter 1120) c. 8 og 20 (Altmann u. Bernheim, Urkunden no. 53) og Strassburgs bylov (c. 1200) c. 9 ff. og 21 (l. c. no. 54 b). Ribe stadsret (1269) c. 14 og 15. Dette er kun antydninger; sagen maa nærmere undersøges. Jfr. s. 204 note 4.

² F II 10.

³ NgL I 409 udgit af kg. Sverre og bisperne; og NgL IV 98—100: erkebiskop Eriks statut om kirkefred.

⁴ NgL I 447.

⁵ 1223 (Haak. Haakonssons saga c. 86—97). 1233 (l. c. c. 181—2).

⁶ F. eks. 1046 (Heimækr. Har. Haardr. s. c. 23—24) og 1223 (Haak. Haak. s. c. 94).

⁷ H 20.

verkets organisation, embedsmændenes pligter og rettigheder, lenenes uddeling og lensvæsenets ordning¹. Den vigtigste norske lenslov i middelalderen blev besluttet paa et hirdmøde i Tønsberg 1273². Hirdskraaen selv og dens forandringer er dels «tagne», dels «lyste» paa hirdstævne. Den skal i sin helhed oplæses paa hirdstævner hver jul³. Forhandlinger mellem kongen og hirden foregik vistnok almindelig paa julemødet, da alle haandgangne mænd skulde indfinde sig hos kongen⁴; men forøvrigt kan hirdstævne holdes, naar og hvor hirden er samlet.

Hirdmødernes væsentlige forskjel fra høvdingemøderne i det 13. aarh. er den, at de geistlige høvdinge, bortset fra kancelli- og kapelgeistligheden, ingen plads har paa hirdstævnet⁵. Hirdmødet er efter sit væsen et korporationsorgan. Men paa grund af hirdens fremtrædende funktioner i statsstyrelsen blir det ogsaa

¹ Særlig merkes det hirdstævne, som gaar foran hyl- dings tinget, og hvor kongsemnet fornyer alle forleninger. Hirdskr. 5; jfr. 21—23.

² Hirdskr. 36.

³ Hirdskr. 54.

⁴ Hirdskr. 35 jfr. 36 og 54.

⁵ I det «almindelige hirdstævne» i Oslo 1323, hvor valg af rigsforstander blev lagt i erkebispens haand, siges ogsaa tre bisper at ha deltat, men de er for faa til at forandre mødets karakter af hirdstævne DN VII no. 100.

et statsorgan. Hirdmødet svarer til udlandets hofdage. Rigsmødet til dets rigsdage¹.

Literatur: Aschehoug, Norges og Danmarks Statsforfatning § 8. Hertzberg, De nordiske Retskilder § 15. Keyser, Efterladte Skrifter II § 19. Om dansk rigslovgivning og rigsdage, se de i anm. anførte verker samt Matzen, Retshist. indled. §§ 39—42 og Danske kongers Haandfæstninger. Holberg, Kong Valdemars Lov, Dansk Rigslovgivning, Dansk og fremmed Ret, hvortil slutter sig Matzen, Leges Waldemari regis, Holberg, Vor ældste Rigslov, og Matzen, Kong Valdemars Lov eller Kong Abels og Kong Christoffers Udkast til Lov. En Replik. De tre sidste afhandl. i Dansk Hist. Tidsskr. 6. række VI.

§ 12.

Hirden og embedsverket.

1. Hirden. Hirden er kongens tjenerskab. Dens første opgave er af militær art: den er kongens livvagt og staaende hær². Men da den var forpligtet til at tjene kongen i alle retninger, var det selvsagt, at kongen ogsaa anvendte sine hirdmænd i den civile administration: alle kongens embedsmænd var hirdmænd.

¹ Schröder RG³ s. 502 ff. Det danske danehof er et hofdingjafundr som vore rigsmøder, intet hirdstævne, se Matzen, Retshist. Statsret s. 166 ff. Hude, Danehoffet. L. Holberg, Konge og Danehof, og Kr. Erslevs anmeldelse af dette sidste verk i D. Hist. Tidsskr. 6. række VI 459.

² Se foran s. 58 ff.

Hirden er landets adel. Vi har derfor allerede tidligere¹ behandlet dens almindelige standsrettigheder og standspligter. Her skal vi omhandle hirdens organisation og tjeneste.

Hirdforholdet begrundes, som foran (s. 144) anført, ved sverdtag, haandgang og troskabsed. Hirdmændene kaldes derfor kongens sverdtagere (sverötakarar), haandgangne mænd (handgengnir menn) og edsvorne (eiðsvarar). Derhos betegnedes de fra gammel tid som kongens huskarle (huskarlar). Paa Olaf den helliges tid bestod hirden af 60 hirdmænd, 30 gjæster og 30 huskarle. Han var den første, som gav hirdmændene en egen lov (hirðlog) og fastsatte deres sold (máli)². Olaf Kyrre fordoblede hirdens antal til 120 hirdmænd, 60 gjæster og 60 huskarle. Bønderne, som skulde underholde kongen og hans hird, naar han tog veizler rundt om i landet, spurgte, hvorfor han havde større følge, end loven tillod og tidligere konger havde havt. Han erklærede: «Ikke faar jeg bedre styret riget og ikke staar større respekt af mig end af min far, selv om jeg har større følge end han»; men bønderne skulde ikke bli mere tyngede end før³. Hirdskraaen har ingen bestemmelse om hirdmændenes antal. Det beroede helt

¹ Se foran s. 144 ff.

² Heimskr. Olaf d. hel. saga c. 57. Om Knut den mægtiges hærlov for den danske tingmannalid, se Matzen, Retshist. Indledning § 10.

³ Heimskr. Olaf Kyrres saga c. 4.

paa kongen, hvor mange han vilde opta i kongsmændenes klasse¹. Men efter hirdforordningen af 1308 § 3 skal kongens følge, naar han reiser om i landet, være 120 mand, der skal underholdes af sysselmændene².

Efter Hirdskraaen omfatter hirden 3 korporationer (gilder, loguneyti), nemlig hirdmændenes, gjæsternes og kjertesvendenes. Huskarlene hører efter Kongespeilet³ til de «haandgangne mænd» og er kongsgaardens arbeiderstok, som staar under forvalterens (raadsmandens) ledelse. De omtales ikke i Magnus Lagabøters Hirdskraa og hører efter denne ikke til hirden.

Hirdmændene (hirðmenn) var dels bordfaste soldnere (borðfastir, málamenn), dels ikke-bordfaste hirdmænd. De første udgjorde kongens livvagt (hofuðvörðr) og følge (fylgð). De gjorde skiftevis tjeneste 6 til 12 ad gangen, havde herberge i kongsgaarden, spiste ved kongens bord og havde plads paa hans skib. Om deres pligter og rettigheder handler Hirdskraaen c. 27—42, samt 48 og 52. De ikke-bordfaste hirdmænd var dels saadanne, som med kongens orlov havde forladt den aktive hirdtjeneste og sad paa sine gaarde i bygderne eller som forretningsmænd i byerne; dels saadanne, som kun var gaat kongen til haande og stod i hans traust,

¹ Se foran s. 154 f. Keyser, Efterl. skr. II 94 f.

² NgL III 75.

³ ed. Munch s. 57 f.

uden at de nogensinde havde gjort aktiv hirdtjeneste. Ingen af disse havde sold (måle). Men nogle havde smaa veizler (1¹/₂, 2 og 3 marks landskyldsindtægt af krongods). Dette var særlig tilfælde med lendermænds sønner og storbønder, som til gjengjæld anvendtes til at styre kongens langskibe i ledingsfærd, at fare kongens sendefærder baade inden- og udenlands, eller fare i kjøbfærder med hans skibe. De, som ingen veizler havde af kongen, var dels bønder, dels kjøbmænd, dels «leikmenn» (spillemand, gjøglere)¹. De havde den særlige pligt at «fylde sysselmændenes flok» eller skydse dem, naar de reiste i kongens ærende. Til hirdmændenes korporation hørte ogsaa hirdembødsmændene; men disse var egentlig «hirdstyrere» (hirðstjórar), hvorom nedenfor.

Gjæsterne (gestir), som udgjorde en egen hirdkorporation med egen høvding (gestahöfðingi), var et konstabelkorps, der anvendtes til ydre vagthold (útvörðr), speideri (njósu), bud- og polititjeneste. Særlig anvendes de til at eksekvere (kongens?) straffedomme angaaende formueskonfiskation (upptekt), henrettelse (manna aftak), fængsling (handtaka menn) o. lign. Sidder de i byggerne, skal de efter paakrav bistaa lender- og sysselmænd i alle kongens retfærdige sager². Om dem handler Hirdskraaen c. 43—46.

¹ Fritzner, Ordbog s. v. leikmaðr.

² Hirdskr. 44. Kongespeilet s. 59—60.

Kjertesvendene (kertissveinar) er kongens pager. De tages kun af «gode sætter». De er kongens haandgangne og edsvorne mænd, men ikke «sverdtagere». Istedetfor sverdtag lægger kongen et haandklæde om deres hals. De holder vaskefad og haandklæde for kongen efter bordet og deres hovedfunktion er at holde kjerter (lys) for kongen og andre høvdinger under hoffester¹.

Hirdeden lød saaledes²:

Dertil lægger jeg haanden paa denne hellige bog og det skyder jeg Gud til vidne paa, at jeg skal være min herre N., Norges konge, huld og tro, aabenbar og lønlig; følge ham skal jeg indenlands og udenlands og aldrig skilles fra ham uden hans lov og tilladelse, eller fuld nødvendighed (naudsyn) hindrer mig. Holde skal jeg ogsaa de eder, som han har svoret alt landsfolket³ efter det vid, som Gud gir mig. Saa være Gud mig huld og disse hans hellige ord, som jeg siger sandt; gram, hvis jeg lyver.

2. Hirdembeder. Gamle hirdembeder er merkesmandens, stallarens, drotsetens, skjænkerens og fehirdens. De fire sidste er

¹ Hirdskr. 47.

² Hirdskr. 31; foran s. 144 staar urigtigt: 30.

³ Jfr. foran s. 145.

gammelgermanske husebæder¹. Kongespeilet (s. 66) nævner en durvørðr², der dog ikke synes at ha været noget embede, men en vagtpost. Hirdskraaens hirdembedsmænd er følgende:

1. Kansleren. I det 12. aarh. kaldes kansleren kongens kapellan (kapalinn konungs). Denne hørte til landets mest fremragende geistlige og forfremmedes — som kanslerne i det 13. og 14. aarh. — ofte til biskop eller erkebiskop³. Det norske hierarkis grundlægger, erkebiskop Øistein, havde været kong Inges kapellan og vedblev at være hans fehirde⁴. Kanslerembedet oprettedes først af Magnus Lagabøter⁵,

¹ Stallare er angels. stallere, tysk marscalk, som hos frankerne fik den romerske titel: comes stabuli (staldgreve). Drotseten heder truchsess eller senescalk. Skjænkeren pincerna eller buticularius. Fehirden thesaurarius, hos Karolingerne camerarius (kæmner) eller cubicularius.

² Hos frankerne og englænderne ostiarius.

³ Kg. Øistein Haraldsson (1142—57) udnævnte sin kapellan Paal til biskop i Bergen; Inge Krokryg sin kapellan Øistein til erkebiskop (En tale mod biskoperne s. 22—23). Erling Skakke har en kapellan (Heimskr. Magn. Erl. saga c. 26 (1265)). Torgeir kapalinn i Trondhjem var muligens kongens kapellan, muligens ikke (Magn. Erl. saga c. 38). Haakon Haakonssons kapellan hed Vilhjalm (Kon. søgur s. 381).

⁴ En tale mod biskoperne s. 23.

⁵ Den første norske kansler var Askatin, som 1270 blev biskop i Bergen. Han nævnes første gang som kansler 1266 (DN VIII no. 9). 1264 heder det: sira Ascatium (o: inus) insiglade (DN XI no. 2).

hvis Hirdskraa c. 21 omhandler kanslerens rettigheder og pligter: Han hører til kongens høieste raad-givere med løndermands ret og rang. Hans hovedpligt er at gjemme kongens segl og lade udfærdige de breve, som kongen befaler. Da han har ansvaret for, at brevene stemmer med den kongelige befaling, skal han altid se dem over, før han sætter seglet for¹. Han skal dernæst føre bog over kronens jordegods og ved nye erhvervelser nøie angive hjemmelen og ved kongens gaver og veizler deres datum. Han skal paase, at kongens jordebøger (landsskyldarskrár) føres rigtig med hensyn til tilvekst og afgang. Han skal endelig udføre de sendefærder, som kongen byder ham, inden- og udenlands, og efter sin bedste evne hjælpe kongen i rigets styrelse.

Kansleren udnævnes paa hirdstævne ved en kongelig kundgjørelse om, at han har overdraget N. N. sit segl. Derefter aflægger den udnævnte knælende kanslereden, som lyder paa huldskab og troskab og særlig paa taushedspligt i de sager, som skal holdes hemmelig. Af denne og andre grunde skal kansleren vælges blandt de mest prøvede mænd, da han — som Hirdskraaen siger — er kongens anden skriftefader.

Kansleren lønnes efter Hirdskraaen med 15 marks veizle (= 5—6000 kr.) og sportler «af seglet». 10 mark af de 15 regnes som løn for beseglingen af

¹ Udsigt I 54 og nedenfor s. 221.

kongelige justitsbreve (rettindabréf), da ingen kongelig embedsmand skal ha betaling for saadanne¹; kun kanslerens klerk (skriver) skal ha sin skriverløn. For andre breve (lensbreve, vernbreve, landsvist- og gridsbreve) skal baade kansleren og skriveren (notarius, klerk) ha gebyr efter kongens bréfabók (o: formularbog og sportelreglement)².

Ved Haakon V's forordning af 31. august 1314³ blev kanslerembedet retslig forenet med provsteembedet ved det kongelige kapel Mariakirken i Oslo; med dette var det allerede før faktisk forenet, idet kong Haakons kansler Aake⁴ ogsaa var provst ved Mariakirken. Derved øgedes kanslerembedets indtægter, og kansleren blev sysselmand (lensmand) over Nesodden, Follo, Vestre Bærum, Lomedalen og Maridalen, hvor-

¹ Efter hirdforord. 1308 § 11 skal lagmanden og sysselmanden intet ha for «sine segl», o: for udstedelsen af domme, eksekutions- el. andre justitsbreve, «þviat þeir eru áðr skipaðir rettarar allra manna i milli». Kun deres «klerk» skal ha $\frac{1}{2}$ gl. ørtug i skriverløn, og hvis domhaveren er fattig, skal han intet betale. Jfr. rb. 1357 (NgL III 176, IV 742).

² Se hirdforordn. 1308 § 15.

³ NgL IV 369.

⁴ Aake, som allerede under Magnus Lagabøter fungerer som kansler (1273), kaldes i 1293 djakn og i 1296 kannik ved Apostelkirken i Bergen. Han er Haakons kansler som hertug fra 1293.

med kong Haakon havde forlenet Mariakirken¹, hvortil Magnus Eriksson føiede Helgeøen i Mjøsen² og bordledingen af Varne og Vaale skibreder³. Da kansleren ikke burde forlade sit sæde ved Mariakirken, skulde kongen efter frd. af 1314 med kanslerens raad udnævne en af hirdpresterne til vicekansler. Denne skulde stadig være hos kongen og oppebære $\frac{1}{4}$ af kanslersportlerne, naar kansleren ikke var tilstede. Som vicekansler fungerede allerede før denne tid hr. Snare Aslaksson (1301—7) og hr. Bjarne Audunsson (1311—14), dog uden saadan titel⁴. Under Magnus Lagabøter (1276) fungerer merkesmanden og under kong Erik (1283) stallaren som forseglers af kongebreve. Hyppig forsegles kongebrevene i «kongens overvær» (oss sjálfum hjáverandom), uden nogen kansler eller vicekansler. Det regelmæssige er vel, at kansleren bevarer og forseglers med «det store segl» (senere kaldet :

¹ DN I no. 92, 131 og gavebrev paa jordegods 1306 (DN II no. 83). Stadfæstet af Magnus Eriksson 1335 (DN II no. 214), 1336 (DN I no. 241), 1337 (DN II no. 224) og oftere.

² DN X no. 57.

³ DN I no. 173 (1323), II no. 253 (1343) og 402 (1368).

⁴ Hr. Bjarne Audunsson fungerer vistnok som kansler efter Aakes død; dennes sidste brev er udstedt 4. febr. 1311 (DN V no. 56) og hr. Bjarne forseglers første gang 8. marts 1311 (DN II no. 108). Sira Ivar Olafsson, som i hirdfrd. 1308 § 1 udnævnes til kansler af «det mindre segl» (sekretet), kan ikke sees at ha fungeret før efter 1314.

majestætsseglet)¹, vicekansleren med «det mindre segl» (sekretet)².

2. **Kancelliet.** Ordet **kancelli** (cancellaria) forekommer ikke i vort gamle sprog, og vi ved intet, om kongen eller kansleren har havt noget «kontor» eller «skriverstue». Vi ved kun, at kongen og kansleren, lagmanden og sysselmanden havde skrivere, som dels kaldes «klerker», dels «notarier», dels «prester», dels fører de ingen titel. Vi ved ligeledes, at baade kansler og klerker i regelen følger kongen paa hans reiser,

¹ Det store segl er hos os og i England er dobbeltsegl, der paa forsiden bærer et billede af kongen paa tronen med kroningsverdet i høire og liljespiret i venstre haand (Haakon IV, Magnus Lagabøter), eller rigsæblet i høire og liljespiret i venstre haand (Erik Magnus), eller liljespiret i høire og rigsæblet i venstre haand (Haakon V) og i omskriften kongens titel. Paa bagsiden enten en rytterfigur med kongevaabnet paa skjoldet eller blot kongevaabnet (rigsvaabnet) og i omskriften kongens valgsprog. Kongevaabnet er oprindeligt en ukronet løve uden øks; men fra Erik Magnus (1280—99) faar løven øks i forlabberne, hvilket Storm udtyder som tegn paa, at kongen er St. Olafs lensmand. Men det er merkeligt, at løvens øks og krone skulde optages som symbol paa St. Olafs (3: kirkens) lenshøihered over kongedømmet paa en tid, da denne lenshøihered udtrykkelig var opgit (Bergens- og Tønsbergkonkordaterne). Snarere symboliserer den kongedømmet som St. Olafs arv. Den kronede løve med øksen blir fra 1301 rigsvaaben, se Storm, Norges gamle vaaben.

² Sekretet er et enkeltsegl med rigsvaabnet og i omskriften kongens titel.

og at kongebreve kan udstedes hvorsomhelst. Men regelmæssig er brevene udstedte paa kongsgaardene i Oslo, Bergen, Tønsberg eller Nidaros.

Naar vi ser bort fra de vistnok tilfældige skrivere af kongebreve, som ikke kaldes klerker eller notarier, saa finder vi hos Magnus Lagabøter 1 klerk, hos Erik Magnus 1 klerk Jon (1293—95), som 1297—1300 er notarius. Hertug Haakon har 1289—92 klerken Gabriel og 1297—1316 Baard Petersson, som 1298 kaldes notarius (vår notarius). Men det er først under Haakon V som konge, at det norske kancelli faar et større personale, hvilket utvilsomt hænger sammen med den sterke øgning af dets forretninger. Mellem 1300 og 1318 har der i kancelliet tjenstgjort 11 klerker, hvoraf sikkert 6 samtidig. 3 af disse avancerer fra klerker til notarier, og mellem 1312 og 1318 har kancelliet 5 notarier, eller 6, om vi medregner Baard Petersson, som efter 1298 aldrig fører nogen titel.

Mellem klerk og notarius har der neppe været nogen kompetenceforskjel, men vel en faktisk forskjel i dygtighed og erfaring og vistnok ogsaa i indtægter. Dette flyder allerede deraf, at man avancerede fra klerk til notar¹. Hirdforordningen 1308 § 15 synes at an-

¹ Populært kaldes vistnok enhver kancelliklerk notarius. I en afskrift af rb. no. 18 (1303) fra c. 1325 heder det: Ivær klærkær loghmadr a Hologhalande ritada er þa var notarius. I orig. stod sikkert kun: Ivar klerkr ritaði. Ivar Alfsson forekommer først 1321 som lagmand i Haalogaland

tyde, at notarier er eneberettiget til at skrive de dyreste kongebreve (syslubr f (lensbreve) og «hit bezsta varna  arbr f»), medens kanslerens klerk skal skrive de billigere (det mindre v rnbr f, landsvist-, grids- og rettindabreve). Men dette er ikke gennemf rt i praksis.

I det frankiske og det tyske rigskancelli var der den kompetenceforskjel mellem skriver og notar, at kun den sidste kunde «recognoscere» (begl ubigen, godkjende) kongebrevene ved at s tte sit navn paa brevet med et tilf jet: recognovi. Skriverne var derimod navnl se¹. Paa de norske kongebreve s tter derimod altid² renskriveren sit navn (N. N. rita i), hvad enten han er klerk eller notar eller ingen af delene. Dette maa vel ha den betydning, at skriveren var ansvarlig for brevet form, ligesom skriverformelen er et udmerket hj lpe-middel til at kontrollere brevet s gthed³. Den engelske retsbog Fleta (s. 77—78) fra ca. 1290 siger, at intet kongebrev i det engelske kancelli stedes til forsegling uden gennem en kancelliklerks haand, og denne er ansvarlig for, at formen er korrekt. Og paa ethvert kongebrev b r noteres skriverens navn, forat disse

I frd. om formynderstyrelsen 1302 § 1 maa notarius v re = klerkr (NgL III 49).

¹ Recognitionsret havde oprindelig kun kancellichefen, se Bresslau, Urkundenlehre I 263, 277, 299, 350 o. fl. st.

² Der gives undtagelser, men paa disse kan jeg her ikke indlade mig.

³ Se Udsigt I 55.

i tilfælde kan staa til ansvar¹. Lignende betragtninger ligger vistnok til grund for skriverformelen i de norske kongebreve. Den har nærmest samme betydning som sekretærens parafering i nutiden.

Notarerne, der kaldes «kongens notarer»², har sikkert kongelig udnævnelse, medens klerkerne muligens var kanslerens tjenere³. Men i ethvert fald maatte alle klerker og notarer i offentlig tjeneste, selv lagmandens og sysselmandens⁴, aflægge kongen en troskabsed, som uden tvil ogsaa forpligtede dem til at skrive sine breve i nøiagtig overensstemmelse med den af kongen fattede beslutning⁵. For brevets overensstemmelse med beslutningen havde imidlertid «forsegleren» det egentlige ansvar (se s. 215).

De kongelige klerker, notarer og kanslere hørte vistnok regelmæssig til den kongelige kapelgeistlighed. De fik sin første uddannelse ved hovedkapellerne: Mariakirken i Oslo og Apostelkirken i Bergen, og de dyg-

¹ In quolibet brevi debet scribentis nomen inbreviari, qui warrantizare poterunt inspectores, si necesse fuerit. De «offentlige» pavelige og keiserlige notarer, som forekommer hos os allerede i begyndelsen af det 14. aarh. (DN VI no. 72, VII no. 82), sætter altid sit navn og merke paa brevene. Se om dem Bresslau I 460—75.

² DN VII no. 71, 72.

³ Hirdfrd. § 15: klerkr hans (o: kanslerens).

⁴ Hirdfrd. § 14.

⁵ Jfr. de pavelige notarers ed i DN VI no. 96 (1317). At de kgl. notarer havde offentlig troværdighed, ser vi af DN VII no. 71, 72.

tigste blev sendt til franske eller italienske universiteter for at uddanne sig videre. At de var hjemme i norsk ret, var en selvfølge. Men ogsaa i kanonisk og romersk ret var flere af dem vel bevandrede. Hr. Bjarne Lodinsson, som var kong Eriks kansler 1281, var professor *juris civilis*¹ (o: i romerret). Hr. Bjarne Audunsson, som 1311—14 fungerede som kansler, skjænker i sit testament til biskop Helge i Oslo sine «*Decretales cum aparatu oc Codicem cum aparatu oc Digestum vetus oc andet Digestum vetus sine aparatu og Libellus Ramphrodi*² at hjælpe fattige klerker med, som han sender til skole»³. Til den kongelige notar Haakon skjænker han en bog «*De regimine principum*»⁴. Vi kan saaledes trygt gaa

¹ Se Munch IV 2 s. 475.

² Uden tvil feilskrift for *Tancredi*, hvis *Libellus ordinis iudiciarii* hørte til de mest skattede kanonistiske proceslærebøger i det 13. aarh., se Bethmann-Hollweg, *Civilproces VI*, 1 s. 115 ff. *Tancred's Libellus* er trykt hos Bergmann, *Pillii, Tancredi, Gratiae libri de iudiciorum ordine*, Gött. 1842, 4°. At *Ramphrodi* skulde være en feilskrift for *Roffredi*, og at der sigtes til legisten *Roffredus* bog «*De libellis et ordine iudiciorum*» (Bethmann-Hollweg l. c. s. 35 ff.) er mindre sandsynligt.

³ Se DN XVI no. 2; jfr. II no. 129 og 138.

⁴ De mest berømte verker med denne titel var af Tomas fra Aquino og hans elev *Egidius de Columna*, hvis skrift «*De reg. princ.*» efter Filip den smukkes begjæring blev forfattet 1280—85 og er hovedkilde for det svenske skrift «*Um styrilsi konunga ok höfðhinga*» fra det 14. aarh. (se Söderwall, *Studier öfver konunga-styrelsen i Lunds universitets årsskr. XV* (1878—79). Det er derfor sandsynligt, at hr. Bjarne har eiet *Egidius's* verk.

ud fra, at det norske kancellipersonale i slutningen af vor periode havde en nogenlunde tidsmæssig juridisk dannelse. Dette forklarer mange reformer i den kongelige rets- og forvaltningspraksis. Men det er disse «lærde» mænds ære, at de ikke anvender sin lærdom til at fjerne det nationale retsgrundlag eller det nationale retssprog. Deres bestræbelser gaar alene ud paa at «modernisere», ikke at «denationalisere» den nedarvede ret.

3. Hirdprester og kapelgeistlighed. Fra kristendommens indførelse havde kongerne hirdprester. Hirdskraaen 21 siger, at kongen bør ha to hirdprester i sin gaard, mænd af god slegt og af prøvet dygtighed. De skal holde de daglige messer (tåbir) for kongen, høre hirdens skriftemaal og yde den geistlig pleie. Den ene skal forestaa gudstjenesten ved kongens kapel og den anden ta vare paa kongens messufot¹ og bøger. De staar i et mere «familært»² forhold til kongen end andre prester og lærde mænd af lavere rang og skal helst høre til «kongsmændene». De lønnes med 5 marks veizle, faar 2 klædninger til jul, og af hirden oppebær de $\frac{1}{3}$ af den tiende, hirdmændene yder af sin sold³.

¹ ∅: messeklær og andre indviede gjenstande, der bruges under messen.

² Saaledes gjengir jeg heimiligazter, da heimiligr viselig er en oversættelse af middelalderens familiaris, ∅: som hører til hoffet (familia). Jfr. s. 161.

³ Af denne tiende ydes $\frac{1}{3}$ til landets biskoper, hvorved kongsmændene faar ret til at begraves i de kirker, som

Hirdpresterne og de i kancelliet tjenstgjørende «konungsklerkar» hørte alle til den kongelige kapelgeistlighed i videre forstand¹. Egentlig omfattede denne alle geistlige, som var ansat ved de af kongerne funderede og doterede kapeller ved kongagaardene. Af saadanne var der under Haakon V 14, hvoraf 4 var kollegiatkirker², det vil si: der var ved dem ansat et kollegium af korsbrødre (canonici) med en provst (præpositus) i spidsen. De øvrige 10³ havde intet prestekollegium, men kun enkeltprester. Til disse kirker havde kongerne patronatsret, hvilket i det 12. aarhundrede vil si ret til at ansætte presterne⁴, men i det 13. aarh. ret til at foreslaa (præsenterer) prest for biskopen, som havde ansættelsesmyndigheden. Da det laa i kongedømmets interesse at skaffe denne «rigs-

har været sedvanlig fra gammel tid, og $\frac{1}{3}$ til Varne hospital. Hirdskr. 21.

¹ Se DN IX no. 97 og 98.

² Apostelkirken i Bergen, Mariakirken i Oslo, Mikaelkirken i Tønsberg og Olafskirken paa Agvaldsnes.

³ Peterskirken paa Saurbø (Rennesø), Laurentiuskirken paa Lister, Laurentiuskirken i Egersund, Korskirken paa Fane (ved Bergen), Katharina- og Allehelgenskirkerne i Bergen, Ludvigskapellet paa Tøssen (ved Bergen), Nicolai-kirken paa Herlø (ved Bergen), Mariakirken paa Tromsø, Stefanskirken i Tønsberg. Ved Katharina- og Allehelgenskirkerne i Bergen, Korskirken paa Fane og Stefanskirken i Tønsberg var der hospitaler.

⁴ DN VI no. 5 (1190—92). Taranger, Om eiendomsretten til de norske prestegaarde s. 18.

geistlighed» en saavidt mulig uafhængig stilling overfor den almindelige kirkemagt (biskopen), erhvervede Haakon V den 5. februar 1308¹ et paveligt privilegium, ifølge hvilket provsten ved Apostelkirken i Bergen skulde forestaa (præsiti) de 14 kapeller og føre titelen magister capellarum regis. Han kunde bære de biskoppelige værdighedstegn (bispestav, bispehue og ring), uddele biskoppelig velsignelse, visitere samtlige kongelige kapeller og straffe deres geistlighed for mindre forseelser (circa minora²). Dette privilegium blev af kongen og kapelgeistligheden opfattet derhen, at kapelmagisteren havde den egentlige biskopsmagt over kapelgeistligheden, saa at denne var unddraget (exemptus) fra den ordinære bispemagt. Kongen «præsenterede» sine klerker for magisteren, som ansatte og afsatte dem³. Mod denne praksis blev der fra bispernes side appelleret til paven, som hævdede, at kapelmagisterens myndighed ikke gik videre end privilegiets ord, hvis retslige betydning blev fastslaaet i et responsum af den pavelige kapellan Guido de Baysio⁴.

¹ NgL IV 364 f. og statut af 12. og 13. marts 1311, NgL IV 367.

² Hvad hermed menes, se DN IV no. 91.

³ DN IV no. 91.

⁴ Se DN IV no. 91 (pavens udtalelse) og 92 (Guidos responsum); jfr. IX no. 97 og 98. I 1309 har kg. Haakon appelleret til paven i anledning af bispernes indgreb i kapellernes rettigheder, og han forbyder i den anledning sin geistlighed eller andre i hans traust værende personer

Ved de kongelige kapeller og navnlig ved Maria-kirken i Oslo uddannedes de kongelige klerker, som senere fik ansættelse i det kongelige kancelli og andre høje embeder. I sit testament legerer Haakon V 300 mark rent sølv til hjælp for Mariakirkens udenlands «studerende klerker»¹.

4. Stallaren (stallari). Stallaren har rang næst efter kansleren og lendermands ret. Han ud-nævnes ved en offentlig lysning, hvorefter kongen fører ham til stallaressædet. Stallaren er kongens ordfører baade paa ting og hirdstævne; han skal være i kongens følge og paa hans vegne tale i de sager, som kongen byder ham. Han skal ogsaa være paa alle hird- og gjæstestævner for at fungere som voldgiftsdommer i hird-mændenes trætter.

Stallare betyr egentlig staldmester eller hestechef. En levning af hans oprindelige hovedfunktion er, at han skal ordne skydsen, naar kongen reiser om i landet.

Stallaren kan være sysselmand (lensmand). Men

at bøie sig for bispernes dom, se DN I no. 120. Jfr. DN IV 83 og 84 (1310). Kg. Magnus forpligter sig at presentere kapelmagisteren for Bergens biskop (DN X no. 13). Om senere stridigheder mellem kapelgeistligheden og Bergens biskop, se DN IV no. 141, 142; VII no. 85—87, 89 og voldgiftsdom i denne sag DN VII no. 92, jfr. VI no. 105.

¹ DN IV no. 128. Se om kapelgeistlighedens studier i Paris og Orleans Munch IV 2 s. 474 ff., hvor det fremhæves, at Filip den Smukke var kg. Haakons forbillede.

har han intet len, da er hans gage 15 mark i rede penge og 2 klædninger med graaverk til jul¹.

5. Merkesmanden (merkismaðr). Merkesmanden rangerer efter stallaren og har lendermands ret. Hans udnævnelse forkyndes af stallaren paa et hirdstævne, hvor kongen overrækker ham merkestangen med merket, som derefter blir i hans varetægt. Hans hovedfunktion er at bære kongens merke i krig og fred, og han maa derfor altid være i kongens nærhed. Sammen med stallaren skal han være voldgiftsdommer paa hird- og gjæstestævner og forøvrigt være kongen til hjælp i alle retninger. Efter kong Sverres hirdskraa havde han 10 marks veizle, men Magnus Lagabøter gav ham lendermands ret med 15 marks veizle². Ifølge Haakon V's procesforordning af 11. oktober 1303 er han kongens generalprocureur³.

6. Skutilsvendene (skutilsvainar) eller bordsvendene rangerer efter merkesmanden. De hører ligesom stallaren, merkesmanden og lendermændene til hirdstyrerne (hirdstjórar). De kan nærmest sammenlignes med nutidens kammerherrer, hvorfor der for deres vedkommende lægges særlig vægt paa slebne sæder (høverska og kurtelsi). De udnævnes paa den maade, at kongen rækker dem et tomt bæger med laag, som de modtar med haandkys, gaar ud og fylder det

¹ Hirdskr. 22, 49.

² Hirdskr. 23 og 50.

³ NgL III no. 19.

og skjænker saa kongen. Deres hovedforretning er at ordne og lede kongens livvagt (fylgð), og to af dem holder ugentlig stada fyrir konungi, 3: forretter som vagthavende¹. De fik i 1277 riddertitelen².

7. Drotsete (drottseti) og skjænker (skenkjari). Disse udvælges blandt skutilsvendene og leder opvarningen ved kongens bord³. Drotsetens embede skifter mod periodens slutning karakter⁴, og i begyndelsen af næste periode (1323) blir han rigsraadets formand som den svenske drotsete og den danske drost.

8. Fehirde (féhirðir, thesaurarius). Dette embede omtales ikke i Hirdskraaen eller overhode i lovene før regjeringsforordningen af 1302, som bestemmer, at den afdøde konges fehirde skal vedbli at fungere, til den nye konge blir myndig⁵. Som i sagaerne er forudsætningen her, at kongen kun har én fehirde, der kan betegnes som hoved- eller hofkasserer. Det maa være dette embede, som i hirdforordningen af 1308 § 1 kaldes féhirðsla vár, og som overdrages sira Erlend Styrkaarsson med 20 marks rente. Da dette er den høieste embedsgage ved hirden, maa embedet være anseet som særlig vigtigt.

¹ Hirdskr. 24, 25, 51.

² Se foran s. 142.

³ Hirdskr. 26.

⁴ Jeg ser en antydning hertil i hirdford. 1308 § 1, hvor Asser Jonsson udnævnes til drotsete med 15 marks rente (NgL III 74 note 27).

⁵ NgL III 51.

Hirdforordningen af 1308 § 17 viser, at kongen har en fehirde i Nidaros, Bergen, Oslo og Tunsberg¹, og ved midten af det 14. aarhundrede er riget inddelt i 4 fehirdsler (oppebørselsdistrikter), der benævnes efter disse byer (Oslo, Tunsbergs, Bergens og Nidaros fehirdale), i hvis kongsgaarde (curiae) eller borge (castra) fehirden residerer². Fehirden i Oslo synes nu at være hovedkasserer, paa hvem kongen anviser³. Under Erik Magnus synes fehirden i Tunsberg at ha været hovedkasserer⁴. Bergens fehirde oppebar indtægterne af de vestlige skatlande (Færøerne, Hjaltland og Orknø) og Finmarken⁵.

Fehirderne er i vor periode vistnok undtagelsesfrit geistlige mænd⁶. Alene disse havde formentlig den indsigt i regnskabsvæsen og bogholderi, som embedet krævede. Det er forevrigt karakteristisk

¹ Disse skal betale hirden sin løn.

² DN VII no. 92 og kg. Magnus og dr. Blankas testamente af 1347 (DN V no. 193). Ranrike og Elvesyssel (det senere Baahuslen) regnes i 1347 ikke til Oslo fehirdsle.

³ Se DN V no. 193 og I no. 277 (1342).

⁴ Munch IV 1 s. 614.

⁵ Se DN VII no. 123 (1328); VIII no. 129, 130 (1330).

⁶ Men ikke udelukkende blandt kapelgeistligheden. Hovedfehirden sira Erlend var korsbroder i Nidaros, og en anden trondhjemske kannik sira Audun Torbergsson Raude var fehirde i Nidaros (Munch IV 2 s. 484). Bergensfehirden sira Botolf Haakonsson var korsbroder i Orknø (DN VII no. 70 jfr. I 126). Bjarne Andunsson, fehirde i Tunsberg, hørte til kapelgeistligheden. Det er forevrigt ikke udelukket, at ogsaa de øvrige oprindelig har tilhørt denne.

for Haakon V, at han ikke overdrar fehirdslerne til noget medlem af de gamle lendermandsætter. Dette er saa meget mere betegnende, naar vi ser, at disse geistlige fehirder residerede i kongsgaardene og «havde syssel og konungsvald sammen med fehirdslen», som det heder om sira Botolf Haakonsson i Bergen¹. I Bergen var der forøvrigt 2 fehirder², af hvilke den ene senere kaldes «underfehilde» i kongsgaarden (sc. i Bergens kongsgaard)³.

3. Rigets inddeling og det lokale embedsverk. Rigets administrative inddeling falder for det meste sammen med jurisdiktions- eller tinglagsinddelingen. De 4 gamle lovomraader (løg)⁴ og de 11 nye lagmandsdømmer, som opkommer i det 13. aarh., og disse om-

¹ DN III no. 93 (1311), jfr. DN VII no. 92 (1320): *In absentia vero dictorum domini regis et regine* (sc. fra Bergens kongsgaard), *liceat thessaurario in curia regis residenti cum uxore et liberis ibidem* (i Apostelkirken) *communione recipere dicti sacramenti*. I kg. Magnus's testament (DN. V s. 153) synes fehirdslen i Oslo at være forbundet med kommandantskabet paa Akershus. Fehirdslerne i de 4 hovedbyer er saaledes oprindelsen til de senere hovedlen.

² DN I no. 147.

³ Svein Sigurdsson klerk kaldes i breve fra 1328 dels «fehilde i kongsgaarden» eller «i Bergen» (DN II no. 165; VII no. 123), dels «underfehilde i kongsgaarden» (DN IX no. 100; jfr. Munch, Unionsperioden I 107 note 4).

⁴ Udsigt I 37 f.

raaders organer (lagtingene) har næsten udelukkende med lovgivningen og retspleien at gjøre. Derimod er de ældgamle fylker¹ og disses underafdelinger: halvfylker i Frosta- og Borgartingslagen, fjerdingen i Gulatingslagen og tredinger paa Oplandene vigtige administrative inddelinger. Fylkerne og halvfylkerne ligger saaledes til grund for den senere middelalders vigtigste administrationskredse systemerne². Skibredene, som oprindeligt var en militær inddeling af kystfylkerne, blev efter 1260³ det ordinære hjemtinglag. Til skibredet langs kysten svarede herredet⁴ eller bygdelaget paa Oplandene. Skibrede- og herredstingene, tredings-, fjerdings- og fylkestingene staa alle i administrationens tjeneste. De ordinære herreds- og skibredeting var vaartingene (fra kyndelsmesse (2. febr.) til midfaste⁵) og høsttingene (ved vinter-

¹ Se fylkeslisten s. 43 og Magnus Lagabøters testamente af 1277 (DN IV no. 3).

² Se Munch, Noregsveldi s. 8. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 2. udg. s. 355 ff. Lehmann, Abhandl. s. 201.

³ F indl. 23; jfr. Magnus Lagabøters testamente DN IV no. 3.

⁴ Jfr. foran s. 11 og 45 og Taranger, Herað og heraðskirkja i Hist. Tidsskr. 2. række VI 337 ff., hvortil Maurer i Krit. Vierteljahreschrift N. F. XII 223 ff., der forsvarer den ældre teori om herredets identitet med fjerdingen og tredingen; medens min fremstilling, som jeg fremdeles anser for rigtig, synes godkjendt af Gustav Storm i Hist. Tidsskr. 4. række I 221.

⁵ L I 1; III 12. Hirdskr. 36; rb 14. okt. 1312 (NgL III no. 34.)

nat¹). Paa disse blev vaar- og høstledingen udbuden (udlignet), og paa vaartinget opnævnes repræsentanter (nævndermænd) til lagtingene, og der holdes vaabensyn. De saakaldte **sysselmandsting** eller sommerting, som sysselmanden skulde holde inden 3 uger efter hjemkomsten fra lagtinget (17. juni) til forkyndelse af de der vedtagne lovbeslutninger og domme², var vistnok ikke herreds- eller skibredeting, men fjerdings-, tredings- eller fylkesting. Paa disse møder i det 17. aarh. ikke almuen in corpore, men blot lensmanden med 6 eller 12 lagrettesmænd fra hvert tinglag³; de er med andre ord repræsentationsting, og jeg formoder, at dette er gammel sedvane.

Embedsmænd over rigsdelen er jarl, hertug, lændermænd (herser), aarmænd og sysselmand. Vi skal se lidt nærmere paa disse embeders udvikling og kompetence.

1. Jarl og hertug⁴. Som foran (s. 139) omtalt, skal Harald Haarfagre ha ansat en jarl i hvert fylke. Han skulde dømme lov og landsret og opkræve kongens sagøre og landskyld og selv beholde en trediedel af de kongelige indtægter til sit hofhold. Herimod

¹ Hirdskr. 36; rb 14. okt. 1312 (NgL III no. 34). DN II no. 772.

² L I 7.

³ Se navnlig Jæderens og Dalenes retsprotokoller i rigsarkivet. Jfr. Bergens hist. forening 10 IX.

⁴ Se Keyser, Eft. skrifter II 70 ff.

skulde han paa egen bekostning holde 60 hær mænd til kongens tjeneste. Denne kong Haralds jarl er baade med hensyn til myndighed og indtægter saa at si identisk med den frankiske og engelske greve (comes)¹. Allerede aar 900 satte imidlertid Harald dette jarledømme faktisk ud af virksomhed, idet han indsatte sine sønner til underkonger og gav dem halvdelen af de kongelige indtægter². I løbet af 10. aarh. forsvinder jarlerne, med undtagelse af Ladejarlerne, som flere gange indtog kongedømmets plads. Men deres mandslinje uddøde 1029. Fra Olaf den helliges tid blir det sedvane, at der kun skal være én jarl ad gangen i selve Norge³. De sedvansmæssig udviklede retsregler angaaende jarledømmet findes optagne i Hirdskr. 14—17. De er følgende:

Jarledømmet er et fanelen (fyrstelen), som af kongen overdrages til et medlem af konge- eller jarlesættin, idet han forlener (veitir) dem saameget af

¹ Brunner RG. II 168. Mayer, Verf. Gesch. II 362 ff., hvor det paavises, at baade paa fastlandet og i England oppebar greven i det 12. aarh. $\frac{1}{3}$ af grevskabets indtægter. Jfr. s. 241 note 3.

² Se foran s. 172 f. Heimsk. ed. F. Jónsson I 147 (Har. Haarf. s. 33). Hertzberg, Lén og veizla s. 288 ff. Gustav Storm (Hist. Tidsskr. 2. række IV 131—32) mener, at kg. Haralds jarler har havt flere fylker under sig. Om Haraldssønnernes uvilje mod jarlerne se Heimsk. I 139 f. (Har. Haarf. s. c. 29).

³ Heimskr. III 142 (Har. Haardr. s. c. 48).

landet, som han synes¹, og paa de vilkaar, han fastsætter. Lenet er ikke arveligt, og der findes hverken gaarde (bú) eller jorder eller odel nogen steds i Norge, som tilhører jarledømmet; men hver (jarl) har havt det (jordegods) og saa meget og paa det vilkaar, som kongen har syntes².

Overdragelsen af fanelen (jarle- og hertugdømme) maa foregaa paa et ting³, hvor der er anbragt en kongetrone (konungs háseti), paa hvis fodtrin (skora) jarlsemnet sidder, indtil kongen gir ham jarlsnavn efter lovbestemt formular. Kongen tar ham derpaa

¹ De ældre jarler havde Oplandene; kg. Sverres bror Erik havde Borgartingslagen (fra Svinesund til Ryggjarbit) og Oplandene (Sv. s. c. 105); Skule jarl $\frac{1}{3}$ af landet (Haak. Haak. s. c. 74, 93, 94).

² Hirdskr. 14, som sterkt polemiserer mod jarledømmets arvelighed. Tendensen i denne retning fandt rigelig næring ikke blot i den europæiske lensret, men ogsaa i den danske, hvor fyrstelenene blev arvelige len, se herom Mackeprang, i dansk Hist. Tidsskr. 6. række VI 139 ff. Erslev, s. steds 7. række II 285 f.

³ Jfr. s. 205 og Heimskr. Magn. Erl. s. c. 3 (Sigurd af Reyrr gives jarlsnavn paa hyldingsting). Saga Hásk. Guth. og Inga c. 4 (Filip tages til jarl paa det husting, hvor Erling Steinvegg tages til konge; senere paa Borgarting; samme aar tages Inge til konge og gir Haakon Galen jarlsnavn paa Øreting). Haak. Haak. s. c. 13 (kg. Inge «leiddi Skula — til sætis ok gaf honum jarls nafn»); se ogsaa Haak. Haak. s. c. 74, 93, 94 og 225, hvor kg. Haakon byder Arnbjørn Jonsson at «láta gefa herra Knuti (Hákonarson) jarlsnafn».

ved haanden og fører ham til højsæde nedenfor sit. Derefter overrækker kongen ham et sverd til tegn paa, at han holder jarledømmet af kongen og er hans sverdtager «retfærdige til styrke, uretfærdige til revselse, kongen til lettelse og hans raad og rige og hæder til vern og ære, hvor han kan yde ham sin hjælp». Derefter skal kongen gi ham en fane (merki) til tegn paa, at han overdrager ham kongelig regjeringsmagt over jarledømmets indvaanere. Derpaa aflægger jarlen troskabsed til kongen¹. Sverdtaget symboliserer her som ved den almindelige haandgang², at jarlen er kongens tjener (mand), medens fanens overrækkelse symboliserer jarlens indsættelse (investitur) i jarledømmets kongelige høihedsrettigheder³.

Jarlens rettigheder og pligter er følgende: Han kan ha fane (merki) foran sig, hvis han ikke er i kongens følge, og en livvagt (fylgð) paa indtil 6 mand. Han har ret til al sagøre (rettindavald) og ledingsudbud (boð ok bann). Det ham af kongen forlente krongods (veizlujarðir) maa han ikke gi (til eien-dom), men kun forlene (veita) for sin regjeringstid.

¹ Hirdskr. 16. Jarleden Hirdskr. 7.

² S. 144 og 208.

³ Jfr. Schröder RG³ s. 399: Bei den Fürstentümern war es schon früh üblich geworden, als Wahrzeichen des zu übertragenden königlichen Hoheitsrechtes eine Fahne an der Speerstange zu befestigen; so wurde die Fahne zum ausschliesslichen Investitursymbol bei Verleihung der weltlichen Fürstentümer, diese selbst wurden zu «Fahnlehen».

Han maa ikke ha større hird, end kongen og vise mænd tillader, og ikke opta kongens uvenner i sin hird mod kongens vilje eller staa i fredsforhold til høvdinge, hvormed kongen har lovlig afred. I krig skal jarlen hjælpe kongen og kongen jarlen, og de selv og deres hird skal være mod hinanden som gildebrødre (sem þeir se allir or einu loguneyti) og efter mandtal fordele tjenesten sig imellem. Hvis kongen beskylder jarlen for svig, skal sagen ransages paa lovlig maade, og hvis han negter sin skyld, skal han stille gisler, til sagen er afgjort ¹.

Den sidste jarl (comes) i Norge var erkebiskop Jørund, som i 1297 ² svor kongen troskabsed (homagium) og til gjengjæld modtog af ham et len (feudum) med doms- og sagesafsret ³. Lenet laa uden tvil i Trøndelagen. Ved dette lens oprettelse blev der udfærdiget et kongebrev (lensbrev) og et modbrev (revers) under erkebiskopens og kapitlets segl. Men disse breve er desværre tabt, og vi faar kun høre om deres udstedelse i den «sanctio pragmatica» ⁴ af 1310, hvori kong Haakon kasserer dem og ophæver erkebispens lensforhold til kronen. Som grund for ophævelsen anføres,

¹ Hirdskr. 17.

² Isl. Annaler ed. Storm s. 145, 486.

³ Se frelsesbrev for Nidaros kapitel 1298 (DN I no. 88):
oskoddo þo frælsi þvi er ver hafum gefit herra erkibiskupi
ok pheudo hans hœyrrir. Se foran s. 161.

⁴ Se Udsigt I 64. NgL IV 366.

at lensforholdet var etableret uden pavens specielle samtykke¹. Den egentlige grund var vel, at, da kongen i 1308 havde afskaffet jarlenavnet for den verdslige adel, kunde han ikke la det bli staaende for erkebispens vedkommende. Hirdforordningen af 1308 nedlægger rigtignok kun forbud mod «verdslige høvdinger» udenfor kongesættens²; men kongen yndede endnu mindre «geistlige høvdinger» med verdslig magt, og da erkebiskop Jørund var død (11. april 1309), kunde han skride til dette geistlige fyrstelens ophævelse³.

Foruden jarlen i Norge havde den norske konge fra gammel tid ogsaa jarler over skatlandene. Hirdskraaen nævner først Orknøjarledømmet⁴, der fra Harald Haarfagres dage var et arvelen i Ragnvald Mørejarls æt, saaledes at alle jarlesønner havde lige ret, hvorfor jarledømmet efter arvingernes antal snart var delt i tre dele, snart udelt, og

¹ Efter Wormserkonkordatet 1122 vedblev de geistlige fyrster i Tyskland at ha geistlige len (∴ bispedømmer med de til disse hørende regalrettigheder), som de modtog af kongen ved overrækkelsen af et scepter (scepterlen); havde de rent verdslige fyrstelen (fanelen), var investitursymbolet ogsaa for dem fanen, se Schröder RG³ s. 399 note 23. Friedberg KR s. 315 f.

² Se s. 141.

³ At et saadant fyrstelen skulde være en nedværdigelse for erkebispens, er ikke let at forstaa, medmindre det var altfor lidet. Se Munch IV 2 s. 309. Daae, En Krønike om Erkebisperne s. 83 f.

⁴ Hirdskr. 15.

jarlerne var snart uafhængige, snart den norske konges lensmænd¹. Orknøjarlens ret hvilte, ifølge Hirdskr. 15, paa overenskomster med Norges konge af 1195 og 1267. I 1195 blev Hjalmland, som før havde hørt til jarledømmet, lagt under kronen, og jarlen skulde af Orknø betale den halve sagere til kongen, medens han før ingen skat betalte². Indholdet af den senere overenskomst af 1267 kjendes ikke; men efter Hirdskraaen (15) er Orknøjarlens rettigheder og pligter de samme som den norske jarls. Orknøjarlen havde hyppig store landstrækninger i Skotland som len af den skotske konge³.

Ogsaa over Island skulde kongen efter overenskomsten af 1262 om Islands skatskyldighed til Norges krone⁴ og Hirdskraaen (15) ha en jarl; men dette embede blev ikke besat efter jarlen Gissur Torvaldssøns død 1268⁵.

Hertugdømmet, som i denne periode blev besat med hertug Skule (1237) og Haakon Magnusson (1273), var et fanelen, som udelukkende var forbeholdt kongeøttens medlemmer (apanagelen). Hertugen havde derfor høiere rang og større len end jarlen; men forøvrigt var deres rettigheder og pligter efter Hirdskraaen

¹ Heimkr. ed. Jónsson II 197 ff.

² Sverres saga c. 124. Heimskr. II 197 ff.

³ Keyser, Eft. skr. II 75 f. Heimskr. II 197 ff.

⁴ NgL I 461.

⁵ Keyser I. c. 76.

fuldkommen ens og ligesaa formerne for lenets overdragelse eller oprettelse¹.

Jarl og hertug udøver inden sit len den kongelige myndighed i alle retninger. De er vicekonger. De udnævner selv sine sysselmænd². Hertug Haakon optræder som lovgiver³ og dommer⁴ i sit hertugdømme og deltar med sin bror kongen i rigets almindelige og særlig i dets udenrigske styrelse. De har sin egen kansler og sit eget kancelli⁵.

2. Herser og lendermænd. Ifølge Snorre bestemte Harald Haarfagre, at der under hver jarl (3: i hvert fylke) skulde være mindst 4 herser, som hver skulde ha 20 marks veizle af kongen og derfor holde 20 hærmænd til hans tjeneste⁶. Hersen, som var oldtidens folkevalgte herredshøvding⁷, blev under Harald en kongelig lendermand (lendr maðr konungs), d. e. kongens haandgangne mand, som har land (kron-gods) i veizle (beneficium) som løn for, at han til kongens tjeneste holder et vist antal hærmænd. Den samme stilling har lendermanden ogsaa efter Hird-

¹ Hirdskr. 12, 13.

² Lehmann, Abhandlungen s. 193.

³ NgL III no. 4, 5, 7, 9, 10 o. fl.

⁴ DN I no. 84, 86; II no. 35.

⁵ Se foran s. 219 og Nielsen, Rigersaad s. 20, 70.

⁶ Se s. 139. 1 mark sølv synes i den ældre middelalder at svare til en hærmands underhold, se Hertzberg, Løn og veizla s. 317.

⁷ Se s. 57.

skraaen 18 og 19. Hans udnævnelse er ikke som jarlens eller hertugens en lensoverdragelse, men en op-
 høielse i baronstanden, hvormed ipso jure fulgte ret til
 15 marks veizle, til at være kongens «høieste raad-
 giver» og hirdstyrer næst efter jarl og hertug, til at
 bære kroningssverdet ved hoffester og til at holde en
 hird paa indtil 40 mand «sig selv til traust og sin
 konge til styrke». Hans pligter er hoffærd (fylgø hos
 kongen paa hoffester) og hærfærd efter kongens bud.
 I 1273 blev det bestemt, at der af 15 marks veizle
 skulde holdes 5 krigere med vaaben og kost i 3 maa-
 neder til kongens hjælp¹.

Den kongelige lendermand var saaledes en med
 veizle lønnet krigsmand, hofmand og raadgiver,
 som i regelen tilhørte den gamle fylkesadel². Hans
 egentlige lokale embedsmyndighed er af militær og
 politimæssig art: hærpilen skal fare til alle lender-
 mænd³, og han skal verne landet baade mod ydre
 fiender og mod tyve og ransmænd⁴. Den ordinære
 lokale politifunktionær er i den ældre middelalder aar-
 manden, og kun, hvis en saadan ikke er tilstede, skal
 lendermanden ta vare paa den fangne forbyrder⁵. Lender-

¹ Hirdskr. 36, se foran s. 146.

² Se nærmere herom s. 139 ff.

³ G. 312. Hirdskr. 20.

⁴ G. 3; jfr. NgL III no. 56.

⁵ G. 152, 253; F. IV 10. Jeg finder intet i disse lov-
 steder, som tilkjendegir, at lendermanden er «aarmandens
 overordnede og overlader denne visse mindre anseede politi-

mændene er ikke organiske led i den lokale civilforvaltning. De er knyttet til sine ættegaarde og høist ulige fordelt over landet. Flest synes de at ha været i Gulatingslagen¹, hvor det forudsættes, at der var flere i hvert fylke². Lokale embedsmænd er lendermændene kun, hvor de er sysselmænd (se no. 4), hvilket ogsaa Hirdskr. (19) forudsætter, at de kan være, og hvad de almindelig er³. Før 1150 er syslerne forvaltede enten af lendermænd eller af aarmænd. Jeg slutter dette deraf, at «lendermand eller aarmand» i retsbøgerne tillægges samme funktioner i syslerne⁴.

gjøremaal». (Hertzberg, Lón og veizla s. 321); lendermand indtræder subsidiært, hvor aarmanden ikke er tilstede.

¹ Y. Nielsen, Af Norges Historie s. 57 ff.

² G 3.

³ Se erkebiskop Eriks brev af 1189 til de islandske biskoper: En metord þat, þér kallit sýslu út hér (nl. paa Island), þá synist oss eigi fjarri vera sem greifaskattr (= greifaskapr) á útlondum eða lends manns retrr með oss (Dipl. Isl. I 291). Heraf fremgaar, at lendermændene ordinært ved denne tid var sysselmænd og yfirsoknarmenn. Jfr. Snorres Edda I 456: heita þeir hersar eða lendir menn í danskri tungu, en greifar í Saxlandi, en barúnar í Englandi, þeir skulu ok vera rettir dómárar ok landvarnarmenn yfir því ríki, er þeim er skipat (citeret efter Fritznér, Ordbog s. v. greifi).

⁴ Om politimyndighed se s. 240 note 5. Anklagemyndighed G 187, 259; kongens søgemaal F XVI 2; G 213; opnævne mænd til lagtinget G 3; udruste de manglende haaseter paa ledingskibet G 301 jfr. 308; tilsi vaabenting G 309; tilsi vitavqrðr G. 311; føre kontrol med skibsfarten

Det maa nemlig ansees som en administrativ umulighed, at to funktionærer har neigtig samme kompetence i samme distrikt, uden at den ene er den andens overordnede. Men aarmændene staar direkte under kongen, ikke under lendermændene. Det maa dog antages, at lendermandens syssel regelmæssig var større end aarmandens¹, ligesom han i social henseende ragede høit over denne. Den afgjørende forskjel mellem dem er imidlertid, at lendermandens syssel er et len, aarmandens ikke².

3. Aarmænd (ármenn, erendrekar). Áрмаðr (af árr, tjener) eller erendreki konungs er navnet paa den kongelige gaardsfoged (bryti, egtl. maduddeler)³. Han sidder paa en kongsgaard som dennes forvalter (varðveitar konungsbú) og er lokal oppebørselsbetjent. Da kongerne i den ældre middelalder udøvede sin regjeringsmyndighed, idet de reiste omkring i landet til sine kongsgaarde, hvor de holdt ting med bønderne og tog veizle (underhold) af sine fogder, var det en selvfølge, at disse til sine respektive kongsgaarde indsamlede de kongelige indtægter i distriktet. Aarmanden havde derfor først og fremst at vareta kongens

G 314. Jfr. Hertzberg, Lén og veizla s. 320 f. Gloss. s. v. lendrmaðr. Maurer i Krit. Vierteljahresschrift N. F. XII 211.

¹ Maurer l. c.

² Hertzberg, Lén og veizla s. 308 f. og § 13.

³ Maurer, Die ármenn s. 124.

økonomiske interesser. Men til disse hørte ogsaa inddrivelse af kongens sagøre og det til ham forbrudte gods. Derfor blev aarmanden udøver af den kongelige paatalemyndighed og eksekutionsmyndighed. Aarmandens hele embedsmyndighed indbefattes i ordene ármenninǵ eller yfirsókn; han selv er yfirsóknarmaðr, d. e. øvrighedsperson¹. Ligesom de senere tiders fogder er han krongodsforvalter, oppebørselsbetjent, politi-, paatale- og eksekutionsmyndighed. Hans virksomhed er særlig knyttet til herreds- og skibredetingene, hvor han udøver den kongelige regjeringsmagt. Han opnævner for sit distrikt ogsaa nævndermænd til lagtinget og dettes lagrette, ligesom han er med at hegne og sætte dette (gjøre vebaandene)². Men paa grund af de ældste loves skarpe sondring mellem den dømmende og den udøvende magt, er baade han og lendermanden udelukket fra domstolene, baade de private (skiladomen) og den offentlige lagrette paa lagtingene³; og ingen privat anklaget maa skyde sit domicil «í lendumanns garð» eller «í ármanns garð», hvorved deres magtstilling vil bli modpartens overlegen⁴. Aarmandens embedsdistrikt har vistnok været det samme som de senere syslers (fylke eller halvfylke).

¹ Se Hertzberg, Gloss. s. vv. og det der citerede.

² Ármenn or fylkjum ollum skolu gera vebönd her á þingvelli F I 2.

³ G. 37. F I 2; Maurer, Ármenn s. 113.

⁴ F X 16. G 46, 267. Maurer l. c.

Aarmændene var oprindelig træler eller kongens frigivne; men allerede paa retsbøgernes tid maa deres stilling som kongelige embedsmænd — med væsentlig de samme funktioner som de højsttiede lendermænd — ha været anseet. De kan efter G 308 ha veizlegods af kongen, men er dog ikke lendrmenn, og deres syssel er ikke len¹. De er i udpræget grad kongetjenere. Naar aarmanden forbryder sig mod samfundet, tilfalder bøderne bønderne², medens lendermandens bøder i et saadant tilfælde deles mellem konge og folk³.

4. Sysselmænd (syslummenn, konungs umbodsmenn). Syssel (sysla) betyr egentlig forretning, hverv, beskæftigelse; men særlig de offentlige embedsforretninger, som paahvilede en kongelig syslumaðr. Sysla er i retsbøgerne en fællesbetegnelse saavel for aarmandens som for lendermandens embedsdistrikt, men aarmanden kaldes aldrig syslumaðr, og lendermanden beholder sit hædersnavn lendrmaðr. Efter 1150 blir sysselmand den almindelige betegnelse for den kongelige distriktsombudsmand baade i sagaerne og i lovene. Ogsaa lendermænd antar nu denne titel. For-

¹ Hertzberg, Lén og veizla s. 309.

² G 152, 253. F X 33. Ganske som naar kongen selv forbryder sig, se foran s. 200.

³ Se om aarmændene Maurer, Die ármenn des altnorwegischen Rechtes (Sitzungsber. der Kgl. Akad. der W. zu München 1879) s. 49 ff. og Hertzberg, Gloss. s. v. áрмаðr.

skjellen mellem aarmanden og sysselmanden (lendermanden¹) er — som oftere nævnt — den, at sysselmanden er lensmand², aarmanden ikke. Sysselmandsinstitutionens almindelige gennemførelse under kong Sverre og hans eftermænd betyr med andre ord embedsverkets feudalisering: alle sysler blev kongelige len, i Norge som ude i Europa³. At embedet blev len, vil egentlig si, at embedsmanden oppebar enten alle eller en del af de kongelige indtægter som løn for sin tjeneste. Efter det af Magnus Lagabøter i 1273 organiserede lenssystem, oppebar sysselmanden for egen regning sagøren⁴, undtagen i

¹ Maurer har ligeoverfor Lehmann ret deri, at begrebet sysselmand er ældre end 1150, idet enhver lendermand, som har syssel til len, er systumaðr; men den sidste titel blir først almindelig efter 1150, se Krit. Vierteljahresschr. N. F. XII 208 ff. og Hertzberg. Lén og veizla 307 og 310 note 3.

² Beviserne er samlet hos Hertzberg, Lén og veizla s. 308 note 3.

³ Se Brunner RG II 255. Jfr. K. Lehmann, Abhandlungen s. 209 og 211 og v. Amira, Recht³ s. 129.

⁴ At sysselmændene oppebær sagøren fremgaar: 1. af Hirðskr. 36 (beslutningen paa rigsmødet 1273 NgL II 431): en af þui at bygðir ero eigi svá fjolmennir norðr i landet oc þar falla minni sektir (var. sakar eyrir) til, saa nedsettes sysselmændenes hærmandshold fra Agder til Trøndelagen. — 2. af hirdford. 1308 § 7 (NgL III 75): þat skulu systlumenn várir allir vita, at ef þeir gleyma rett at gera eða vilja eigi rett gera sakar einhverra luta, þegar þeir verða til kraffðir, ok kemr þat mál til vár ok verðr niðr sett á

alleigumál (ubotemaal) eller útleigðarmál, hvor det forbrudte gods¹, fredkjøb og tegngjæld tilhører kongen, ligesaa brevbrudsbederne². Syssel- eller lénsmanden oppebær — for at bruge det 16. aarh.s terminologi — «det uvisse» eller en del deraf. Kongen forbeholder sig derimod efter sysselmandsreversen i Hirdskraaen 36 den «visse indtægt» (vísa eyrir, víseyrir), d. e. landvárum garði eða í öðrum stað, þar sem ver erum nerr eða vart ráð, at ver viljum sjálfir þann sakar eyri taka, er þar er af, utan systumaðr ok hans umbods maðr syni með skilrikum vátum, at hann gat eigi heima yfir tekit sakir þrjozku verjanda eða einhverra lægligra forfalla. — 3. Rb. om sysselmands egennytte 1309 (NgL III 87): hvis sysselmand eller deres lænsmænd ikke skaffer undersaatterne ret efter orskurd eller dom, naar klageren derom anmoder, «þá firir bioðom ver systlumonnum eða þeira lensmonnum at sökja vára þegna um sakar eyri þan, sem ver hafum þeim veittan». Hertzberg, Lén og veizle s. 309 antar, at sysselmanden har $\frac{1}{3}$ af sagøren i byerne, se dog rbb. no. 33 og 35.

¹ Hirdskr. 19: Allar þær eignir, sem falla undir konong af uðáða verkum eða aleigumálum eða útleigðar verkum, þar sem lendr maðr hefir lén, ef konongr vill honum systlu fá, þær má engi lendr maðr með rettu ser kannu ne brott léa. Engi maðr má ok firirgera eignum sinum eða oðlum við nokorn, nema við Guð (∴ kirken) ok konong. Bl. IX 23 tillæg.

² Se rb. 1303 (no. 19). Mariakirken var forlenet med aleigumál, tegngilde, brefabrot og fredkjøb, vissøre og leding. (DN I no. 161 (1320)). Ogmund Botolfsson har systen over Komerike «med aleigumálum, þegngildum, brefabrotum ok fridkaupum», hvilket han anfører som hjemmel for, at han solgte en gaard, som er faldt i sagøre (DN VI no. 179 (1346?)).

skyld, leding og anden viss indtægt. Ogsaa denne skal sysselmanden oppebære og efter rigtigt regnskab indbetale til den kongelige ombudsmand, som skal ta imod den, den saakaldte vissøres ombudsmand. I sysselreversen skal «vissøren» opregnes, og denne opregning lægges til grund for regnskabet, hvori afgang og tilgang skal anføres; ligesaa «veizler», da disse ingen landskyld eller leding gir¹, samt «nedfald» eller «aftag» i landskyld og leding.

Af sin lensindtægt (sagøreindtægt) skal sysselmanden som veizlemanden holde til kongens hjælp et vist antal hærmænd paa sin kost i 3 maaneder, rustede som de kongelige hirdmænd. Langs kysten er hærmændsholdet fastsat pr. skibrede, saaledes at der i Viken (fra Gøtaelven til Rygjarbit) stilles 6 hærmænd af hver tyvesesse (o: skibrede²), vesten- og nordenfjelds dels 4 (Agder og Haalogaland), dels 3 (Ryfylke, Hordafylke, Sogn, Nordfjord, Nordmør, Romsdalen og enkelte fylker i Trøndelagen) og dels 2 (Søndfjord, Søndmør og en-

¹ Se foran s. 149 note 6.

² Efter G 315 skal Viken stille 60 tyvesesser; men efter Magnus Lagabøters testamente af 1277 (DN IV no. 3) er der fra Rygjarbit til Kambhorn (o: Vestfold) 15 skibreder, fra Kambhorn til Svinesund (o: Borgesyssel) 16, fra Svinesund til Gøtaelven (Baahuslen) 16, ialt 47 skibreder og der kan ved denne tid ikke være stillet mere end 47 tyvesesser fra Viken. Borgesyssel var delt i en ydre syssel paa 10 skibreder og en øvre syssel paa 6. Sysselmændene havde saaledes at stille henholdsvis 60 og 36 hærmænd af hvert syssel.

kelte fylker i Trøndelagen) hærmænd pr. skibrede, «af den grund, at bygderne er ikke saa tæt befolkede (fjølmenaar) nord i landet og der falder mindre sagøre»¹. Da der af 15 marks veizleskan stilles 5 mand, saa maa hvert skibrede i Viken være beregnet til en sag-øreindtægt af mindst 20 mark. Af Oplandssyslerne stilles et bestemt antal hærmænd pr. syssel².

Sysselmændene udnævnes ved et kongeligt lensbrev (syslubrev)³, og samtidig udstedes den oftere nævnte lensrevers (forpligtelsesbrev), hvori deres pligter nøie er fastsat. Den ældste formular for lensreversen er af 1273 og optat i Hirdskr. 36.

Sysselmanens embedsforretninger er de samme som aarmandens: han er oppebørselsbetjent, politi, anklage- og eksekutionsmyndighed⁴. Derhos har han vistnok almindelig kommando over syslets ledingshær og de af ham selv stillede hærmænd; men over lendermændene og deres huskarle kun efter kongens

¹ Hirdskr. 36.

² Af Valdres og Hallingdal 40 mand, af Romerike 12 af søndre halvdel og 10 af nordre; af Hedemarkens søndre syssel 10, af nordre 12, af Hadelands ytre syssel 10, af nordre 12, af Gudbrandsdalens 2 sysler 8 af hver, af Østerdalen 5 mand. Hirdskr. 36. Ogsaa dette gir et indtryk af den relative befolkningstæthed.

³ Hirdford. 1308 § 15 fastsætter bestallingsgebyret til en vis sum pr. skibrede; det varierer saaledes efter syslets størrelse.

⁴ Se Hirdskr. 36 og L IV 16.

skriftlige mandat eller i nødsfald¹. Hans indfyldelse paa retspleien er ogsaa langt mægtigere end aarmandens. Det kommer for det første deraf, at han er delegeret kongens nye rettindavald² (justitsmyndighed), og dernæst deraf, at retspleien skaffer ham hans lensindtægt. Syssellensinstitutionen har først og fremst feudaliseret retspleien. Retshaandhævelsen blev en nærings- og indtægtssag ikke for kongen, men for sysselmanden og hans underordnede, lensmanden. Dette fordærvelige system, som først ene-vældet afskaffede, havde den følge, at de besiddelsesløse forbrydere, som intet kunde betale, fik frit spillerum³, medens de besiddende klasser og navnlig bondestanden blev seet nøie paa fingrene og ofte ulovlig sagsøgte og udpantede⁴. Særlig var sysselmændene slap i forfølgningen af drab og andre grove forbrydelser, hvor bøderne tilfaldt kongen⁵. Af den grund er det kong Haakon i procesforordningen 1303 ansætter en generalprocureur, som skal indtale alle bøder, der tilfalder den kongelige kasse⁶.

Sysselmandsinstitutionen medførte ikke blot, at embedsverket blev feudaliseret, men ogsaa, at det blev nobiliseret, en særdomæne for den høiere adel.

¹ Kg. Magnus's retterbod i Hirdskr. 48. Rb. no. 43.

² Se s. 198.

³ Jfr. rb. no. 17 (1303) om landløbere.

⁴ Se særlig rb. no. 19 (1303), no. 27 (1309), no. 43 (1315).

⁵ Se rb. no. 41 (1315) og no. 19 (1303).

⁶ Rb. no. 19.

Dette var vistnok ikke meningen, da Sverre ansatte sine sysselmænd i lendermændenes sted. Planen var udentvil at skaffe kronen tro og villige redskaber i distriktsforvaltningen, mænd, som støttede sin magt til den kongelige embedsbestalling, ikke til traditioner fra fylkestatens dage¹. Denne plan blev ogsaa under Sverres nærmeste efterfølgere gennemført²; men ved Haakon V.s regjeringstiltrædelse er sysselmændene fuldblods repræsentanter for den høiadelige arrogance og undertrykkelseslyst overfor bondestanden³. Herimod er Haakon V.s hirdlovgivning en eneste sammenhængende protest. Omslaget i sysselmændenes optræden synes navnlig at skrive sig fra baronvældet under Erik Magnussons og hertug Haakons umyndighed. Hirdforordningen af 1308, som ophævede jarle- og baronværdigheden, begynder nemlig saaledes: «Det være alle mænd vitterligt, at paa grund af ymse mænds fremfærd mod vore undersaatte baade i vor og vor brors barndom og ligesaa nu en stund siden — saatar vi alt Norges kongerige, vor fædrearv, under vor egen styrelse: Alle sysler over det hele land skal være tilbagekaldt under os med dette vort brev.» Denne berømte forordning, som har voldt fortolkerne saa meget hovedbrudd, er saaledes først og fremst

¹ Se s. 140.

² Se Lehmann, Abhandlungen s. 193 ff.

³ Se s. 80 f., 83 ff.

rettet mod den adelige syssel- eller lensforvaltning¹. Ved den afsættes alle sysselmænd og alle veizler og krongodsgaver inddrages². Men Haakon V afskaffer ikke lenssystemet af 1273. Tvertimod han indskjærper paany Hirdskraaen 36: Sysselmændene skal fremdeles ha sin lensindtægt af sagøren (§ 7) og deraf holde det i Hirdskr. 36 fastsatte antal hirdmænd samt yde kongen veizle med 120 mand (§ 3). De ulovlige paalæg af pligtgaver, som sysselmændene i strid med lensreversen i Hirdskr. 36 har paalagt kronens leilændinger, afskaffes. Men der indføres et nyt kontrolmiddel med sysselmændenes forvaltning og retshaandhævelse, nemlig rettetinget eller de «reisende dommere» (justitiarii itinerantes eller ad itinerandum³), som institutionen kaldes i England, «sendebud» (missi), som de kaldtes i Frankrig⁴. Allerede som hertug

¹ En oversigt over disse fortolkninger gir Y. Nielsen, Af Norges Historie s. 46 ff. og Rigsraad s. 94 ff.

² Dette fremgaar af hirdforordn. § 15, der ophæver alle kongebreve «majori forma» (o: lens-, veizle-, gave- og privilegiebreve), og DN I no. 131 (1311): ver hafum afr kallat undir oss jarðer ok garða, mylnur ok oll annur lunnænde, saker ymisra luta, þar till er ver gefom þeim ny bref firir. Tilbagekaldet rammade ikke Mariekirken, men derimod kongens svigersøn Haftor Jonsson (DN I no. 132), se Munch IV 2 s. 486 f.

³ Se Bracton, De legibus Anglie ed. Twiss II 180 ff. Pollock and Maitland, Hist. of Engl. Law I 179—81. Bigelow, Hist. of Procedure in England s. 97 ff. En god oversigt gir Carter, Outlines of Engl. legal Hist. s. 45 ff.

⁴ Se Schröder, RG³ s. 134 ff.

havde Haakon gjort brug af denne institution¹; men hirdforordningen § 6 gjør rettertinget til en fast indretning², idet den bestemmer, at hvert aar skal 2 «skjellige mænd» fra hoffet sendes i hver tredjedel af landet, hvis ikke kongen selv kommer der. De skal inspicere (skoða) og ransage (holde inkvisition) med skjensomhed og nøie lægge merke til (athuga) sysselmændenes fremfærd mod almuen. Og hvis denne er lovlig og mild, da skal de ikke blot beholde syalerne sin livstid, men sønnen skal være nærmest til at faa syslet efter faderen, hvis han ikke forbryder sig mod kongen eller folket. Utvilsomt en indrømmelse til fødselsaristokratiets krav paa syssellenenes arvelighed³.

Kongens hensigt med rettertinget er, at sysselmændene skal bli «desto omhyggeligere, bedre og retfærdigere mod almuen». I samme retning virker ogsaa den bestemmelse (§ 11), at lagmanden skal ledsage sysselmanden, «naar han farer at haandhæve retten (retta menn) i sit syssel». De egentlige retsafgjørelser (domme og orskurder) skal træffes af lagmanden; men sysselmanden skal protokollere hans domme og orskur-

¹ DN II no. 35 (1295).

² Kilderne gir ingen oplysning om, at rettertinget blev anvendt under Haakon V. Under Magnus Eriksson, som organiserede rettertinget i sin svenske Landslov, finder vi det i virksomhed 1344 (DN II no. 265).

³ Om lenenes arvelighed og virkningen af «herrenfall» og «mannfall» skal nærmere handles i § 13.

der, forat de ikke skal glemmes. Baade lagmænd og sysselmænd skal desuden med visse mellemrum indfinde sig hos kongen for at faa hans afgjørelse af «sine og almuens erinder». For at lette ekspeditionen skal disse forelægges kongen i skriftlig form (§ 13). Derimod forbydes det sysselmændene at udtale kongebrev i hver sag, som de skal afgjøre eller fremføre for tinget, «uden fuldt tarv er dertil» (§ 8); og hvis de modvillig undlader at stifte ret, og sagen af den grund kommer for kongen, saa taber de sin sagere (§ 7¹).

Drabssagerne er fremdeles kongen forbeholdt; men sysselmanden skal én gang om aaret indsende til cancelliet en forsegleet protokol (kvaterni), hvori de dræbtes og drabsmændenes navne skal indføres og et uddrag af det af sysselmanden i sagen optagne forhør² (§ 9).

Dette er hirdforordningens hovedbestemmelser om sysselforvaltningen. Den betegner for det første et person-, men intet systemskifte. Den gjenindsætter Magnus Lagabøters lensordning af 1273, som under baronernes formyndersstyre aabenbart var geraadet i forfald, i sin fulde gyldighed. Dens hovedøiemed er at gjøre lensreversen af 1273 fuldt effektiv, at skabe en retfærdig og human lensadministration og en god retspleie. Til den ende indføres ogsaa rettertinget, uden tvil efter engelsk mønster. Hirdforordningen af

¹ Citeret foran s. 245 note 4.

² Se foran s. 196 f.

1308 er saaledes en overmaade vigtig lens- og forvaltningslov. Dens ophævelse af jarle- og lendermandsværdigheden betyder en afskaffelse af de fødte «verdslige høvdinger» udenfor kongesættten. At der havde været en sterk tendens til at gjøre jarledømmet arveligt — her som ude i Europa — viser Hirdskraaen 14¹, og at lendermændene ansaa syslerne som arvelen, er neppe heller tvilsomt. Hirdforordningen siger, at kun de gode sysselmænd kan gjøre sig haab om at beholde syslet sin livstid, og at de skal gaa i arv til deres kongetro og humane efterkommere. Afgjørelsen ligger frit og helt i kongens haand.

5. Lensmænd (lénsmenn, exactores). Lensmændene er sysselmændenes ombudsmænd, og specielt udøvere af deres sagøre- og paataleret. Hver sysselmand har mindst én lensmand, og der skal regelmæssig være 2 i fylket². Hertug Haakon forordner, at der til lensmænd skal tages skjellige bønder, «som er sættede og prøvede i bygdelaget for god fremfærd, og som vil staa almuen til ansvar efter lov og ret. Men vore haandgangne mænd vil vi ikke skal ha det hverv, naar de er griske og fule til at plage kotkarlene, som kan lidet eller intet af loven»³. At lensmændene ligesom sine adelige herrer havde udprægede

¹ Se foran s. 243.

² Rb. 1280 § 4.

³ Rb. 1293 § 7.

tendenser i retning af bondeplageri, fremgaar utvetydigt af flere lovbud fra Haakon V.s tid¹.

Lensmændenes embedsed er os overleveret i 2 formularer. Ifølge den ældste (14. aarh.²) forpligter han sig til upartisk at opnævne de bedst skikkede mænd til lagtinget; ifølge den yngre (15. aarh.³) forpligtes han til at «gjøre lov og ret mod alle mænd, som du har ombud over, baade rig og fattig, og ingen mand, som sagesløs er, at fange, stokke eller i hegtelse komme; og de mænd, som byder sig til rette at stande for sin brøde, skal du ei tvinge mod ret landslov, og de mænd skal du opnævne til lagtinget, som du efter dit skjøn ved er de viseste, for uden gaver etc.». Denne formular afspeiler lensmandsombudets kompetence fra dets første optræden. Lensmanden overtar egentlig aarmandens funktioner paa herreds- og skibredetingene, men med den forskjel, at han er sysselmandens ombudsmand, ikke som aarmanden kongens. Men lensmandsombudet er ikke et privat, men et offentligt ombud, som det er strafbart at vanskjette.

Lensmændene opnævnes (vælges) af sysselmændene, men vistnok allerede tidlig «med almuens samtykke», som det heder i det 17. aarh.

¹ Se NgL III 64—65 og henvisningerne i Gloss, s. v. l é n s m a ð r, og Fritzn er, Ordbog s. v.

² NgL IV 656 noten.

³ NgL IV 431 note 1.

4. Kongens raad (konungs ráðgjafar, ráð, consiliarii, consilium regis). Det er ældgammel sedvane, at kongen i vanskelige sager raadfører sig med sine bedste eller viseste mænd. Snorre¹ fortæller om den svenske konge Olaf Skotkonung, at han havde hos sig 12 af de viseste mænd; de sad til doms med ham og raadede i vanskelige sager (vandamál). Dette er et i den germanske verden almindeligt fænomen². Men det er dog først i det 13. aarh., at kongeraadet baade i Norden³ og ude i Europa⁴ blir en institution med fastere omrids, og først i det 14. aarh. blir det et rigsraad med forfatningsmæssig ret og opgaver.

Det er en feudalretlig grund sætning i de europæiske stater, at de store kronvasaller (hertuger, grever, baroner) har ret og pligt til at være kongens raadgivere (consiliarii, consiliatores) under udøvelsen af hans lovgivende og dømmende myndighed⁵.

¹ Olaf Hell. saga c. 94 (Heimskr. II 187).

² Se Waitz, Verf. Gesch. VI 290 ff. Stubbs, Const. Hist. of Engl. I 603; II 255.

³ Hildebrand, Sv. statsförfatn. hist. s. 111 f. Matzen, Retshist. Statsr. s. 169.

⁴ Schröder RG^s s. 488. Viollet, Histoire des institutions politiques II 104 ff. Stubbs, Constitutional Hist. of Engl. II 255 ff. Mayer, Verf. Gesch. II 340 ff.

⁵ Mayer, Verf. Gesch. II 134 f. Stubbs, Constitutional History of England II 178: Upon feudal theory all the kings tenants-in-chief (∴ kronvasaller) were members

Den samme grundsætning er udtalt i Hirdskraaen 19, hvor det siges: «Den ret skal lendermændene ha hos kongen, at de næst efter jarl og hertug skal være kongens største og høieste raadgivere og ligesaa inden hirden i alle store sager¹.» Sammen med rigets biskoper danner lendermændene kongens og rigets «store raad», som vi fra slutten af det 13. aarh. kan benævne rigsmøderne. Saa længe og saa ofte de norske rigsmøder var sammensat efter hyldingsmødets schema, repræsenterede de baade adelen geistligheden og bønderne¹, og de svarer i denne skikkelse til det engelske parliament eller commune concilium regni. Men naar rigsmødet kun er høfðingjafundr, svarer det til Englands magnum concilium regis et regni, det senere House of Lords².

Det egentlige kongeraad er forskjelligt fra rigsmødet; men da begges virksomhed ifølge kilderne er «raadgivende», er det vanskeligt at holde disse institutioner ud fra hinanden. I det 13. aarh. træder

of his court and council; and as their estates were hereditary their office of counsellor was hereditary too etc. Jfr. 176: English nobility is merely nobility of the hereditary counsellors of the crown etc. Viollet, Histoire des institutions politiques II 430: Les devoirs du vassal, se resument en deux mots: consilium et auxilium ou encore placitum et guerra.

¹ Se foran s. 201 f.

² Stubbs l. c. II 204, 260 f.

kongeraadet klarest frem som formynderræjning¹. Som saadant faar det ogsaa hos os sin første organisation i regjeringsforordningen af 1302². Det er et tolvmandsraad³; men kun 4 af dets medlemmer udgjør det «daglige raad» («sem jafnan skulu sitja i konungs garðe»), og til disse 4 hører merkesmanden og kansleren, som efter Hirdskr. 21 skal være «en af kongens høieste raadgivere». Firemandsraadet og 2 bisper danner et skatkammeraad, som gjemmer kronens guld og sølv og privilegier. De 8 øvrige medlemmer af raadet sidder ude i riget og øver kontrol med de underordnede embedsmænd. En gang om aaret træder hele raadet sammen til vigtige sagers afgjørelse. Naar kilderne under formynderstyre sondrer mellem «kongens høieste raad»⁴, «heimiligt ráð»⁵ og «dagligt

¹ Haakon Haakonsson har som mindreaarig 5 raadgivere (Haak. Haak. s. c. 52). Keiser Frederik II indsætter i 1221 og 1237 et formynderraad for sine sønner (Schröder RG³ s. 488 note 30). Se ogsaa Stubbs l. c. II 256.

² NgL III 49 f.; jfr. foran s. 182.

³ Dette synes at være et almindeligt tal, se ovenfor om det svenske kongeraad i det 11. aarh. og efter Magnus Erikssons svenske Landslov (kongebolken 9) skal der i raadet være 12 riddere og svende. I 1237 blev udvalgt biskop William af Valence «med 11 andre» udnævnt til raader, Stubbs l. c. II 257 note 1.

⁴ NgL III 12 (1282) og DN I no. 168 (1322).

⁵ DN V no. 14 (1285): þessir menn af hans (o: kg. Eriks) heimilego ráðe (8 navne).

ráð»¹, da skulde det synes rimeligt, at det første navn betegner tolvmandsraadet og de to sidste firemandsraadet. Men der er ogsaa en mulighed for, at «det høieste raad» er rigsmødet, og at «det hemmelige raad» i 1282 er tolvmandsraadet, eller at «det høieste» og «det hemmelige» raad er identiske². Det samlede formynderraad kaldes i 1319 «Noregs konungs rikissens råd»³, og det har da sit eget segl⁴.

Det er klart, at formynderraadets medlemmer, bortset fra kansler og merkesmand, blev opnævnt; men

¹ DN I no. 166 (1322): Var þetta bref gort i Oslo — — ok insiglat hjáverande mœðr váre — — ok daglege ráðe varo.

² I England forekommer «continuel conseil» og «supernum, supremum concilium (= høieste raad); baade i England og paa fastlandet «familiaris consilium» og «secretum consilium», der begge svarer til vort «heimiligt ráð». Audun Huggleiksson siges at være «hæstr í ráði» (Biskupa sögur I 724) og kongens «secretarius» (Nielsen, Rigsraad s. 71), hvilket kan tyde paa, at «geheimeraadet» er det høieste raad. Secretarius betyr dog i England en «confidential clerk», som er budbringer mellem kongen og kansleren (Pollock and Maitland, Hist. of Engl. Law I 173); paa fastlandet er secretarius medlem af «geheimeraadet» (Schröder RG⁵ s. 488).

³ DN I no. 156, hvor 8 af kg. Haakons raader forpligter sig under ed til at holde forordn. af 1302. DI II 497.

⁴ DN VIII no. 50: Unionstraktaten med Sverige forseglet «með almennilegu rikissens ráðs i Noregi insigli». Der er intet iveien for, at dette segl straks efter Haakons død er forarbejdet i Oslo, se Aarsberetning 1903 s. 91.

merkkelig nok siger forordningen af 1302 intet om, hvem der skal vælge dem. Derimod bestemmer forordningen, at formynderraadet skal supplere sig selv, naar et af dets medlemmer dør eller afsættes¹. Jeg slutter heraf, at det forudsættes, at kong Haakons eget raad efter hans død fortsætter som formynderraad². Derfor behøves ingen regler for dets opnævnelse, men kun for dets selvsupplering. Naar kongen er myndig, ligger retten til at opnævne eller afsætte raaderne i hans haand.

Men er formynderraadet et afbillede af kong Haakons eget raad eller raadsideal, da maa ogsaa formynderraadets ed være en gjengivelse af den almindelige raadsed. Og at denne slutning er rigtig, tror jeg fremgaar af formynderraadets lighed med den engelske raadsed. De norske formynderraader sverger³,

«at den rigsstyrelse, som jeg er sat til over Norges konges rige og hans skatland, skal jeg tro og huld forvalte med al omhu, raadende til det, som er kronen til ære og hele riget til gavn og nytte efter det vid og skjøn, som Gud gir mig. Naar jeg deltar i folks retssager, domme eller raad, som angaar riget, skal jeg dømme og raad tillægge saavel om rig som fattig,

¹ NgL III 51.

² Se DN I no. 156 (1319).

³ NgL III 52 f.

saget som sivjet (o: besvogret), ung som gammel, beslegtet som ubeslegtet¹. Ingen bestikkelser eller gaver skal jeg ta for at dømme eller gjøre eller sige ret eller for at vise miskund, hverken aabenbart eller lønlig. Ingen gaver skal jeg ta for at minke eller opgi kronens indtægt eller ret eller for at forlene (veita) den uskjønsomt mod denne forordning. Jeg skal ogsaa opta forhør, om kongedømmets ret og gods er bortkommet og af al min magt atter søge det tilbage under kronen, hvad enten det besiddes af mine skyldfolk eller ikke-skyldfolk, ven eller uven.

Den engelske raadsed, som her kommer i betragtning, er den af 1257, hvor raaderne forpligter sig til at gi trofaste raad, at bevare kronens hemmeligheder, at hindre afhændelse af det gamle krongods, at skaffe rig og fattig sin ret, og at la retten ha fremgang mod dem selv og deres venner, ikke at modta gaver eller misbruge patronage og indflydelse, samt at være tro mod dronningen og tronarvingen².

Efter det anførte skulde altsaa kongens raad bestaa af omkring 12 medlemmer, hvoraf et mindretal,

¹ Efter lagmandseden i L. II 11.

² The Annals of Burton s. 395; jeg kjender den kun af Stubbs referat, Const. Hist. II 258 note 1. Jeg vil ikke paastaa, at denne engelske raadsed er den norske raadseds kilde. Men i den mig tilgængelige literatur finder jeg ingen oplysninger om raadsedens indhold i andre lande i det 13. aarh.

hvoriblandt kansleren og merkesmanden, stadig fulgte ham. Baade kong Erik og kong Haakon nævner ogsaa som sine raadgivere dels de gode eller bedste mænd, som daglig er hos dem eller næst dem¹, dels de bedste eller viseste mænd i landet eller riget. Hvor disse sidste optræder sammen med landets biskoper, foreligger dog efter min opfatning intet raadmøde, men et rigsmøde. Paa et rigsmøde er saaledes forordningen om tronfølgen og formynderstyret 1302 besluttet «med raad og samtykke» af erkebiskopen og de 4 bisper i riget, 6 lændermænd «og vort øvrige raad og alle andre de bedste mænd, som hos os var²». De 6 lændermænd hører altsaa til «raadet», men ikke bisperne³. Hvor stort raadet har været, kan ikke med vished siges. I 3 breve fra 1306⁴ optræder i Bergen 9 formentlige

¹ NgL III 24, 28, 71, 95 f.

² NgL III 46. Paa rigsmøde 1300 udstedes Maria-kirkens frelsesbrev (DN I no. 92), 1303 en række love (NgL III no. 17, 55, 56), 1305 vidnebrevet om dr. Eufemias livgeding (DN III no. 61 jfr. hirdfrd. 1308 § 22, hvor det siges, at brevet er udstedt «med samtykke af bisperne og alle de bedste mænd i riget») o. fl.

³ Se DN I no. 122 (1309): varo hjá þesse framferð ok heyrðu, er þesse vitni váro boren firir herra Arna biskupi fyrr. virðulegr herra Eilifr — erkibiskupsefni — ok þesser menn af ráðe mins herra konongsens (5 navne). Bisperne omtales aldrig som medlemmer af «raadet» i teknisk forstand. Anden mening Nielsen, Rigsraad s. 89 og 110. I næste periode blir bisperne medlemmer af rigsraadet, jfr. MELL KB 9.

⁴ NgL III 134 f.; jfr. IV 360. DN II no. 82; III no. 64.

raadsherrer. Faste medlemmer af raadet er kansleren, vicekansleren og merkesmanden, og endel af raadet residerer i Bergen¹, hvoriblandt den lærde lagmand («i kongsgaarden»?) Hauk Erlendsson².

Da jarl, hertug og lendermænd efter Hirdskraaen var kongens selvskrevne raadgivere, og da disse er de eneste, hvis hyldingsed lyder paa at «styrke kongen og hans rige med gode raad»³, saa ligger den slutning nær, at rigets fyrster og baroner — og da navnlig de sidste — hverken blev særskilt opnævnt til raadsmedlemmer eller afa nogen særegen raadsed. Vi staar her overfor den samme uklarhed, som hviler over de engelske baroners stilling til kongeraadet under Edvard I. «Han synes — siger Stubbs⁴ — at ha akcepteret raadsinstitutionen som en bestanddel af det almindelige regjeringssystem og — at ha git det en bestemt afgrænsning og fasthed. Det er fremdeles usikkert, om baronerne, hvis de vilde møde, ikke var raadsmedlemmer ex officio; men det er ganske klart, at hvor ingen saadanne kvalifikationer forelaa, kvalificere-

¹ DN II no. 71 (ca. 1303): Allu ráðe mins herra Hákonar i Bergwin; jfr. DN I no. 98 og de s. 262 note 4 anførte breve. Anden mening Nielsen, Rigsraad s. 75 f. Men forholdet fremgaar klart af vedtægterne (ikke retterbøder) af 1306 (NgL III 134 f.) og 1316 (NgL III 122 note 2 og s. 125), som vedtages af raadet paa kongens vegne.

² Se Hauksbók ed. F. Jónsson s. II ff.

³ L II 9, 10. Hirdskr. 8.

⁴ Const. Hist. II 268

des medlemmerne ved ed og indkaldelse.» I analogi hermed kunde vi anta, at det hos os kun var de raadsmedlemmer, som ikke var baroner, der blev særskilt opnævnt og afløste en særegen raadsed. Baronerne var selvskrevne raadsmedlemmer, som kongen var forpligtet at tilkalde ved vigtige sagers afgjørelse.

Ud fra denne opfatning har Aschehoug¹ udtalt, at kong Haakons hensigt med lendermandsværdighedens ophævelse i 1308 «var at fjerne nødvendigheden af at sammenkalde større møder af selvskrevne raadgivere og at skaffe sig den fuldkomne frihed i valget af det mindre raads verdslige medlemmer, som han før havde manglet». — «Raadets medlemmer kom nu til mere end nogensinde før at skyldte kongen sin stilling. Det var hensigten, at de skulde lære at anse sig selv som kongens tjenere, ikke som repræsentanter for et fødselsaristokrati.»

At kong Haakons politik stevnede mod det maal at skaffe kongemagten frie hænder i valget af sine raadgivere, er hævet over tvil. I dette som i mange andre stykker vandrede han i Edvard I af Englands fodspor². Vi maa ligeledes anta, om vi end ikke kan bevise det, at lendermændenes selvskrevne raadgiverret var en mægtig politisk hindring for kongens frie valg af raadgivere. Kongen maatte være bunden til at

¹ Statsforfatningen før 1814 s. 146 f.

² Se R. Schmidt, Allgem. Staatslehre II 498.

vælge sine raader blandt lendermændenes («overhusets») førere. Det var et slags «parlamentarisme». Men han var ikke bunden til at udnævne alle lendermænd til raader; og han var heller ikke bunden til at stevne alle lendermænd til rigsmøde udenfor de i Landsloven bestemte tilfælde¹. Rigsmøderne berøres overhode ikke af Haakon V's raadspolitik. Aschehoug har derfor ikke ret i, at han ophævede lendermandsnavnet for at bli kvit rigsmøderne. Derimod er det sandsynligt, at ét af motiverne² til lendermandsnavnets («overhusets») afskaffelse var at skaffe kongen friere hænder i valget af sit «statsraad». Det er ogsaa efter min mening paaviseligt, at aristokratiets stilling i raadet er blet ændret ved forordningen af 1308 eller rettere ved de dalevende lendermænds uddøen. Det er nemlig paafaldende, at kansleren Ivar Olafsson efter 1316 altid nævnes først i raadslisterne³, medens hans formand Aake nævnes sidst eller ialfald langt nede i listen⁴. Ivar Olafsson er aabenbart raadets formand og rangerer foran meget ældre raadsmedlemmer (som Sæbjørn Helgesson), medens Aake ikke er formand og rangerer efter sin anciennitet som lendermand. Her foreligger visselig et brudd med det ældre system, der gav mænd som Bjarne Erlingsson til Bjarkø første

¹ Se s. 267.

² Om hovedmotivet se foran s. 250 f. Jfr. s. 141.

³ Se DN I no. 147 (1316), 148 (1316), 156 (1319); VIII no. 50 (1319).

⁴ DN II no. 82; III no. 61. NgL III 46.

plads i kongens raad¹. Og at forandringen ikke smagte aristokratiet, det viser begivenhederne efter 1323, da atter et medlem af Bjarkøatten var blet rigsraadets formand med titel af drotsete², medens kanslerembedet efter Ivar Olafssons død (1322) forblev ubesat til 1326, da Bergenskanniken Paal Baardsson, der var vendt tilbage fra Frankrig som doctor et professor juris utriusque (o: i romersk og kanonisk ret), blev udnævnt til kansler³. Til ham maa nu drotseten udlevere kongeseglet, som han hidtil havde forvaltet. Dette førte til konflikter, hvorom biskop Andfinn i Bergen 1328 siger følgende: «Kansleren har megen modbør af drotseten, fordi han ikke vil besegle mange af de breve, som drotseten vil, og derfor er der megen uvilje dem imellem om dette og andet. Lægsmændene saa ogsaa gjerne, at han mistede seglet, og at de selv havde det.» De søger paa alle maader at berede kansleren vanskeligheder, «for at de saa meget snarere kan faa seglet igjen og udstøde ham af raadet; thi de alene vil raade for kongens gods og rigets styrelse⁴». Lad være, at disse ord er farvede af formynderraadstidens eiendommelige forhold og af biskop Andfins personlige animositet mod drotseten. Det er dog neppe tvilsomt,

¹ Forandringen skyldes maaske udenlandsk paavirkning, idet den tyske hofkansler fra det 12. aarh. er selvskreven formand i kongens raad, se Schröder RG³ s. 488.

² DN VII no. 100.

³ Munch, Unionsperioden I 88.

⁴ DN IX no. 100.

at de verdslige raaders uvilje mod kanslermagten er en aabenbaring af den lendermandsaand, som Haakon V gjennem hele sin regjering bekvæmpede, og ikke mindst da han ophøiede kansleren til raadets formand. I de sidste aar af Haakons liv var kanslerens officielle stilling i raadet en førsteministers; før kan han kun privat ha indtat en saadan stilling.

Kilderne gjør det omtrent umuligt nøiagtig at bestemme kongeraadets kompetence, dets forhold til rigsmødet og kongens forhold til begge. Det synes dog sikkert, at kongeraadet altid deltar i rigsmøderne, hvor det sammen med bisperne gjerne optræder under navn og besejler sammen med kongen¹. Jeg anser det ogsaa for sikkert, at til ændringer i den almindelige landslov trænges et rigsmødes raad og samtykke². Efter lovene skal kongen ogsaa udøve sin dømmende³ myndighed og sin fulde udbudsmyndighed⁴ med de bedste eller gode mænds raad. Men det synes uvist, om her sigtes til raadet eller rigsmødet. Under udøvelsen af kongens domsmyndighed er raadet i praksis dels raadgivende, dels *judices delegati*, hvis dom kongen stadfæster med eller uden raads raad⁵. I drottensvigsager mod lendermænd og

¹ Se navnlig frd. 1302, citeret foran s. 262.

² Se kongeeden L II 8, Hirdskr. 6 og især NgL III 45.

³ L I 4, 11; III 10; IV 3, 8; Bl VII 15; Hirdskr. 11, 13, 17 og 34.

⁴ L III 1, 3.

⁵ Nielsen, Rigsraad s. 125.

hirdmænd er hirdstævnet eller den af dette opnævnte tolvmandsdom dommer; kongen er anklager, men har ved dommens afsigelse en raadgivende stemme¹.

Det er ikke vel tænkeligt, at kongen i slutningen af vor periode foretog nogen vigtig regjeringshandling uden at raadføre sig med kansleren og andre medlemmer af det daglige raad. Men officielt træder ikke raadet frem i en lang række meget vigtige aktstykker. Uden raads raad udøver kongen saaledes sin hird-² og privilegielovgivning³ og ligesaa i stor udstrækning sin politi-⁴ og finanslovgivning⁵, saasnart den ikke paalægger folket nye skatter og byrder. Vi er saaledes neppe langt fra sandheden, naar vi siger, at kongens forordnings-⁶ og administrative myndighed — bortset fra domsmyndigheden — officielt udøves uden raads raad.

Ved traktat Slutninger med fremmede magter optræder ikke blot raadet, men almindelig et stort antal kongsmænd som kongens medlovere eller

¹ NgL II 408 og 436: þá færiz hann svá undan, sem konungs er ráð ok hirdar dómr eftir logum.

² NgL III no. 16, 25, 27, 28, 29 o. fl.

³ NgL III no. 21, 24, 33, 35, 38, 42. I de fremmede kjøbmænds privilegier omtales raadets medvirkning i regelen ikke; undtagelser er DN V no. 4 (1250), 14 (1285) og 33 (1296), hvor endel kongsmænd er «vidner».

⁴ NgL III no. 20, 23.

⁵ NgL III no. 30, 47.

⁶ Jfr. Udsigt I 58, hvortil maa føies, at kongen ikke paa egen haand kan lægge ny told paa sine undersaatte, men kun paa udlændinge.

garanter for traktatens overholdelse. Ja ifølge traktaten med Danmark 1309¹ skal vistnok alle kongsmænd i Norge skriftlig forpligte sig til at holde den. Dette hænger muligens sammen med, at kongsmændene ifølge sin ed kun var forpligtet at holde kongens eder til folket, ikke til fremmede fyrster. Overfor en fremmed fyrste kunde en middelalderlig ridder selv føre feide, uden at hans konge eller lensherre havde erklæret denne krig. Det har ogsaa været fremholdt, at kongsmændenes forpligtelse til at holde kongens eder til folket (o: landsloven) var et slags «ministeransvarlighed», der medførte en ret til at gi kongen raad. Denne anskuelse finder støtte i den svenske raadsed, der forpligter raadet at holde kongens eder². Ligesaa i den omstændighed, at lendermændene kaldes kongens «høieste raadgivere», hvorfra kan sluttes, at hirden i almindelighed var «lavere raadgivere». Fra kongsmændenes pligt til at holde landsloven kan der dog neppe sluttes til deres raadgiverret. Men hirden har en raadgiverret, som udøves paa hirdstevnet (s. 207 f.).

Literatur: Aschehoug, Norges og Danmarks Statsforfatning før 1814 §§ 4—9. Keyser, Efterl. Skrifter II § 13, 14, 16—19. Y. Nielsen, Det norske rigsråd I—V, hvor den ældre literatur er anført. Maurer, Die ärmenn des altnorwegischen Rechtes i Sitzungsberichte der k. bair. Akad. 1879 s. 49 ff. Lehmann, Der Ursprung

¹ DN IX no. 82.

² MELL Kb. 9.

des norwegischen Sysselamts i Abhandlungen zur germ. RG s. 177 ff., hvortil Maurer, Krit. Vierteljahresschrift N. F. XII 208 ff. Hertzberg, Lén og veizla i Festskrift for Konrad Maurer, anmeldt af Lehmann i Anzeiger für Deutsches Altertum etc. XXI 8 ff.

§ 13.

Lensvæsenet.

1. Veizla (beneficium). Det norske lensvæsen hviler ligesom det europæiske¹ paa en forening af «vasallitet» og «beneficialvæsen». Til den europæiske vasallitet svarer det norske hird- eller huskarleforhold, og til det europæiske beneficialvæsen det norske veizlevæsen. Naar en norsk «huskarl» eller «haandgangen mand» af sin herre eller konge modtar jordegods i veizle (beneficium, feudum, lehn), da er han en «beneficiarius», en «feudatus», en «lehnsmand» i europæisk betydning. Naar en kongelig hirdmand blir lendermand og af kongen faar land (o: krongods) i veizle, da er han en «kronvasal» eller «baron» (baro, o: mand) i europæisk forstand. Naar en lendermand overlader sine egne haandgangne huskarle sit veizlegods eller sit odelsgods til brug, da indtar denne hans «setusveinn» samme stilling som en europæisk «eftervasal» (o: en vasals vasal, ogsaa kaldet valvassor). I Norge som i udlandet er «haandgang»

¹ Se Brunner Grundzüge² § 20.

(homagium) en ueftergivelig betingelse for at opnaa en veizla (beneficium)¹.

Ogsaa øie med har det norske veizlevæsen tilfælles med det europæiske lensvæsen. Dette blev skabt af Karl Martel og hans sønner for at skaffe tilveie en rytterhær, som kunde opta kampen med de beredne arabere. Det norske veizlevæsen tar ikke sigte paa at skabe en rytterhær, men en hær af samme art, øvelse og udrustning som de kongelige hustropper (hirden). Derfor bestemte Harald Haarfagre, at hver herse (ø: lendermand) af sine 20 marks veizle skal stille 20 hærmænd², og i lensloven af 1273³ blev det fastsat, at «alle lendermænd og veizlemænd skal holde kongen til traust 5 mænd med vaaben af 15 marks veizle i 3 maaneder⁴ paa sin kost, og forholdsvis flere, hvis veizlen er større.» Veizler under 15 mark, som var den minimale lendermandsveizle, paahvilte intet hærmændshold. Riddere (skutilsvende), hirdmænd og gjæster lønnes efter lovene ikke med veizler, men med sold (mále) og faar dertil «gåve», naar de har aktiv tjeneste⁵. Femtenmarksveizlen er saaledes i Norge den ordinære «baronsold», medens det ordinære europæiske len er

¹ Se Hertzberg, Lén og veizla s. 285 og 322 f.

² Heimskr. Har. Haarf. s. c. 6.

³ Hirdskr. 36.

⁴ Den europæiske lenspligt omfattede ogsaa 3 maaneders tjeneste paa egen kost, se Mayer, Verf. Gesch. I 129 f.

⁵ Hirdforordn. 1308 § 17.

«ridderlenet» (feudum militare). Men ligesom ridderlenet er det norske baronlen et adelslen.

Den norske veizla og det europæiske beneficium er begge løn for tro tjeneste. Det er derfor ligetil, at de begge falder tilbage ved vasalforholdets ophør. Dette ophører ved vasallens død (mannfall), ved herrens død (herrenfall, tronfall, konungaskipti) eller ved lenets forbrydelse. Ved mannfall blir det snart europæisk sedvane og fra det 12. aarh. retsregel, at lenet gaar i arv til vasallens descendenter enten efter de almindelige arvegangsregler (samarv) eller efter en særegen lensarvegang, bygget paa individualsukcesion og førstefødselsret. Det sidste er det almindelige. Hos os blir det ogsaa faktisk sedvane, men aldrig egentlig retsregel, at lendermands søn arver faderens veizle. Lovene siger kun, at lendermandssønnen har landvónir¹ (forhaabning om veizle). Den norske konge har saaledes ved kronvasallens død ingen retspligt til at forlene veizlen paany til hans søn. Han har retslig adgang til at inddra veizlen under kronen eller til at forlene den til en anden. Hvor lenet var arveligt, var derimod lensherren forpligtet til at forlene lensarvingen med lenet, saasandt denne gjorde haandgang eller forøvrigt opfyldte lensrettens bud. Ja i lensrettens hovedland, Frankrig, ansaa kronvasallerne det

¹ Hertzberg, Gloss. s. v. landvón. Lén og veizla s. 299.

endog for overflødigt ved mandfald at søge lensfornyelse¹. Hvor lenene var blet arvelen, var det en selvfølge, at herrenfall eller kongeskifte ikke bragte lensforholdet til at ophøre: den nye konge (lensherre) havde en retspligt til at fornye forleningen, saasandt vasallen gik ham til haande. Hos os har Olaf Kyrre², Magnus Barfod³ og Haakon V⁴ disponeret over veizler og len i den tro, at det var bindende for eftermanden, og i 1114 siger lagmændene, «at kongen kan gjøre aldarmål («evighedskontrakt») om sine gaver (var. i sine veizler)», naar det lyses paa alle landets lagting, hvilket kong Øistein akcepterer, men Sigurd Jorsalfar forkaster og ligesaa en rigsraadsdom af 1347⁴. Paa den anden side bestemmer Hirdskraaen 5, at paa hirdstevnet før hyldningsmødet skal kongsemnet «tilsige (jåtta) alle slig hæder (sømdir) og rang (nafnbøetr), som de havde før, og efter de mest ansete mænds raad forbedre alle deres stilling, som dertil tykkes værdige og i forhold til deres tjeneste». Med sømdir sigtes her uden tvil til veizler og len, som ogsaa i udlandet kaldes «honores»⁵. Veizler og len ma a altsaa efter Hirdskraaen 5 fornyes, før hirden hylder den

¹ Richard Schmidt, Allgem. Staatslehre II § 67.

² Morkinskinna s. 122. Fagrsk. s. 145.

³ Sigurd Ranessøns proces ed. G. Storm s. 18 ff.

⁴ NgL IV 377. Nærmere s. 288 og Udsigt I 31.

⁵ Mayer, Verf. Gesch. II 167 note 2. Pollock and Maitland, Hist. of Engl. Law I 238 f.

nye konge. Det er ingen tvil om, at denne regel svarer nøiagtig til lendermands aristokratiets krav, medens den mindre stemmer med kongedømmets interesser. De kraftigere konger har vistnok altid hævdet den synsmaade, som Olaf den hellige gjør gjældende overfor Erling Skjalgsson: «Jeg vil uddele veizlerne efter mit eget hode (at sjálfræði minu) og ikke lade, som om lendermændene var odelsbaarne til min arvelod, og jeg skulde maatte kjøbe eders tjeneste for dens mange-dobbelte værd¹.»

Vi maa imidlertid i denne forbindelse gjøre os rede for kongens ret til at disponere over krongodset, som først i Landsloven II 7 udsondres fra kongesættens private gods². Det er en i de gamle love hyppig udtalt retsregel, at kongegaven stifter odelsret, og at den skal holdes³. Fortolkerne er paa det rene med, at disse lovregler kun gjælder kongens privatgods, ikke krongodset. Denne lære har ikke blot støtte i Landsloven II 7, men ogsaa i enkelte kongelige gavebreve, der dels ligefrem udtaler, dels forudsætter, at «kronens odels» ikke kan bortgives med bindende virkning for eftermanden⁴. Men heri ligger

¹ Olaf Hell. saga c. 60 (Heimskr. II 88).

² Nærmere om denne sondring i § 15 (finansvæsen).

³ Brandt, Rets. hist. I 237. v. Amira OR II 633.

⁴ Se Mariakirkens privilegium 1300 (DN I no. 92): oc at várir æftirkommander laglegir til konongdomsens megem taka after undir oss oðol konongdomsens oc leiðanger allan

ingen ophævelse af lovens almindelige regel om, at kongegaven skal holdes; thi selv om eftermanden eller giveren selv tilbagekalder bortgivet kronodel, skal han med rette yde gavemodtageren fuld erstatning af kongens privatgods¹. Denne erstatningspligt falder dog bort, hvis gaven ikke er git af en «ret konge»². Baade lov og praksis³ hævder saaledes det princip, at en «ret konges» gave skal holdes, ligegyldigt om dens gjenstand er krongods eller kongehusets privatgods. Thi det er usømmeligt (berr illa), at kongeorð brydes. Det afgjørende for en kongelig jordegodsdispositions retsvirkning er derfor dispositionens eget indhold.

— firir eignir jamgoðar til ingjalda. Haakon VI.s stadfæstelsebrev paa sin fars gavebrev til Skule Tordsson og arvinger (DI III no. 234) udtaler, at stadfæstelsen er betinget af, at «þær jarder hafa eige um aldr krununne oðal verit» (DI III no. 238).

¹ Se DN I no. 92, citeret i note 4 foregaaende side. Ligesaa DN I no. 60 (1265?), jfr. II no. 10 (1255) og no. 132 (1312).

² Eksempel herpaa er «Baglerkongen Inges» gave af Helgeøen til Hamars domkirke, som Haakon IV tilbagekalder, men han faar den først, efterat han har ydet domkirken erstatning, se Haak. Haak. saga c. 182 og 194.

³ Haakon V udtaler i Mariakirkens privilegier af 1300 (DN I no. 92): eigi vitum ver oss oc rofet hafa þat, sem retter konongar hafa gefet fyrir oss, því at þeirra gjafir berr illa at riufa, sem minni menn heita en konongar. Jfr. Haakon IV.s stadfæstelse af Magnus Erlingssons gave af Stavanger by (krongods) til St. Svituns kirke (DN I no. 51).

Landsloven V 12 siger kun, at den jord følger odelen, «som en mand faar af kongen (varr.: som kongen gir en mand, eller: os), hvis han ikke har git med andet forord». Hirdskraaen 21 siger ogsaa, at kansleren skal føre bog over de «jorder, som kongen gir eller veite r ymse mænd», hvormed der uden tvil sigtes til gaver og veizler af krongods. At kongen kunde gi krongods til arvelig eiendom, viser ikke blot Sigurd Ranasons proces¹, men ogsaa flere kongebreve². Særlig instruktive er dokumenterne om gaarden Toskar i Senjen, som kong Erik Magnus i 1299 paa sit dødsleie gav biskop Narve i Bergen med disse ord: «Jeg har glemt en af mine gode venner biskop Narve, som altid har været mig villig, huld og god. Den jord, som jeg har veitet ham for en tid, og som heder Toskar, gir jeg ham

¹ Se s. 273 og 288.

² Fra tiden før Landsloven se DN II no. 4, 5 og 6; fra senere tid DN II no. 25 (1289): Hertug Haakons veizlugjøf paa en tomt i Oslo til sin gest Vidar og Ragnhild Toralfs kone og deres arvinger evindeligen. II no. 27 (1290): Hertug Haakon gir sin gest Andres og hans arvinger evindeligen en tomt i Oslo. IV no. 19 (1298): Hertug Haakon gir Amund Slup for lang og tro tjeneste en tomt ved kongsgaarden i Oslo for hans livstid, og hans lovlige arvinger efter ham paa samme maade. «Men hvis han eller de vil sælge fornævnte tomt eller den gaard, som der blir opført, da skal han eller de kun paa det vilkaar kunne sælge den til andre, at de først tilbyder os, vore eftermænd eller ombudsmænd dem.» Da al bygrund er krongods, maa ogsaa disse tomter være det. Se ogsaa s. 277 note 1.

til eiendom herefter, og han kan gjøre med den, hvad han vil¹.» At her er tale om en krongodsgave og ikke om en privatgodsgave², viser en rigsraadsdom af 1324, som udtaler: «Da førnævnte jord var tat tilbage under kongedømmet uden nogen dom, som os var forevist, og særlig da vor værdige herre, hr. kong Haakon, salig ihukommelse, forordnede og bød i sit testamente³, at hvor noget fandtes gjort mod loven i hans navn, da skulde det gaa tilbage til den, som før havde det, indtil det med loven blev søgt tilbage til kongen, eftersom svoret og samtykt var paa Haugating⁴, da indsætter vi — hr. biskop Audfinn i Bergen atter i fuld eiendom og fri raadighed over førnævnte jord, indtil den med loven frasøges ham⁵.» Da Bergens biskop efter de i dommen refererede vidneudsagn besad Toskar i 1306, er det klart, at denne gave er

¹ DN III no. 64. VII no. 101. Samme formular for kongegave DN VI no. 141 (1333); II no. 229 (1338), 384 (1365); I 418 (1372). Jfr. VI no. 268 (1366); XI no. 57 (1368); VII no. 276 (1368); X no. 73 (1372); I no. 436 (1376). Jfr. den frankiske klausul i kongegavebrevene: *quicquid exinde facere volueris, liberam in omnibus habeas potestatem*, se Schröder RG³ s. 282 note 94.

² Dette synes at være v. Amiras mening OR II 633 note 2, og han har støtte i L II 7.

³ Af dette har vi desværre kun et brudstykke bevaret, se DN IV no. 128.

⁴ Nemlig ved kg. Magnus Erikssons hylding paa Haugating i Tønsberg 1319, se Munch IV 1 s. 16.

⁵ DN VII no. 102.

blet «tilbagekaldt» af kong Haakon under det almindelige «aftrkall» af alle sysler, veizler og kongegaver i 1308¹. Da dette «aftrkall» rammede kongedatterens medgift², som efter L II 7 maa være kongens privatgods, og paa den anden side ikke rammede «gaver og veizler» til Mariakirken i Oslo³, som bevislig var krongods, saa er det klart, at kongegavens omstødelighed ikke afhænger af, om dens gjenstand er krongods eller kongeligt privatgods. Ved kong Haakons almindelige «aftrkall» er der vistnok sterkere end nogen- sinde før slaaet til lyd for den anskuelse, at kongegaven ikke er af privatretlig, men af statsretlig art. Dens omstødelighed er derfor egentlig ikke noget rets- spørgsmaal, men et magtspørgsmaal. At et saadant almindeligt «aftrkall» af kongegaver var stridende baade mod provinslovene og Landsloven, er soleklart, og med deden for øie har Haakon V aabenbart angret det. Derfor bestemte han i sit testamente, at hans ulovlige aftrkall skulde restitueres in integrum, og ved hans eftermands hylldning blev det «samtykt og svoret», at ulovlige aftrkall ikke skulde finde sted. Det vil si: kongegaver skulde holdes. Ikke desto mindre forudsætter Magnus Eriksson, at et saadant almindeligt «aftrkall»⁴ er lovligt, og Haakon VI sætter

¹ Se foran s. 251. Senere paastaaes, at kg. Haakon har kjøbt Toskar igjen af biskop Arne, se DN VII no. 128.

² DN I no. 132; her ydes dog erstatning.

³ DN I no. 131 og foran s. 161, 216 f.

⁴ DN II no. 224.

det i verk¹. Disse aftrkall hører dog til de ekstraordinære politiske magtmidler, som for et øieblik suspenderer, men ikke for altid afskaffer den i loven og gavebrevene udtalte retsregel, at kongegaven stifter arvelig eiendom, og det uden hensyn til, om dens gjenstand er privatgods eller krongods. Men kongegaven er — som privatgaven — vistnok ikke afhændelig uden giverens (kongens) samtykke², medmindre dette udtrykkelig siges i gavebrevet³. Den kongelige aftrkallsret bevirker derhos, at der ved tronskifte almindelig søges stadfæstelse paa kongegaver, og det er en kurant sag, at den gives.

I modsætning til kongegaven stifter veizlen ingen eiendomsret, men kun brugsret⁴. Det ligger allerede i begrebet «veita», at veizlen er en prekær ydelse, som kan tilbagekaldes ikke blot af eftermanden, men ogsaa af selve veizleuddeleren⁵. Men paa den anden side er det klart, at hvor veizlen er en lovbestemt løn for tjeneste, en lovbestemt embedsgage, der kan den ikke berøves embeds- eller tjenestemanden, saalænge

¹ DN II no. 402; jfr. no. 365, 422, 620 og I no. 630.

² Se v. Amira OR II 621. DN VI no. 367 og foran s. 276 note 2.

³ Se foran s. 276 f. om Toskar og DN VI no. 141 og II no. 229: skall hann ok þeir (arvingerne) þessa jorð mega gefa, gjelda, selja ok af gera, hvat honum ok þeim likar.

⁴ Se Hirdskr. 17, citeret s. 235 og ovenfor s. 276 om Toskar.

⁵ Jfr. Taranger, Den norske besiddelsesret s. 56 f.

han indehar embedet eller tjenesten. Spørgsmaalet om veizlens tilbagekaldelighed, falder her sammen med spørgsmaalet om embeds- eller tjenestemandens afsætlighed. For lendermændenes vedkommende bestemmer G. 206, at de beholder lendermands ret, selv om veizlen berøves dem, medens Hirdskraaen 20 forbyder kongen at berøve dem sine «nafnbœtr eða aðrar sømder», som ikke selv forspilder dem, og da kun efter ret ransak og hirdens dom. Baade heraf og af Hirdskraaens paabud om kongemagtens pligt til at fornye «nafnbœtr» og «sømder»¹ fremgaar klart nok, at lendermanden har en livsvarig ret til veizlen, og at denne ret i tilfælde maa kunne gjøres gjældende ogsaa overfor kongen. Denne retsanskuelse ligger vel ogsaa til grund for bestemmelsen i hirdforordningen af 1308 § 2, at de daværende lendermænd skal «beholde sin hæder og ret i sine dage»; thi til en lendermands «ret» hørte efter Hirdskr. (18) 15 marks veizle. Ja, hertug Haakon bruger endog «veita» i samme betydning som «gefa» om krongodsgave, som modtageren og hans arvinger skal «have evindeligt». Denne saakaldte «veizlegave» (veizlugjöf) viser, at der efter datidens opfatning intet var til hinder for veizlens arvelighed². Derimod bortfalder, om jeg forstaar Hirdskraaen ret, lendermandens

¹ Se s. 273.

² DN II no. 25 (citeret foran s. 276 note 2); jfr. v. Amira OR II 621 note 2.

veizleret, naar han selv søger og af kongen bevilges «afsked» (kyrsetuleyfi). Efter «den gamle hirdskraa» ophørte veizleretten fra afskedens datum; men Magnus Lagabøter bestemte, at han skal «ha hele sin veizle, hvad tid paa aaret han end skilles ved kongen med godt orlov til kyresete»¹, hvilket jeg forstaar derhen, at han oppebær det løbende aars veizleindtægt fuldt ud. Hvor veizlen forbrydes, bortfalder veizleretten fra afsættelsens datum.

At veizlegodset var ledingsfrit (immunt), har jeg allerede paavist², og dette var en ligefrem følge af, at det var krongods. Men da ledingskatten af jorden efter Landsloven paahvilte leilændingen, ikke jorddrotten, saa skulde det egentlig bli veizlegodsets opsiddere, ikke veizlehaveren, som nød godt af dette privilegium. Vi kunde derfor tænke os, at veizlehaveren selv oppebar ledingen af sit bortbygslede veizlegods, ligesom senere geistligheden af sine bortbygslede frigaarde («hovedgaarde»)³. Det sedvanlige var vel, at veizlegodset forlenedes til lendermændenes huskarle (setusveinar), som til gjengjæld havde tjeneste- og rustningspligt.

2. Lén (lán). Med det fra tysk laante ord lén (tysk: lehan, lehen, lén) betegner vore fædre ikke

¹ Hirdskr. 48 i. f.

² S. 149.

³ Se s. 163.

veizlelenet, men embedslenet (fanelenet og syssel-
lenet). Den nationale betegnelse for dette retsinstitut
er lán (laan), og som lensherre (senior, seigneur) kaldes
kongen lánardrottinn¹. Embedslenet beror ligesom bene-
ficiet eller veizlelenet paa en forening af vasallitet
(haandgang) og beneficialvæsen. Men det egentlige lens-
beneficium (lensveizlen) bestaar ikke i krongods, men i
embedsindtægter. Der er dog intet til hinder for, at
en lensmand ved siden af sit lensbeneficium ogsaa kan
ha veizlelen. Dette er altid tilfælde med fanelens-
manden, og mod vor periodes slutning er ogsaa syssel-
manden vistnok undtagelsesfrit lendermand eller veizle-
mand. Men om lensmandens veizlelen gjælder, saavidt
jeg kan se, kun de almindelige veizlelensregler, som er
fremstillet ovenfor. Jeg bortser fra det i det følgende.

Embedslenets gjenstand er selve embedsmyndigheden (riki, yfirsókn) inden et vist distrikt (lands-
luti) og specielt den del af de kongelige indtægter, som er lensmandens lensindtægt. Overdragelse af
embedsmyndighed inden et vist distrikt er i og for sig
ingen lensoverdragelse. Aarmanden og lagmanden er
ikke lensmænd². Det lenskonstituerende i embedsover-
dragelsen er netop, at embedsmandens løn bestaar
i kongelige indtægter. Det er dette, som gjør

¹ Hertzberg, Gloss. sv. I glsvensk betegner lánardrottinn jorddrot, se Hertzberg, Lén og veizla s. 300 ff.

² Se foran s. 242 ff.

embedet til l en. Derimod er det en for lensbegrebet ligegyldig omst endighed, om lensmanden oppeb er alle eller kun en del af de kongelige indt ægter. Det er derfor misvisende, naar Hertzberg¹ s ger den begrebsm essige forskjel mellem l en og veizla i «skattepligten», d. e. lensmandens pligt til at afgi endel af lenets indt ægter til kongen. Den begrebsm essige forskjel mellem l en og veizla ligger kort og godt deri, at lenet er et embedslen, veizlen et g agelen. Veizlen er kun et beneficium; lenet er baade beneficium og ministerium².

Embedslenet blev ligesom veizlenet (herse- eller l endermandslenet) organiseret af Harald Haarfagre. Hans jarler³ var lensm end. De skulde opkr ve al sag ere og landskyld og selv «ha  n trediedel af skat og skyld til sit bord og kostnad»⁴. Da kong Haralds jarled emme temmelig n iagtig svarer til datidens frankiske greved emme⁵, ligger den antagelse n er, at han har laant denne lensinstitutions detaljer udenfra, medens selve jarleembedet er oldnordisk⁶. Men hermed v re

¹ L en og veizla s. 291 og oftere.

² Jfr. Taranger, Besiddelsesret s. 56 note 3.

³ Se s. 232 f.

⁴ Har. Haarf. s. c. 6.

⁵ Se s. 233.

⁶ Se s. 55 f. Ogsaa Sars antar, at kg. Harald har fulgt frankiske forbilleder. Anden mening Hertzberg, L en og veizla s. 325 ff., jfr. s. 304 ff., hvor argumenterne ikke er heldig valgt. Thi sp rgsmaalet om «lensv senet» og «odelens tilegnelse» maa holdes ud fra hinanden.

det nu, som det vil. Sikkert er ialfald, at det norske embedslensvæsen bevæger sig i de samme baner som det europæiske, og at det mere og mere opsuger det lokale embedsverk¹ og de kongelige indtægter. Det 13. aarh.s jarlelen, saaledes som dette fremtræder i Hirdskraaen og i Haakon Haakonssons saga, er en langt mægtigere institution end Harald Haarfagres jarlelen. Jarlen oppebær ikke blot $\frac{1}{3}$ af jarledømmets kongelige indtægter, men det hele². Det samme er tilfælde med hertugen. Af det norske fanelen har kongen, saavidt jeg forstaar, ingen indtægt, idet sagøre, leding og landskyld af krongods³, alt tilfaldt fanelens-

¹ Se foran s. 245 ff.

² Jfr. foran s. 235. Skule jarl faar som kg. Haakons formynder $\frac{1}{3}$ af hele riget (Norge og skatlandene, Haak. Haak. s. c. 25) og udøver da systernes besættelse sammen med kongen (l. c. 54 o. fl.); senere har jarlen Viken og Oplandene og Ryfylke, og oppebær deraf leding (l. c. 74). I 1223 faar jarlen den nordste treding (l. c. 93, 94), og kongen har intet der at si; da kongen kommer til Trondhjem reiser jarlen til Oplandene og Viken, hvor kongens sysselmænd sidder. Jarlen faar da $\frac{1}{3}$ af hvert fylke paa Østlandet og indsætter sine egne sysselmænd ved siden af kongens (l. c. 187, 189, 190, 192). Som hertug har Skule $\frac{1}{3}$ af alle systler i Norge og egne sysselmænd (l. c. 198).

³ Jfr. Haakon Jarls lensvilkaar i Olaf Tryggvasons saga c. 15, Hertzberg, Lén og veizla s. 295. Munch (IV 1 s. 546) mener, at hertug Haakon i modsætning til hertug Skule ikke havde ledingen; men det flyder af, at han har ledingsudbud, se s. 235 og rb. no. 5 § 13.

manden¹. Dette er i fuld samklang med europæisk lensret².

Sysselmandens embedsløn maa ogsaa fra embedets første opkomst ha været en lensindtægt eller andel i de kongelige indtægter. Men denne andel synes at ha været forskjellig for de forskjellige sysselmænd. En enkelt gang hører vi, at sysselmanden betaler en fast afgift til kongen³, medens overskuddet blir hans eget. Men det almindelige system er, at saavel kongens som sysselmandens indtægt er afhængig af den sidstes driftighed og paagaenhed overfor bønderne⁴. Sysselmanden maa derfor enten ha havt en viss procent af samtlige indtægter, f. eks. $\frac{1}{3}$ som Harald Haarfagres jarler;

¹ Af Orknølenet havde kongen endel landskyld af krongods. Jfr. Henrik Sinklars revers af 1379, slutningen (DN II no. 459). Lensbrevet for Alexander de le Ard gaar ud paa, at han skal ha al sagøre uden tegngilde og ubotamaal, samt $\frac{1}{3}$ af de øvrige kgl. indtægter. Den anden halvdel skal betales i Bergens fehirdele. Men Alexander er ikke jarl, kun «høvedsmand, gjemmer og ret sysselmand» (DN II no. 437, 438), Munch, Unionstiden II 48 f., 96 ff. Wallace, Orkney (1883) s. 229.

² E. Mayer, Verf. Gesch. II 168: Beim Lehen bezieht der Vasall das ganze Einkommen, und so wird es in nachfränkischer Zeit von entscheidender Bedeutung, ob ein Amt als blosses Amt oder, ob es als beneficium verliehen ist. Nur im letzten Falle gehen dem Verlieher die Gefälle gänzlich verloren.

³ Sigurd Ranason af finnfør og finnkaup, se Sigurd Ranessøns proces s. 7.

⁴ Jfr. Lehmann, Abhandlungen s. 206 f.

eller han maa ha havt visse arter af indtægter, f. eks. alle mindre bøder (sagøre), medens kongen selv beholdt de større (alleigumál, tegngjæld, fredkjøb og brevbrudd) samt landskylden af det krongods, som ikke var veizlegods, og ledingen. Som foran (s. 245 f.) paavist ligger dette sidste system til grund for lensloven af 1273 og de senere love, og det var vistnok dengang forlængst sedvansmæssigt fastslaaet¹. Af dette system fulgte sondringen mellem kongens «vissøre» (v: viss indtægt), som sjelden blev bortforlent, og sysselmandens «len» (v: lensindtægt)², som inddrives af hans fuldmægtig «lensmanden», og som bestod i sagøre³. Ved hjælp af kongedømmets uvisse sagøreindtægt lønnede saaledes kongen ikke blot sine sysselmænd, men ogsaa den hærkontingent, som disse skulde holde.

Embedslenets øiemed er nemlig det samme som veizlelenets⁴: at skaffe kongen hirdmæssig rustede hærmand. Kong Haralds jarl skulde stille 60 hærmand. Sysselmandens ordinære følge (hird) er oprindelig 30 mand, men under Sverre havde sysselmændene større følge⁵. Sagaerne synes at vise, at samtlige lensmænd i det 12. og 1. halvdel af 13. aarh. var forpligtede at tjene

¹ Jfr. udtrykkene i varianterne NgL II 428 note 12) oc stodduzt þá fulkumlíga þeir siðir, eller: þan sið.

² Jfr. Hertzberg, Lén og veizla s. 310 f.

³ Se foran s. 247 f.

⁴ Se s. 271.

⁵ Se Lehmann, Abhandl. s. 196.

kongen med alle sine mænd, og saa længe han krævede. Det samme er efter Hirdskraaen fremdeles fanelensmændenes pligt. Men i lensloven af 1273¹ er sysselmændenes — ligesom veizlemændenes — hærmands- hold begrænset i antal, og deres tjenestetid er den samme som ledingshærens (3 maaneder)². Dette er blet opfattet som en forøgelse af sysselmandens lens- pligter³. Snarere har det været en lettelse. Thi efter Gulatingsbogen skulde den kongelige aarmand eller sysselmand udruste 5 hamler paa ledingsskibet og efter Frostatingsbogen 6⁴. Lensloven af 1273 fastslaar 6 mand pr. skibrede i Viken; men vesten- og nord- fjelds er antallet mindre.

Om lensoverdragelsen bruges udtrykkene miðla (uddele), fá (overdrage) og veita. Det sidste er det tekniske ord, og selve lenet kaldes derfor stundom veizla⁵ (beneficium), hvad det ogsaa — lensretlig seet — er. De foran (s. 272 ff. og 278 ff.) fremstillede regler om virkningen af mandfald og kongeskifte kommer derfor til anvendelse paa lenet. At lenet ogsaa kunde være gjenstand for kongegave til arve- lig eie, er antat af Olaf Kyrre; men allerede dengang gik man ud fra, at en saadan gave kunde omstødes ved

¹ Hirdskr. 36.

² Se 247 f., 271.

³ Saaledes ogsaa foran s. 149.

⁴ G 301. F VII 14; jfr. Gloss. sv. hamla.

⁵ Se Hertzberg, Lén og veizla s. 312 f.

kongeskifte¹. Om «kongegavens» retsvirkning handles der ogsaa i Sigurd Ranasons proces, hvor det ved lodkastning² afgjøres, at kong Sigurd Jorsalfars mening skal være lov; og den gaar ud paa, at ingen konge kan veite len længere end for sin levetid. Den indtil da gjældende lov var, at kongerne kunde «gjøre aldarmål³ om sine gaver», naar det «lystes» paa alle lagting i riget. Denne «lysning» maa efter sagaens ord foretages af lensmanden ved hvert kongeskifte. Derved bindes den nye konge⁴. Sigurd Ranason selv anser det for nok, at han har vidner paa forleningen⁵. Ved len som ved krongodsgave kommer det saaledes egentlig an paa kongeordets indhold. En

¹ Morkinskinna s. 122: Olafur konungr bauð at gefa Skula fylki eitt í Noregi þat, er honom þætti bezt, með ollom tekjom ok landskyldom þeim, sem konungr átti. Skuli þakkaði konungi vel boð sitt, ok lezk þo vildo beiðaz heldr af honom annarra luta, fyr því ef konungaskipti verðr, segir hann, þá kann vera at rjufiz gjöfin. Han faar sig isteden tilskjædet krongods. Jfr. Fagrskinna ed. Jónsson c. 68: Olafe kononge var svá mikil virkt á Skula, at hann bauð at gefa honom æitt fylke allt í Noregi meðr ollum skuldum ok skottum ok skæyta hanum þet ok hans ærfingjum.

² Som i G 48 og 51 ved tvist mellem sameierne og samformyndere.

³ Aldarmål betyr egentlig en «evigtvarende kontrakt», men her enten livslen eller arvelen. Jfr. om aldar-málabref T a r a n g e r i Skrifter tilegnede prof. Unger s. 116.

⁴ Se den bedste text (Hulda) i Storms udgave s. 18 f.

⁵ Sigurd Ranessøns proces s. 7.

ret konges ord skal holdes af hans eftermand¹. Denne retsopfatning, som Haakon V udtrykkelig sanktionerer i Mariakirkens privilegier², ligger ogsaa til grund for hans forlening af Borgesyssel til sin svigersøn Haftor Jonsson og dennes sønner³. Og den blir staaende lige til 1347, da kong Magnus og Haftorsønnerne forelægger spørgsmaalet om en saadan forlenings gyldighed for rigsraadet. Dette erklærer,

at kong Haakon ikke kunde forlene (lea) eller veite en saa stor del af sit rige længere end for sin egen levetid; thi herredømme og øvrighedsmagt (yfirboð) over tegner og almue samt al anden rigsstyrelse i Norge skal efter loven tilegnes af den, som efter ret arvegang har faaet Norges kongerige⁴.

Her er udtalt, at sysellenet efter norsk lov ikke er eller ved «kongegave» kan gjøres arveligt. Det samme fastslaar Hirdskraaen 14⁵ for det norske jarlelens vedkommende, som hertug Skule vilde gjøre til

¹ Se foran s. 275.

² Se foran s. 272 note 3.

³ Borgesyssel var i dette tilfælde egentlig et appanagement, og det havde under Erik Magnus været jarlelen for Mindre-Alf.

⁴ NgL IV 377. Jfr. Udsigt I 32.

⁵ Se s. 234.

et arvelen i sin æt¹. Kun Orknø-jarledømmet vedblir at være et arvelen; og kun det ved kongegave stiftede provstilen for Mariakirken blev anset som ukrænkeligt.

Den europæiske statsret indtog ogsaa oprindelig det standpunkt, at embedslenet ikke er arveligt². Dette princip's opgivelse er «lensstatens» seir. Dets fornyede anerkjendelse i det 13. aarh., betegner lensstatens vigende tendens overfor en mere og mere absolutistisk kongemagt. Istedetfor lenshierarkiet træder et bureaukratisk embedshierarki med afsætlige embedsmænd, der ikke er lensmænd. Denne udvikling er i vor periode særlig fremtrædende i England og Frankrig³. Men vi kan spore den ogsaa hos os. Vi har seet, at der ved siden af sysselmændene optræder saakaldte visøresombudsmænd⁴, som modtager de kongelige ind-

¹ Se Haak. Haak. saga. c. 193.

² Capitula Ugonis de Gambolado art. 1: Qui de marchia vel comitatu vel ducatu vel aliqua regali dignitate fuerit investitus per beneficium ab imperatore, ille tantum debet habere, non etiam heres ejus. Heres enim hujusmodi beneficium jure cessionis habere non potest; si tamen ipse quoque ab imperatore fuerit investitus, habet et teneat, sicut ejus pater fecit; citeret efter Viollet, Hist. des institutions publiques I 453 note 1.

³ Se Richard Schmidt, Allg. Staatslehre II §§ 67, 68, 75 og 76.

⁴ Se foran s. 247.

tægter. Til disse hører fehirderne og vistnok ogsaa regelmæssig de saakaldte «konungs umboðsmenn» (lat. ballivi), hvorved dog ogsaa sysselmanden kan betegnes. Men at visøresombudsmanden ikke er sysselmand, synes at fremgaa af rb. 29. mai 1303, som bestemmer, at naar en af sysselmændene forbryder sine sysler, da skal «vore ombusmænd, som har vor viseresoppebørsel, søge de sysler os til haande, indtil de efter loven har rettet for sig»¹. Ligesaa ser vi, at der paa Haaloga-land er en visøresombudsmand ved siden af sysselmændene². Fremdeles ser vi kong Haakon i slutningen af sin regjeringstid oprette et kongeligt procureurembede³ efter fransk mønster⁴, til indtale af kongens sagøre. Alt dette maa betyde, at kong Haakon ikke som regel betror sysselmændene at opkræve visøren, saaledes som lensreversen af 1273 forudsætter⁵. Heller ikke den

¹ NgL III no. 16.

² NgL III no. 42 og 43 (1315).

³ Jeg har foran s. 227 og 249 holdt mig til Norges gamle loves henførelse af rb. no. 19 a til 11 okt. 1303; først efterat dette var trykt, blir jeg opmærksom paa, at frd. er af 13 december 1318, se DI II no. 237. Det er kun rb. no. 19 b, som er fra 1303, og jeg har forlængst observeret, at denne er forskjellig fra 19 a.

⁴ Se R. Schmidt, Allgem. Staatslehre II 524. Filip den smukkes procureurs du roi indførtes i de første aar efter 1300.

⁵ Se s. 247.

kongelige sagøre er det sysselmanden betroet at indkræve, medmindre han er særskilt forlenet med denne (alleigumál, friðkaup, þegngildi, brefabrot). Derfor hedder det i gridsbrevene, at «sysselmanden og (med) den, som har alleigumaal»¹, skal opta drabsforhørene. Vi merker her en reaktion mod syssellensinstitutionen som kongeligt oppebørselsembede. Som saadant nød det ikke længer regjeringens tillid. Naar institutionen alligevel vedblir at bestaa, er det ikke af hensyn til de kgl. oppebørsler, men af hensyn til sysselmændenes hærmandshold, som lønnes af sagøren. Sysselmandens sagøreinteresse gjorde ham ogsaa til en kraftig politi- og paatalemyndighed.

Til et fuldstændigt billede af lensvæsenet hører ogsaa immunitet og grundherredømme. Hvad herom er at si for Norges vedkommende, er sagt under fremstillingen af adelens og geistlighedens privilegier².

Literatur: Aschehoug s. 53—55. Hertzberg, Lén og veizla. K. Lehmann, Der Ursprung des norwegischen Sysselamtes (se s. 270).

¹ Se det ældste gridsbrev, jeg kjender, i DN II no. 269 (1345); XIII no. 21 (1359); X no. 88 (1394); undertiden heder det: syslomanne varum þeim, sem alleigumál vár hefir, se D. N. VI no. 286 (1375) og oftere. Sysselmanden i Skiens syssel, hvorfra de fleste drabsforhør er, var vistnok forlenet med alleigumál, se NgL II 1 no. 37 § 30.

²) Se foran s. 148 ff. og 158 ff.

§ 14.

Landeværnet.

www.libtool.com.cn

1. **Ledingen.** Den folket paahvilende værnepligt kaldes leiðangr¹ eller róðr ok reiða² (ð: roning og udrustning). Denne pligt opløser sig i flere pligter, nemlig skipagerð, leiðangrsgerð, vápnabúnaðr, leiðangrsferð og vitavörðr. Vi skal se lidt nærmere paa hver af dem.

1. **Skipagerð** (skibsbygning). Denne pligt paa-hvilte almuen inden hver skipreiða paa landet og bykommunen i byerne. Det var en kommunesag, ikke en statssag. Landets inddeling i skibreder skyldes ifølge Fagrskinna³ Haakon den Gode (935—61), og det er sandsynligt, at han har faaet ideen til skibredeorganisationen fra Sverige eller Danmark; men organisationens detaljer er nationale⁴. Til lettelse for bønderne lod

¹ Falk og Torp, Ordbog, s.v. leding, forklarer leiðangr som en sammensætning af leið (krigsfølge) og gagn (reisegods, redskab); ifølge Noreen, Altnord. Gramm. § 150, 3 er ordet sammensat af leið og suffixet -ing, der i norsk-isl. er blet til -ang, i gl. sv. til -ung.

² Se F. IX 22 og XI 5 samt Haak., Guth. og Inges s. i Ungers Konungasögur s. 224 f.: Erlendr af Húsaboe or Heggini gaf Philippo konungsnafn; stoð þá upp annarr búandi ok dømdi leiðangr, roð ok reiðu.

³ F. Jónssons udg. c. 11, ældre udg. c. 32.

⁴ Storm (Salmonsens Konv. Lex. Norge, Historie s. 617) gaar vel for vidt, naar han siger, at kg. Haakons skibrede-

kong Haakon nefgildisskatten (kopskatten), som hans far Harald Haarfagre havde paalagt hele landet, i kystfylkerne omlægge «til skibsbygning» eller skibsstyr¹. «Han bestemte» — siger Fagrskinna — «for hvert af disse fylker, hvor mange skibe eller hvor lange efter rumtal der skulde være fra hvert fylke med hensyn til mænd, vaaben og proviant overfor en udenlandsk hær». Efter Gulatingsbogen 297 beror skibenes eller skibredernes antal paa mandtallet. «Ved fuld almenning skal der udrustes én mand for hver 7. næse². — Efter dette mandtal skal vi udruste saa mange skibe fra hvert fylke, som vi er blet enig om med vor konge.» G. 315 opregner, hvor mange og hvor store skibe der skal være fra hvert af rigets kystfylker. Størrelsen beregnes efter «sesser» (tofter, «rum»). Fra Viken og Trønde-

organisation er «efter svensk-dansk mønster»; thi ledings-systemets detaljer er i Norge og i nabolandene ikke saa lidet forskellige, og de norske love er uden sammenligning de fyldigste. Se Steenstrup, Studier over Kg. Valdemars Jordebog s. 188 ff. og H. Hildebrand, Sveriges medeltid I 1 s. 256 ff., 265 ff. II 613 ff. En terminologisk forbindelse med det svenske ledingsvæsen viser udtrykket róðr ok reiða, som forekommer i Frostatingsloven og i Viken (se s. 295 note 2) samt i Upplandslagen KB 10 og 11 (roþer ok reþe), se Hertzberg Gloss. s. v. róðr og Schlyter, Ordbok til Sverges gl. lagar. s. v. roþer.

¹ Jfr. s. 189 f.

² Denne regel skal ifølge sagaerne være indført af Svein Alfivason, se Ágrip ed. Dahlerup sp. 49: Olaf Hell. saga (Kr.a 1849) c. 77.

lagen udrustes ialt 193 tyvesesser og 1 tretisesse og fra Gulatingslagen 116 femogtyvesesser. Den hele skibredesflaade udgjør 310 skibe. Regner vi paa hver tyvesesse en besætning af 90 mand, paa hver femogtyvesesse 160 og paa den ene tretisesse 260 mand¹, saa vil hele skibrederhæren udgjøre 35 190 mand. Hertil kom byflaaden, som ikke synes at have overstøget 2 tyvesesser² fra hver by (Oslo, Tunsberg, Bergen og Nidaros) eller tilsammen 8 skibe med 720 mand. Den hele ledingsflaade udgjorde saaledes 318 skibe med 35 910 mand. Ifølge en optegnelse fra ca. 1400 udgjorde Norges ledingsflaade 336 skibe med 100 mands besætning eller ialt 33 600 mand³.

Disse tal maa imidlertid ikke ansees som konstante. Da skibredernes antal ahang af mandtallet, kan det baade tænkes, at et skibrede deles i to, og at to skibreder slaaes sammen til ét. Det sidste paabydes i G. 301 for det tilfælde, at mandtallet er saa lidet, at der ikke kan udrustes en trettensesse. En sammenligning af skibsantallet i G. 315 og skibredeantallet i Magnus Lagabøters testamente af 1277⁴ viser en til-

¹ Beregningen støtter sig til Tuxen, De nordiske Langskibe i Aarbøger for nord. Oldkynd. 1886 s. 49—134.

² Se Bl. III 11.

³ NgL IV 658 note 1.

⁴ DN IV no. 3. Testamentet viser, at en lokal skibredeinddeling alene er gennemført i Trønde- og Gulatingslagen og i Baahuslen, derimod ikke i Borgartingslagen, hvor der ogsaa i lensloven 1273 (Hirdskr. 36) regnes efter skibe, som dog

bagegang i skibenes eller skibredernes antal fra 310 til 279. Nedgangen er størst i Trøndelagen (fra 80 til 59) og Viken (61—48¹), mindre i Firdafylke (20—15), Nordmør (20—16), Romsdalen (10—8) og Haalogaland (14—13), medens der i Rogaland og Hordaland er en stigning fra 24 til 32. At disse tal afspeiler en tilsvarende ned- og opgang i ledingsmandtallet, anser jeg for givet. Thi i det 14. aarh. bevilger kongen en reduktion af ledingsskibenes størrelse paa grund af den ved mandedøden forvoldte reduktion af mandtallet². Og en øgning af skibredetallet er ikke vel tænkelig uden en øgning af folkemængde. Derimod kan en nedgang i skibredetallet ogsaa ha sin grund i ledingsfrihedens vekst³. En saadan nedgang betyder heller ikke i og

repræsenterer et skibrede. Testamentet siger derfor, at strækningen fra Ryggjarbit til Kambhorn «regnes for» (computantur) 16 skibreder; fra Kambhorn til Svinesund «regnes for» 16 skibreder; men fra Svinesund til Gøtaelven «er der» 16 skibreder.

¹ Ved en inkurie staar s. 247 note 2, linje 3: 15 for 16 og linje 5: 47 for 48.

² DN II no. 385 (1365) og I no. 470 (1382); ogsaa i NgL IV 381, 385.

³ Jeg er tilbøielig til at tilskrive skibredernes reduktion i Trøndelagen og Viken en sterk øgning af geistligheden og det geistlige gods. Thi at folkemængden i disse landsdele skulde være gaaet tilbage, medens den alene i Hordaland og Rogaland skulde være tiltat, anser jeg for usandsynligt. Lensloven af 1273 er jo bygget paa den forudsætning, at folkemængden i Viken er meget tættere end i Gula- og Frostatingslagen (se s. 247 f.).

for sig en svækkelse af landets forsvarskraft. Thi kongsmændenes ledingsfrihed blev mere end opveiet ved lenshærens forøgelse, hvorom nedenfor.

Udgifterne til skibets bygning, montering og vedligehold, og ligesaa til skibsnøstets bygning og vedligehold, blev efter retsbøgerne¹ fordelt paa skibredets ledingspligtige indvaanere dels som naturalydelse af materialer og arbeide, dels som pengebidrag til lønning af skibsbyggere (smiðarkaup) til køb af et færdigt skib, skibsanker o. lign. I Landsloven og Byloven (III 1—2) er naturalydelse af pengebidrag (skipafé, -tollr), som efter behovet paabydes af kongen og indbetales i lagdømmets eller byens kommunekasse (bondafé, bæjarmanna fé), som forvaltes af lagmanden, en kongsmænd og en bonde (borger). Paa vedkommende skibredes vegne skal sysselmanden træffe aftale med kommunekassens bestyrelse om pengenes anvendelse til et nyt skibs bygning eller det gamles udbedring². Skibstømmeret kan efter G. 306 og F. VII 26 (uden erstatning?) tages af privat skov, hvis der ikke er kongeskov forhaanden. Efter G. kan man dog ikke hos én mand

¹ G 304—8. F VII 1—5, 19, 20.

² I praksis merker jeg intet til denne kommunekasse og dens bestyrelse; skibetolden oppebæres og forvaltes af en bonde under sysselmandens og tingets kontrol, se DN III no. 465 (1386). Ekers almue kjøber sig ledingseskib ved egne tillidsmænd, som gaar i borgen for almuens og maa betale for den, se DN III no. 519, 530 og II no. 562.

ta tømmer til mere end ét skib, og efter F. bør eieren faa adgang til udvisning. Ifølge L. III 2 skal imidlertid tømmerleverancen fordeles paa samtlige skoveiere efter jevnet. ~~Skibsnøstet skal ha sin tomt, hvor det har havt den fra alders tid¹; maa det flyttes, skal det sættes paa kongejord; er ikke saadan forhaanden inden fjerdingen, kan privat jord exproprieres mod erstatning efter takst². Skibsseilet skulde opbevares hos folk ved sjøen, som udtoges ved lod; senere i kirken³.~~

Ledingsskibet er skibredets eiendom, hvori de ledingspligtige siges at «eiga lut»⁴.

2. Leiðangrsgærd (útgerðir, utfararleiðangr). Ved disse ord betegnes de folket paa-hvilende udredsler til ledingsmandskabets forsyning med kost (vistir) og hyre for 2 maaneder efter G. 300, for 3 maaneder efter L. III 3 (Bl. III 10). Saavel hyrens som madvarernes størrelse er fastsat ved lov eller sedvane⁵. Af disse udredsler kan kongen i fredstid kun udbyde «halv almenning» eller de til udrustning af det halve ledingsmandskab svarende ydelser. Denne halve

¹ G 305; jfr. DN XIII no. 11 (1338).

² G 305; F. VII 20 og L III 2, 14. v. Amira, Vollstreckungsverfahren s. 202, 204.

³ G 305. L III 14. Kirkeligt forbud mod kirkens benyttelse hertil uden prestens lov i statut 1280 (NgL III 230); tilbagevist af Haakon V i rb. no. 26 § 3.

⁴ F VII 18 og G 298.

⁵ G 300, F VII 12, 13, 21; men især L III 8, 9, Bl. III 9, 10. Om fortolkningsvanskeligheder se Brandt i Militært tidsskr. 34 s. 7.

almenning kaldes *borðleiðangr* (o: ledingsgerð til kongens bord, hofhold), i modsætning til *fararleiðangr* (o: ledingsgerð til krigstog).

Ledingsgerden maa betragtes som en formueskat, hvoraf bordledingen efter Magnus Lagabeters love¹ er en ordinær, udfærdsledingen en ekstraordinær skat. Ledingsskatten udlignedes oprindeligt som en kop-skat (nefgildisskat) efter mandtal og jevnet (ligning). Mandtallet optoges og ligning foregik paa mandtalsting, der holdes hvert aar og kunde sammenkaldes af enhver, som var misfornøiet med ligningen. Mandtallet fastsættes efter de mødendes edelige selvangivelse af sin husstands ledingspligtige personer. Disses antal anføres paa en karvestok (skorukefli). For de fra mandtalstinget retsstridigt udeblivende «skores» saa mange mandsgerder, som tinget vil, og denne ligning staar ved magt til næste aar. Husbonden betaler leding for sig selv, sin hustru og børn over 3 aar (G.) eller 7 aar (F.)², samt sine træler og frigivne i tyrmselforhold³; helt frigivne betaler for sig selv, hvis de kan, ellers betaler deres patron. Fremdeles svarer husbonden for sine myndlinger. Ledingsfri er immunitetsfolk⁴, spedalske,

¹ L III 1, Bl. III 1, 6. Lensloven 1273 (Hirdskr. 36).

² Ifølge Svein Alfivasons love skulde leding udredes for hver person, som var over 5 aar, Ágrip sp. 49. Olaf Hell. saga (1849) c. 77.

³ Se s. 30.

⁴ Se s. 148 ff.

vanhelsede og de af lagdømmet eller fylket frikjøbte træler; fremdeles fattigunderstøttede frimænd og træler samt børn under 3 (7) aar. En lovbestemt ledingspligt paahvilte den kongelige aarmand eller sysselmand, som efter G. 301 skal udruste 5 hamler (halvrøm), efter F. VII 14 6¹. Det sidste tal er i lensloven af 1273 (Hirðskr. 36) alene bibeholdt i Viken; vesten- og nordenfjelds er sysselmændenes hærmandstold nedsat².

Da mandtalstingene kun holdtes skibredevis, kunde bevægelse i folkemængden medføre, at ledingskatten faldt ulige tung paa de forskellige skibreder, ganske som nutidens kommuneskatter. For at udjevne skattebyrden kunde der da holdes mandtal for hele riget (almannatal), der begyndte ved den ene landsende og fortsatte til den anden. Ved saadanne almannatal skulde hele riget inddeles i lokale udredselskredse, som kaldes manngerðir eller liðar³, og som hver stillede én mand. Disse manngerðskredse blev ogsaa anvendte ved udligning af andre byrder og skatter (f. eks. ølgerð, prestreiða og biskupsreiða). Skattepligten har dog neppe paahvilet mandgerðsmændene in solidum⁴.

¹ Se Hertzberg, Gloss. s.v. hamla.

² Se 247 f., 271 og 287.

³ I Borgartingalagen, se Fritzner s.v. liði.

⁴ Saaledes Hertzberg, Gloss. s.v. manngerð, under henvisning til G 9, som dog kun taler om solidarisk ansvar, hvor alle mandgerðsmænd udeblir med biskopsreden. Se F VII 8: Nu hafva menn gerðir settar oc deyr maðr ur

Ude i Europa var ledingsskatten forlængst blet en grundskat, og dette system var ogsaa ved Jydske Lov anerkjendt i Danmark¹. Ifølge Magnus Lagabeters love skal ledingsgerden i Norge udredes af jarðarhöfn og fjármegin (o: gaardsbrug og løs formue) paa landet og af garðahöfn og kaupeyri (o: husbrug og handelsvarer) i byerne². Den paa fast eiendom hvilende ledingsgerd udredes af opsidderen (eier eller leier). Paa landet skal den efter L. VII 7 stige og falde med landskylden, og i byerne er den ordinære «halve almenning» (bordleding) fastsat til 5 veiede penge af hver mark (o: 5/160)³ leieafgift og handelsvarer, hvoraf kongen skal ha 40 mark og bykassen resten⁴. Paa Østlandet finder vi i 1293 gaardene inddelt i fuldgaarde og einvirkesgaarde efter landsyldens størrelse⁵. Som grundskat havde ledingsgerden en tendens til at bli en fast, uforanderlig grundbyrde, og da landskylden efter

gerð, þá skall eigi gera leiðangr fyrir hann. En ef matr er í kistu eða mjöl í belg, þa skall öll reiða fylgja.

¹ Se Steenstrup, Kg. Valdemars Jordebog s. 89.

² Se foran s. 85 og Taranger, Besiddelsesret s. 7 ff.

³ Se Hertzberg, Gloss. s.v. eyrir (s. 168).

⁴ Se Bergens andragende til kongen 1562: Sameledis give vi eders K. Mt. ydmygeligen tilkjende, at vi fattige mænd gav eders naade 40 mark norske til leding om aaret, og same leding udgik af Borgerne og udaf husene (DN XIII no. 722). I 1531 er ledingen af Bergens by 22½ mark og af Bryggen 46½ (DN XIII no. 583). Bylovens regel gjælder vistnok kun Bergen.

⁵ Rb 1293 § 14, se foran s. 86.

den store mandedød i høj grad gik ned, fastslog Haakon VI i en forordning af 1358¹, at bordledingens skal ydes «efter jarðarhofn og fjármegin, som før har været sedvane og lovbogen vidner, og det hvad enten jorderne bygsles for større eller mindre landskyld». Herved ophæves L. VII 7. Ledingen skal udlignes paa den gamle sedvansmæssige landskyld, ikke paa den nye, kontraktmæssige².

Ledingsskat af løsøre udrededes efter et census-system, der inddelte folket i 3 formuesklasser, nemlig:

1. klasse, som eier over 12 mark,
2. —»— under 12 — og over 4 mark,
3. —»— 4 — og derunder.

1. klasse udredede «fuld gerd», 2. klasse einvirkesgerd (o: halv gerd)³ og 3. klasse var fri for ledingssskat. Hertug Haakon indfører som en lettelse («naade»), at børn, som blir boende hos sin far eller mor, efterat de har arvet sin ene parens, kun skal udrede én gerd; fører børnene egen husholdning eller sammen med fremmede, skal de alle gjøre én gerd, naar deres arve-

¹ NgL IV 381.

² Forskjellen mellem begge viser et blik paa Aslak Bolts Jordebog og andre jordebøger, hvorom nærmere i næste periode. DN XIII no. 583 (1531) viser, at bordledingens af Nordland, Jæderen og Dalene er fast, men ikke fra Søndfjord til Ryfylke.

³ I kongebrev af 16. mai 1371 deles i Oslo febirdsle de ledingspligtige i «fulgiærdæ bonde» og «halfgiærdæ bonde», se DN II no. 417; jfr. 410.

lodder er over 4 mark; af mindre lodder ydes ingen ledingssskat¹.

3. Vápnabúnaðr (vaabenpligt). Hver fri og myndig mand skal efter de ældste love² eie «folkevaaben», det er skjold, spyd og sverd eller øks; den, som mangler et af disse, maa bøde; den, som mangler alle, er retløs; men vaabenpligten er ikke ens for alle formuesklasser. I Landsloven III 11 er ledingsfolket med hensyn til vaabenpligt inddelt i 3 formuesklasser, nemlig:

1. klasse (18 mark): skjold, staalhue, panser eller brynje og alle folkevaaben.

2. klasse (12 mark): skjold, staalhue og folkevaaben.

3. klasse (6 mark): skjold, spyd og sverd eller øks³ (o: folkevaaben).

En lørsarbejder, som har «fuld leie», skal første aar købe sig øks, andet aar skjold og tredje aar spyd. Vaabnene kontrolleredes hvert aar paa vaabentinget inden hvert skibrede. Det vaabenpligtige mandskab skal da i geled paa 3 mand marschere forbi sysselmanden, som sammen med andre kongsmænd kontrollerer vaabnene⁴. Hirdforordningen af 1308 § 20 omtaler

¹ Rb 1293 § 15 og 1297 § 7.

² G 309. F VII 13 jfr. 15. Bj. 137.

³ Jfr. om en lignende klasseinddeling af vaabenpligten i England efter et statut af 1284, Schmidt, Allg. Staatslehre II 506 f.

⁴ L III 12.

en vaabentold, hvorfor der skal kjøbes vaaben for ledingsfolket.

4. Leiðangrsferð (nefndir, nefningar). Den personlige værnepligt var efter de ældre love organiseret saaledes, at der ved «fuld almenning» kunde opbydes («nævnes») indtil $\frac{1}{7}$ af det i mandtallet staaende ledingspligtige mandskab¹. Opnævnelsen tilkom styremanden (∴ kapteinen) eller vedkommende hærafdelings kommandant². Han skal først «nævne» løskarer (drengmenn), dernæst bønder, som har tjenerskab, endelig einvirker, dog kun hver tredje, eller i nødsfald hver anden; de hjemmeværende einvirker skal bjerger de bortdragendes bofæ. Stillingsret var udelukket. Ledingsfolket oppebar en sold af 1 øre maaneden og fri kost. Ledingstiden var efter de ældre love 2 maaneder, efter Landsloven 3, beregnet fra udreisen til hjemkomsten. Hjemreisen skulde begynde, naar de havde $\frac{1}{2}$ maanedes kost igjen. Slap kosten op, kunde de gjøre «strandhug» hos bønderne mod erstatning af det dræbte kvæg. Hos samme mand kunde kun tages 2 naut³.

Anderledes, naar rigets fred pludselig blev truet af udenlandsk eller indenlandsk hær. Da kaldtes hver vaabenfør mand (þegn ok þræll) ved «hærpilen»⁴ eller

¹ G 297.

² Se DN I no. 121, slutningen.

³ G 299, 300, 302, 303. F VII 7, 23, 24. L III 8, 10, 13. Bl III 9, 11, 14.

⁴ G 312, L og Bl III 3 og 16.

«hærklokken»¹ under vaaben. Da suspenderes de ovenfor fremstillede regler om ledingsferd og ledingsgerd. Enhver, som dertil har evne, skal udruste sig selv og sine undergivne. Jeg kalder dette udbud «landstormen».

5. Vitavqrðr. I mobiliseringsøiemed havde Haakon den Gode ladet indrette veter (varder) paa fjeldene, som skulde bevogtes, naar der var udsigt til krig (herjar vón), og antændes, naar vagten opdagede 5 (Landsloven 3) hærskibe. Ved veten var opført vagt-hus med 4 døre. Opførelse af veter, vagthuse og vagt-holdet paahvilte bønderne efter aarmandens eller sysselmandens tilsigelse. Der skulde være 3 vagtmænd paa hver station, og afløsning fandt sted hver middag. Efter Landsloven maatte vagtmændene være «friske paa øine, øren og fødder, fuldmyndige og vel hærføre, indlændinger og ikke udlændinger eller fredløse fra andre kongeriger». Det var strafbart at tænde veten for sent eller for tidligt, og at bringe falskt hærbud var fredløsheds-sag². Veterne skulde være paa de sedvanlige steder³.

6. Udbud og kommando. Retten til at udbyde ledingsgerd og ledingsfærd tilkom kongen og hans fanelensmænd (jarl og hertug)⁴. Almenningsudbudet skede til tinge ved sysselmandens forkyndelse af den

¹ Se Fritznør s.v. herklukka.

² G 311, 312. L III 3, 5. Rb 3 nov. 1318.

³ Se herom Gulowsen, Fortidens mobilisering i Militært Tidsskr. bd. 65, 465—71.

Se foran s. 190 ff.; 235.

mundtlige eller skriftlige udbudsordre. Fra det 13. aarh. er udbudsbrev (útboðabref) almindeligt¹. Den ordinære ledingsskat (bordleding) blev i det 13. aarh. udbuden i aarlige skattebreve; men rb. af 14. oktober 1312 bestemmer, at den skal ydes efter lov og sædvane, selv om intet saadant brev kommer². Landstormen udbydes ved «hærpilen» (en jernpil) langs «tjodveiene» og en træpil paa bygdeveiene. Den skal paa land følges af 3 voksne mænd og tilsjøs af bemandet skib. Den skal fare nat og dag og «stevner til skib ved sjø og til samling paa land»³.

Kommandomyndigheden er kongens. Derfor skal han eller hans ombudsmænd opnævne styremænd for ledingsskibene eller «formænd» for ledingshæren⁴. Styremanden lønnes af bønderne med $\frac{1}{2}$ mark selv maanedlig, hvis han ikke er kongelig lens- eller veizlemand. Styremanden opnævner og vælger sit mandskab, og han «skal ha størst raadighed indenbords paa hvert skib»; men straffemyndighed over mandskabet maa han udøve paa mandskabsstevnet (skiparastefna)⁵.

2. Lenshæren. Denne bestod 1. af kongens haandgangne mænd (hirden), — 2. af fanelensmændenes,

¹ Se Haak. Haak. Saga c. 57, 74, 205, 312, 322, 327 (Ungers udg.) og DN I no. 119, 121 (1809).

² Rb no. 34; jfr. Hirdskr. 36 (NgL II 430).

³ G 372. L og Bl. III 3.

⁴ G 299. L III 8. DN I no. 121.

⁵ Se L III 9, 10.

lendermændenes og sysselmændenes huskarle eller svei-
nar. Regner vi de haandgangne mænd omkring 1300
til 300¹, lendermændenes huskarle til 125 (5×25)²
og sysselmændenes svende til 1150³, saa blir den hele
lenshær 1575 mand. Heri er ikke medregnet den kon-
tingent, som stilledes af veizlemænd, der ikke var lender-
mænd, og deres antal har neppe været stort. Det kan
i ethvert fald ansees som sikkert, at den norske lens-
hær ikke har tallet over 2000 mand, hvis den overhode
har naaet dette tal⁴.

Om de haandgangne mænds vaabenpligt be-
stemmer Hirdskr. 35, at skutilsvend (ridder) skal eie
«hel og fuld harnisk»⁵, og hirdmand, gjest og kjerte-

¹ Se s. 154 f.

² Se s. 142.

³ Saaledes Brandt i Militært Tidsskr. bd. 34 s. 16 paa grundlag af lensloven af 1273 og Magnus Lagabøters testa-
ment; jfr. foran s. 247 f. og s. 295 f.

⁴ Brandt l. c. regner den til 2300; men han opererer med 120 lendermænd og ligesaa mange veizlemænd, hvilket uden tvil er overdriivelse. Paa grundlag af middelalderens krøniker har ældre historikere overhode været tilbøielige til at gjøre lenshærene for store; saaledes i England, hvis læge lenshær udgjør 4000 à 4200 mand, medens krønikerne angir 40—60 000 mand. Se O m a n, Hist. of the Art of War s. 364.

⁵ Det er: spaldener (halskrave af læder) eller vaaben-
trøie (af læder), brynjehue og brynje med brynhoser og brynhandsker, hjelm eller staalhue, sverd og spyd, paalide-
ligt skjold, pladeharnisk; anvendelig er ogsaa det mindre

svend væsentlig det samme, medens lendermænd og sysselmænd skal ha endnu bedre rustning i forhold til sine lensindtægter. Kongen skal holde vaabenting for hirden under julemødet, eller naar «han ligger tilskibs i fagre havne i godt veir.» Lensmændenes svende skal være rustet som hirdmænd¹.

Riddernes og hirdens tunge rustning forudsætter rytteri, og Hirdskr. gaar ud fra, at kongsmændene møder hos kongen baade tilhest og tilfods². Men, som foran (s. 146) paapeget, indeholder lovene forøvrigt ingen bestemmelse om kongsmændenes hestehold, og jeg har sammesteds udtalt den formodning, at kongen selv og hans ombudsmænd holdt rytterhestene. Jeg var dengang ikke opmærksom paa, at den kongen i lovene hjemlede ret til at opbyde skydsheste (reiðskjótaboð) ogsaa var beregnet paa krig³. Ifølge denne ret kan kongen kræve «hver hest, som sadel eller sæle har kommet paa»⁴. Det i 1370 i Baahuslen udbudne rytteri er

skjold, som kaldes buklari, og desuden haandbue eller laasbue. Jfr. Kongesp. c. 37—39 og Blom i Aarbøger for nord. Oldkynd. 1867.

¹ Hirdskr. 36.

² NgL II 427 note 41.

³ Se Haak. Haak. s. 105 (Unger s. 300): Konungr sendi ok boð um alla Foldina, at þeir skyldu fá honum reiðskjóta, i anledning af et krigstog til Værmland. Vestfoldingerne forærede kongen ved denne leilighed 200 heste.

⁴ Regelen forekommer først i rb af 1260, F indl. 19 og gik derfra over i L III 15 jfr. 1.

visselig kun en anvendelse af kongens ret til ledings- og skydshesteopbud¹.

Jeg har foran (s. 286 f.) paavist, at kongens haandgangne mænd var forpligtet at tjene ham, naar og saalænge han krævede deres tjeneste. Men de var ikke forpligtet til at tjene ham med sine huskarle og svende udover den almindelige ledingstid; og da ledingshær og lenshær opererede i fællesskab, blev deres tjenestetid den samme. Det kongelige udbud gjaldt begge, og naar hærpilen gik, havde kongsmændene at møde hos kongen eller hos nærmeste sysselmand. Styremændene kunde opnævne baade mugamænd, kongsmænd og deres sveinar; men ikke selve lændermændene uden i nødsfald, og ordinært skulde disse kommandere sine egne svende². De egentlige hirdmænd tjente paa kongens egen flåde, som i regelen bestaar af større langskibe end ledingsflåden³.

Endel af hirden og lenshæren var anbragt som garnisoner paa de kongelige borge⁴ (hus, kastala) og kongsgaardene. For disse garnisoner blev der i det 14. aarh. efter svensk-dansk mønster optegnet en borgret (borgararetr), som i haandskrifterne tillægges

¹ DN II no. 410: hwarier fim bønder gere føran þen siætta med godom hæst, wapnom ok koste.

² Hirdskr. 37, 48 og 53, rb for Oplandene 1293 § 13. DN I no. 121 (1309).

³ Se Tuxen i Aarbøger f. nord. Oldk. 1886.

⁴ Se om de ældste borges indretning G. Storm, Akershus s. 14 ff.

kong Haakon (VI?)¹. Det er en militær straffelov, der er væsentlig strengere end Hirdskraaen. Borgens kommandant, som i vor periode altid er en fehirde eller en sysselmand, kaldes i borgretten foged (folguti o: foguti), og besætningen omfatter væbnere (sveinar á vápn), hird-drenge og skyttere.

Om byttets deling, om behandling af faldne fiender, om hærens overholdelse af kirkefred, kvindefred og kongefred gir Hirdskraaen 38—39 adskillige regler.

Literatur: Fr. Brandt, Den norske Krigsforfatning i Middelalderen i Militært Tidsskrift bd. 34.

§ 15.

Finansvæsen.

1. Kongedømmets indtægter (konungs, krununnar, rikissins inngjöld). Kongedømmets indtægtskilder var krongods, skat, told, gaver og veizler, forkjøbsret og handelsmonopol, grundregalier, sagøre og folkets arbejdsydelse. Kilderne tillader os ikke at angive disse indtægtskilders afkastning. Kun saa meget kan med sikkerhed siges, at landskylden af krongods, bordleding og sagøren var de vigtigste. Som oftere nævnt² regnedes landskyld og leding til den

¹ NgL III no. 61. Se herom Maurer, Das älteste Hofrecht des Nordens.

² Se s. 246 f.

visse indtægt (visseyrir), medens sagøren efter sit væsen var uviss. Den var dog en saa sikker indtægtskilde, at ogsaa den betegnes som vissere¹. De øvrige indtægter var dels visse, dels uvisse. Vi maa omtale hver enkelt af disse indtægtskilder med nogle ord.

1. Krongodset var dels fast gods (konungs, krununnar jarðir), dels løsøre (konungs lausafé, liggjandi fé, gripir, borðbunaðr²). Til det sidste kan ogsaa henregnes den kongelige flaaede (skipastóll³). Løsørets og klenodiernes gjemmeded kaldes i det 14. aarh. fatapur⁴.

Jordegodset var dels kronodel, dels «kjøbegods», hvorved jeg betegner det jordegods, som ikke var odel, ligegyldig om det var erhvervet ved kjøb eller upptekt (eksekution eller konfiskation). Al jord, som kongen erhvervede ved gave, blev hans odel⁵, medens forbrudt gods kunde løses af odelsmændene i 10 aar⁶. Sondringen mellem kronodel og ikke-kronodel havde den vigtige

¹ Rb 1. nov. 1311 (no. 30): sakareyri, skuldir ok allan annan várn viseyri. Jfr. Hertzberg, Gloss. s.v. visaeeyrir.

² Se DN VII no. 100.

³ Fritzner, Ordbog s.v.

⁴ Se Fritzner s.v. og DN III no. 344. Hofkapellet var gjemmeded for bøger og messeklær, se Hirdskr. 21 og foran s. 223.

⁵ G 129. L VI 21.

⁶ F Indl. 2. L IV 2; jfr. G 271, F XIV 7 og L VI 6. Efter F XII 4 ser det ud, som om odelsretten gik tabt, naar jorden kom paa kongens haand. Se Brandt, Retshist. I 176. v. Amira, OR II 633.

retslige betydning, at kongen kunde afhænde den sidste, men ikke den første til fri eiendom¹. Ved afhændelser af større omfang synes i periodens sidste tid dronningens og rigsmødets eller rigsraadets samtykke at være indhentet², medens der i ældre tid krævedes lysning paa alle lagting, formentlig efter den private odelsrets forbillede³. Sin testamentret over privatgodset udøver kongen uden raads raad⁴.

Krongodset var oprindelig kongens eller kongesættens privatgods. Men da man omkring 1200 begyndte at sondre mellem den fysiske person kongen og den juridiske person kronen eller kongedømmet⁵, blev det ogsaa nødvendigt at sondre mellem krongodset og kongens privatgods. Dette er skeet i Landslovens tronfølge-lov⁶, som opregner, hvad der hører til kongens privatgods. Det er jordegods, som kongen arver efter sine «andre frænder» (sc. end den afdøde konge), og som han kjøber for løsøre, der ikke er erhvervet ved afhændelse af krongods; og det er løsøre og klenodier, som

¹ Se s. 274 ff. og navnlig DN II no. 365, 422 og 620, samt I no. 630; II no. 384. Aschehoug s. 54 ff.

² DN I no. 92 (1300); II no. 365 (1361); jfr. DN VII no. 100.

³ Se s. 273 og 287 f. Jfr. v. Amira OR II 334.

⁴ Se DN IV no. 3. L II 7 synes at forudsætte raads raad.

⁵ Se Hertzberg, Gloss. s.vv konungsdomr, kóróna.

⁶ L II 7.

ikke hører kronen til. Alt andet er krongods. Det er aabenbart Landslovens mening¹, at kongens testamenteriske gaver skal bestrides af privatgodset, og hvis Magnus Lagabøter selv har fulgt denne regel², da maa hans privatformue ha været betydelig. Thi efter min beregning har han i sit testament bortskjænket penge-summer til en værdi af over 400 000 kr. og jordegods til en værdi af 240 000 kr., altsaa ialt over 640 000 kr. Da det paa ingen maade kan antages, at han testamentarisk har bortskjænket hele sin privatformue, men meget mere maa forudsættes, at han selv har fulgt Landslovens regler om tiendegave af arvet (her = jordegods) og fjerdingsgave af selverhvervet gods (her = penge), saa kommer vi til det resultat, at Magnus Lagabøters privatformue har havt en værdi, der svarer til 4 millioner kroner. Sandsynligvis er dog dette tal for høit, og ligesaa sandsynligt er det, at testamentet har angrebet statsformuen.

Kronens faste eiendomme var dels kongsgaarde (konungsbú, hofuðból), dels bygselgods, dels bygrund. Alle tre arter kan igjen inddeles i fehirdslegods og veizlegods. Af det sidste tilfalder indtægterne veizlemauden, af det første kongen. Til kongsgaardene (hovedgaardene), som oprindelig dreves af aarmænd, var der vistnok fra

¹ Se L II 7.

² Se hans testament i DN IV no. 3. Munch IV 1 s. 681 f.

gammel tid henlagt et større eller mindre antal bygsel-gaarde, som bortbygledes af kongsgaardens bestyrer, og hvis afgifter indbetaltes til denne¹.

2. Skattevæsen. Den ældste almindelige kongsskat, som er bleven paalagt det norske folk, var Harald Haarfagres kopskat (nefgildisskattr). Men allerede Haakon den Gode henla den i kystfylkerne til skipagerø², og nefgildisskatten omtales ikke i de gamle love som kongsskat. Ledingsgerden, som oprindelig var en kopskat, er egentlig ingen kongsskat, men en udredsel til ledingsfolkets underhold og besolding i ledings-tiden. De ældste love antyder ikke, at kongen kan opkræve leding til sit eget hofhold. Men i sagaerne finder vi vidnesbyrd om, at kongen oppebærer ledingsgerd til sit bord og hirdens lønning³, og efter Landsloven kan han i dette øiemed aarlig kræve halv ledingsgerd, som derfor kaldes bordleding. Dette er den eneste almindelige kongsskat, som Landsloven⁴ hjemler kongen, og om dens natur og udredsel er talt i forrige paragraf. Paa Oplandene kaldes den til bordledingens svarende afgift vissøre⁵.

¹ Se DN I no. 453, jfr. 452.

² Se s. 189 og s. 293.

³ Se Haak. Haak. s. c. 57; jfr. Sv. s. c. 190; Haak. Guth. og Inges s. c. 4, 14.

⁴ L III I, som stammer fra rigsmødet i 1260, se L X 1 § 6.

⁵ Hertzberg, Gloss. s.v.

Af skatlandene¹ oppebar den norske konge forskellige afgifter, hvis natur og størrelse for det meste er os ubekjendt. Af Suderøerne og Man betaltes muligens efter 1152 skat² eller lensafgift ved hver ny konges tiltrædelse paa øerne (mandfald). Ved øernes afstaaelse til den skotske konge i 1266³ skulde der betales 4000 mark sterling engang for alle og 100 mark sterling aarlig; men hermed gik det meget uregelmæssigt til. Finneskatten ydedes som fra oldtiden af i skind- og dunvarer⁴ og var i den ældre middelalder bortforlenet sammen med finnefærden (kongens monopolhandel med finnerne⁵). Nærmere oplysninger om skatten af Orknøerne, Hjaltland og Færøerne savnes ogsaa⁶. Paa Island betalte hver fuld bonde efter 1262 10 alen vadmæl i kongsskat⁷, og den beløb sig 1311 til 38 800 alen vadmæl⁸. I 1306 skal Haakon V ha afkrævet islændingerne en ekstraordinær formuesskat (gjaftollr) af 1 alen af 120; men den blev negtet⁹. Ogsaa Grønlændingerne vedtog i 1261 at betale kongsskat og tegn-

¹ Se s. 64 ff.

² Storm, Monumenta s. 88.

³ DN VIII no. 9.

⁴ Se s. 65 og DN XIII 636.

⁵ Se s. 825 og Ny félagarit XXII 111.

⁶ Jfr. s. 285 note 1.

⁷ Maurer, Island s. 474.

⁸ DI IV no. 7; jfr. II no. 205 A og Ny félagarit X 28.

⁹ DI II 355. Haak. Haak. s. c. 352.

gilde¹, og i 1380-aarene betaler de sin sysselmand en gjaftold af 150 par saueboger¹.

Medens rigsmødet i 1260 og Landsloven² slog fast, at kongen eller hans ombudsmænd ikke kunde paalægge det ledingspligtige folk «almindelige tolde» (∴ skatter), saa blev der baade krævet og ydet visse særafgifter (tollar) i offentlige øiemed, baade verdslige og kirkelige. Disse tolde er i regelen afløsning af ældre natural- og arbejdsydelse. Vi har allerede i forrige paragraf omtalt skipatollr og vápnatollr; og utfarartollr er et nyt navn paa udfærdsledingsgerden. Det gamle þingfararfé kaldes ligeledes þingfarartollr. Fremdeles har vi lagmandstold (folkets bidrag til lagmandens løn³) og vagtselv (vardhaldssylfr⁴) i byerne. Allerede i den ældre middelalder betalte islænderne en told til byernes vagtmænd⁵.

3. Toldvæsen. Den ældste norske toldafgift er landøren (landaurar). Den er en afgift til kongen, forat han ikke skal gjøre sit farbann⁶ (forbud mod skibsfart til og fra landet) gjældende. Den kan afkræves baade ind- og udlændinger. Den omtales første

¹ DI III 435 f. Maurer, Grønland im Mittelalter s. 227 f. (i «Die zweite deutsche Nordpolarfahrt» 1869—70 bd. I). Jfr. DN XV no. 29.

² L III 1 og X 1 § 6.

³ Hirdfrd. 1308 § 12 og rb no. 60.

⁴ DN II no. 133 (1318).

⁵ NgL I 437.

⁶ G 313. F VII 27. L VIII 25.

gang under Harald Haarfagre, som nedla forbud mod nordmænds udvandring til Island, da udvandringen truede med at lægge landet øde. Det blev da aftalt, at hver udvandrer skulde betale kongen 5 øre. Siden ydedes mere eller mindre, indtil Olaf den Hellige ca. 1022 bestemte, at hver fribaaren islandsk mand (ikke kvinde), som besøgte Norge eller dets skatlande, hver gang skulde betale $\frac{1}{2}$ mark sølv (4 øre) i landøre. Skibbrudne, som ikke har reddet gods til landørens beløb, Grønlandsfarere, opdagelsesreisende og andre, som mod sin vilje forslaaes til Norges kyst, betaler ingen landøre. Riget og dets kolonier (skatlande) udgjør ét landøregebet¹, saa at naar landøren er betalt i skatlandene, skal den ikke betales i Norge, hvis Island ikke er besøgt i mellemtiden. Landøren forfaldd, naar skibet havde kastet anker eller tat landfæste. Dens betaling hjemlede islændingerne ret «til vand og ved», dog saa, at de kun i kongens skove kunde hugge efter behag². Dette maa vistnok opfattes saa, at landøren hjemlede islændingen i Norge den reisende indlændinger tilkommende «nødsret» og «almenningsret» til vand og ved³. Da Island

¹ I Danmark og Mellem-Europa gjaldt den regel, at told maatte betales paa hvert toldsted inden samme rige, se Steenstrup, Studier over Kg. Valdemars Jordebog s. 364 f. Schrøder RG³ s. 188; 522 f. Dahn i Festskrift for Maurer s. 366 f.

² NgL I 437 f. DI I no. 21 jfr. no. 15. Ares Islendingabók c. 1. Maurer i Ny félagsrit XXII 112.

³ Se Brandt, Retshist. I 206, 243 f. F XIII 10. L VII 22. G 145.

1262—64 blev indlemmet i Norge, faldt landøren bort¹.

Under Olaf den Hellige synes landøren ikke at være afkrævet indlændinger, uagtet hans farbansret blev gjort gjældende ogsaa overfor disse². Derfor følte det som et nyt, trykkende paalæg, da Svein Alfivason (1030—35) krævede landøre af «hver mand, som af landet farer, indlænding som udlænding»; og i sammenhæng dermed forbeholdt kongen sig et fragtrum i hvert skib. Herved blev al skibsfart til og fra Norge underkastet et hemmende kongeligt licenssystem³. Dette system blev for Gulatingslagens vedkommende vistnok afskaffet allerede af Magnus den Gode (1035—47) og for Trøndelagen af Haakon Toresfostre (1193) og Magnus Barfods sønner (1103—7). Disse konger ophæver for de ledingspligtige indlændinger saavel landøren som licenstvangen og de kongelige skipleigur (fragtrum⁴). Kongens farbansret staar dog fremdeles ved magt⁵ haade overfor ind- og udlændinger⁶, og for at sikre sig mod dens udøvelse betinger islændingerne sig

¹ NgL I 461. DI I no. 152.

² Farbannets historie er fremstillet af Maurer i Ny félagssrit XXII 111 ff.

³ Jfr. s. 91 og 100.

⁴ G 148. F XVI 1. Morkinnsk. s. 130. Olaf Hell. s. (1849) c. 77. Heimskr. III 233. Munch I 2 s. 852 jfr. 815 f. og II 469 f.

⁵ G 313, F VII 27, L VIII 25.

Se DN V no. 10 § 6 og Lüb. WB I 443.

i underkastelsestraktaterne 1262—64, at der aarlig skal afgaa 6 «havskibe» fra Norge til Island¹.

Den gammelnorske landøre svarer til de europæiske transitafgifter og navnlig til de frankiske skibsafgifter (navaticum, cespitaticum, ripaticum, vultaticum, passionaticum eller passagium²). Derimod hører den norske ind- og udførselstold (teloneum, tollr), som ialfald fra det 13. aarh. afkræves udlændinger, til de saakaldte markedsafgifter³. Da denne markedsstold ikke betales af indlændinger, kunde vi maaske føle os fristet til at opfatte den som en beskyttelsestold for den indenlandske skibsfart og eksporthandel. At indlændingers toldfrihed baade kan og virkelig har havt en stimulerende og befordrende virkning paa det norske næringsliv, lar sig neppe benegte. Men ligesaa sikkert er det, at denne markedsstold efter sit egentlige øiemed er fiskaltold. Det viser sig allerede deri, at kun de store import- og eksportartikler er toldbeskattede. Før aar 1300 kjendes kun indførselstold paa korn og «andre tunge varer» og udførselstold paa sild. Toldsatserne har vistnok været sedvansmæssig fastsat efter overenskomst mellem kjøbmanden og den kongelige ombudsmand; men i slutningen af vor periode blir de fikserede i de fremmede kjøbmænds pri-

¹ NgL I 461. Ny félagsrit XXII 114.

² Se Mayer i Festskriftet for Maurer s. 390 f.

³ Se Mayer l. c. s. 391 ff.

vilegier. Kornetolden blir i 1294 fastsat til 1 skip-pund korn eller mel efter tolderens valg — dog ikke af det kostbare hvedemel — pr. skib¹, og i Hamburgs privilegium af 1296² siges, at, naar denne told er betalt, kan de frit købe tømmer og andre varer og udføre dem, hvorhen de vil. Sildetolden, ydedes fra gammel tid med en rund sum pr. skib³ («koggetold») efter den kongelige ombudsmands bestemmelse⁴; men ved en række privilegier for Bremen, Hamburg og Kampen blev den under Erik Magnus og Haakon V fikseret til en bestemt afgift pr. læst⁵ (12 tønder), hvilket ogsaa var tilfælde paa Skanør sildemarked⁶. Og ligesom islændernes landøre hjemlede dem frit vand og ved, saaledes

¹ Hansestædernes priv. 1294 (DN V no. 28), jfr. Hamburgs priv. 1296 (DN V no. 33).

² DN V no. 33.

³ Bremerne betaler fra gammel tid 8 skill. sterl. (i sølvværdi = kr. 20,24, i kjøbeevne ca. 200 kr.) pr. skib (DN V no. 17).

⁴ DN V no. 19, 20, 60. HUB II no. 76.

⁵ 1292 bevilges bremerne en told af 5 eng. pen. pr. læst (DN V no. 19 jfr. 20), hvilket 1294 nedsættes til 3 eng. pen. for kg. Eriks regeringstid (DN V no. 28). Hamburg i 1296 ligesaa 3 eng. pen. (DN V no. 33). Kampen 1305 4 eng. pen. i 5 aar (HUB II no. 76), i 1314 forhøiet til 6 eng. pen. for 10 aar (DN V no. 60 jfr. 151).

⁶ Ifølge Valdemar II's Skanørlov (SgL IX 496) er sildetolden for indlændinger 1 ørtug (10 pen.) pr. læst og 1 pen. pr. meis eller tønde. 1 læst er 10 tønder laget (saltet) sild og 12 tdr. tør (røget) sild. Nordmændene betaler dobbelt told. Kg. Abels toldprivilegium for umlandsfarerne (o: de

hjemler ogsaa sildetolden ret til at hugge brændeved og skibstømmer til eget behov i de kongelige skove¹. Den udenlandske sildeeksportør kan derhos i de norske sildevær, der vistnok fra gammel tid var vigtige tuskhandelsmarkeder², toldfrit importere og omsætte udenlandske varer³.

Denne gammelnorske toldpolitik undergik under Haakon V en gennemgribende forandring. I 1306 la han en indførselstold paa vin og olje af 18 engelske penninge pr. fad, og dertil en tapningsafgift til bystyret af 5 staup (støb, bæger) pr. fad⁴. Den første rammede importøren, den sidste vinhandleren. Den største forandring indførte dog toldforordningen af 30.

sydersøiske stæder) af 1251 (DN V no. 5) sætter sildetolden til 32 skill. sterling pr. kogge for vestgaaende skibe og til 2 skill. skaansk (= 24 pen.) pr. læst for østgaaende. Til Norge kan de fra Skanør toldfrit udføre linvarer og salt, men ikke sild. Hansestædernes sildetold paa Skanør er ifølge Stralsundstraktaten 1370 10 lybske eller 20 skaanske penn. pr. læst. (Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen, Einleit. s. LXXXIV ff.).

¹ Saaledes i Hamburgs privil. 1296 (DN V no. 33) og Kampens priv. 1314 (DN V no. 60), hvor hugstretten ved en interlineartilføjelse udtrykkelig begrænses til kongens skove.

² Ligesom Skanør sildemarked, hvorom se Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts, Einleit. s. LXIV ff.

³ Toldfrd. 1316 § 3 (rb no. 47); jfr. rb no. 15.

⁴ Frd. 23 (ikke 29) mai 1306 § 3 (NgL IV 361). NgL III no. 47.

juli 1316, som paalægger udlændinger udførselstold af alle norske produkter, undtagen trælast, der udtrykkelig var undtat i hanseprivilegierne¹. Toldsatserne har ogsaa en stigende tendens. Thi medens den ældre privilegerede sildetold varierer mellem ca. 1 og 2 pct. af den normale sildepris², saa er den nye told paa skindvarer ca. 2 pct. ($\frac{1}{48}$), paa fiske- og fedevarer ca. 4 pct. ($\frac{1}{24}$) og paa salt og nødder endog ca. 11 pct. ($\frac{15}{100}$ ³) af vareprisen. Tolden er altsaa lavest paa kasseartikler. Som foran⁴ fremhævet, maa toldforordningen af 1316 betragtes som et udslag af den nationale reaktion mod det fremmede handelsvælde. Men ligesaa sikkert er den det første alvorlige forsøg paa at udnytte toldbeskatningen til statskassens bedste. Denne side af den norske toldpolitik vil i næste periode fremtræde i et klarere lys.

¹ Se s. 320. Trælasttold omtales i 1341 som en ældre toldafgift paa Follo, se DN I no. 266.

² Se Bergens vedtægt 1302 § 8 (NgL III no. 13) og tolsatserne foran s. 320 note 5.

³ Jeg gaar da ud fra, at der ved marklag menes 1 mark veiede penge, se Hertzberg, Gloss. s. 168.

⁴ Se s. 111 f. I et brev fra Lübeck til ridderen Haakon Glup (LUB III no. 88) fra 1330-aarene, anmodes denne om at virke for Lübeckernes befrielse fra den høie told, som i strid med de ældre privilegier afkræves dem, og som Haakon V paa sit yderste (in extremis suis) skal ha befalet, at de befriedes for. Hvis denne beretning er sand, ser det ud, som om kg. Haakon paa sit yderste har angret denne toldforordning, ligesom han maa ha angret det almindelige aftrkall i 1308 (se s. 278).

Tolden blev vistnok overalt opkrævet af de kongelige viseresombudsmænd (ballivi¹) for den kongelige kasses regning. Jeg kjender ialfald intet eksempel paa, at tolden i denne periode er bortforlenet, saaledes som senere i det 14. aarh.² I toldprivilegiet for Bremen af 1294³ omtales tolderen (theloniarius) som opkræver af sildetolden. Skibets læstetal skal edelig angives af dets eier og styrmand samt 2 lovfaste mænd af besætningen, som tolderen godkjender. Disse kongelige toldere maa ha opholdt sig i sildeværene. Forøvrigt er fortoldningen knyttet til byerne, og det er forbudt at «bryde sin bunke, sælge og købe i havner» under straf af skibets og godsets forbrydelse⁴. Toldsvig straffes med de ufortoldede varers konfiskation og den store kongebod (8 ertuger og 13 mark)⁵. Som i landørens tid udgjorde riget ét toldgebet⁶.

¹ Toldfrd. 1316 er adresseret til fehirden, sysselmanden og lagmanden.

² Trælasttolden paa Follo er i 1340 forlenet Mariakirken sammen med syslen (DN I no 266); ligesaa er i 1388 skibstolden i Drammen forlenet Benedikt Niculasson (DN I no. 511). I begge disse tilfælde er dog sysselmanden forlenet med kongens visøre.

³ DN V no. 28; ligesaa i privilegiet for Kampen af 1306 (HUB II no. 76).

⁴ Toldfrd. 1316 § 3.

⁵ Rb. 1302 (no. 15) og toldfrd. 1316 § 2.

⁶ NgL III 207, 209. Det samme var tilfælde i England efter charta mercatoria § 11 (HUB II 18).

4. Gaver og veizler. Det var ældgammel skik at gi kongen gaver, særlig til jul, da han holdt den store juleveizle for sine haandgangne mænd. Men disse «julegaver» var ingen retspligt, før Svein Alfivason gjorde dem til skatter. Sagaen siger: «Til jul skulde hver bonde gi kongen af hver arne 1 mæle malt og 1 laar af en treaars okse, det kaldtes vinjartoddi, og 1 spand smør; og hver husfrue ryggjarto (konedotten), det var saameget (uheklet?) lin, som kunde om-spændes af tommel- og langfingeren»¹. Vi kjender disse gaver igjen i lovenes reykmæle (3: 1 mæle af hver arne), ryggjarto, vinjarspann (for: vinjartoddi og smjørspann²); endvidere nævnes afráð (kornafgift). Alle disse «gamle og nye gaver» blev dels ophævede af Magnus den Gode og Haakon Toresfostre³; dels af Magnus Barfods sønner⁴. De blev dog vistnok mange-steds fremdeles opkrævede af aarmænd og sysselmænd, hvor folket var villigt til at yde dem; thi L. III 1 nævner «gaver» blandt de udredsler, som kongen og hans ombudsmænd ei kan kræve. «Okselaaret» blev under navn af «slagtetold» opkrævet af kongen, naar han holdt jul i Bergen, lige til Magnus Lagabøter afskaffede den i 1271⁵. Bordledingen, som for en væsentlig

¹ Agríp sp. 48 f.

² Se Hertzberg, Gloss. vinjarspann.

³ G 148. Morkinnsk. s. 130.

⁴ F XVI 1—4.

⁵ L X 2 § 3.

del var «madskat»¹, mere end erstattede disse julegaver.

Af samme retslige natur som julegaverne er ogsaa «veizlerne» eller folkets bidrag til kongens og hans mænds underhold paa deres reiser. Som retspligt paa-hvilte disse kun aarmændene paa kongsgaardene og disses efterfølgere sysselmændene². Men bønderne, navnlig paa Oplandene³, synes ogsaa sedvansmæssig at ha ydet bidrag til kongens og hans følges underhold. Denne bøndernes veizlepligt ophæves udtrykkelig i L. III 1 jfr. X 1 § 6; men i den senere middelalder anser folket sig fremdeles forpligtet til at yde «gengerø», naar kongen og dronningen besøger landet⁴.

•5. Kongens forkjøbsret og handelsmonopol (konungskaup). Efter L. VIII 9⁵ (jfr.

¹ Se DN XV no. 13 (1329): ledingen af Voss udgjør: 10 levende naut, 14 nauteskrotter med mørr (fedt) og huder og 1 uden; 30 smaleskrotter uden skind og mørr, 5 deker bukkoskind og 2 skind, 3 deker og 3 gjedeskind, 2 deker huder, 38¹/₂ løb smør, 8 deker fillinger (kidskind), 7 sk@ og 6 lis@ malt, 20 høns etc. Jfr. ogsaa DN XIII no. 583.

² Se s. 242.

³ Ved midten af 14. aarh. oppebærer kongen i Fron en afgift, som kaldes vist (underhold), der synes at være en pengeafgift, se DN II no. 338.

⁴ Se herom Lehmann, *Abhandlungen I* § 2, hvortil Maurer i *Kr. Viertelj.schr. NF XII* 197 ff. og Hertzberg, *Lén og veizla* s. 318 f. DN V no. 954 (1491).

⁵ Muligens ogsaa tidligere, se v. Amira OR II 702.

X 2 § 3 note 23) har kongen forkjæbsret til alle varer, som falbydes af indlænding eller udlænding, og varen skal derfor først tilbydes kongens ombudsmænd, som skal betale, hvad andre er villige til at gi. I hansestædernes privilegier blev forkjæbsrettens udøvelse begrænset til 3 dage¹, og toldforordningen af 1316 § 1 indskjærper kongens ombudsmænd deres pligt til at betale «fuldt værd» for de til kongen indkjøbte varer.

Kongen havde fra gammel tid monopol paa handelen med finnerne (finnfærð, finnkaup) og bortforleuede denne ret til sine sysselmænd paa afgift². En levning af dette monopol er kongens eneret til at opkjøbe alle «kloverer» (pelsverk af klodyr) nordenfor Vennesund (Haalogalands sydgrænse). I denne sammenhæng vil jeg ogsaa nævne kongens forkjæbsret til falke (valr), som grundeieren selv fanger³. Om det kongelige monopol paa skatlandshandelen, som først fremtræder i næste periode, har sine rødder i Bergens allerede nu etablerede stapelret, lader jeg her uafgjort⁴.

6. Grundregalier⁵. Hertil regner jeg kongens ret til almenningerne og til landvarða (landslod),

¹ Se s. 109 f.

² Se Maurer i Ny félagssít XXII 111.

³ F XVI 2. L VII 52. Jfr. NgL II 471.

⁴ Se om dette emne Maurer i Ny félagssít XXII 115 ff.

⁵ Jfr. s. 184 ff.

hans strandret, vragret, jågtret, fundret og hans ret til arveløst gods (aldauða arfr)¹.

De strækninger af land og vand, som ikke var privat eiendomsret undergit, er kongens almenning (konungs almenningr)². Den findes baade op til fjelds (hit œfra) og ud til havs (hit ytra), hvor den omfattede fiskeværerne og havet. Norges sjøterritorium strakte sig til «midthavet», d. e. midtvejs mellem Norge og de hinsides havet liggende lande. Saalangt rak Norges konges ret til arveløst gods³, og saalangt gjaldt norsk lov⁴. Dette er uden tvil en analogisk anvendelse af regelen om «midtaen» som grænse mellem naboeiendomme⁵. I almenningen er kongen grundeier, men folket havde ret til at udnytte dens naturlige herligheder (beite, slaat, hugst, fiskeri og jagt). Disse brugsrettigheder tilfaldt ganske naturlig de tilgrænsende bygders almue, som fra gammel tid havde sine sætre i almenningen. Ligesaa tilfaldt de nordlandske fiskevær de nærmeste bygder⁶. Til rydning

¹ Se s. 187.

² Brandt, Retshist. I 240 ff. Taranger, De haalogalandske almenningers retslige stilling (Bodø 1892).

³ Se G 111—12.

⁴ F IX 6.

⁵ Jfr. Hertzberg, Gloss. s.v. miðr.

⁶ Se notits fra 15. aarh. i en lovbog (RA 48 B. NgL IV 773): Gjevær er almenning for Salten, Myken og Valvær for Rødøfylke (fjerding), Risvær og Samsonholmen for Lurø fjerding, Skjærvær for Melø sogn, medens Slodaværs distrikt ikke er anført.

i almenning udkræves kongens eller hans ombudsmands samtykke, men ingen udvisning. Rydningsmanden er kongens leilænding¹. Ved odelshævd og kongegave² kunde almenning bli privat eiendom.

Landvarða³ (landslod) er en afgift til grundeieren for udror fra hans strand. Den er en afgift af skreifiske og udgjorde 5 fisk pr. mand. Oprindeligt havde kongen alene ret til landvarde af krongods og almenninger. Men Svein Alfivason paala alle fiskere landvarde, «hvorfra de end roede». Det vil vel si; han tilegnede sig al strand⁴. Dette blev ophævet af Magnus Barfods sønner, som kun forbeholdt sig landvarde af det store fiskevær Vaagen paa Haalogaland⁵. Landslod af sildfiske kjender de gamle love ikke.

Strandretten eller vragretten er meget nøie reguleret i den islandske Grágás, hvis bestemmelser jeg først vil omtale, da de belyser de mere kortfattede norske lovregler. For det første sonderer Grágás mellem forstranden (reki) og det frie hav (almenning). Forstranden strækker sig saa langt til sjøs, som man fra stranden under udfjæret sjø kan se en «gildingr»⁶ paa skibssiden, og den kan tilhøre andre end grundeieren.

¹ Jfr. s. 82.

² Se DN II no. 4.

³ Se Fritzner og Hertzberg s.v.

⁴ Agrip sp. 49. Olaf Hell. saga (1849) c. 77.

⁵ F. XVI 2.

⁶ Det er en torsk, som i flækket tilstand er 1 alen bred, se Kb I b cap. 211.

Fremdeles sonderer Grágás mellem hvalreki, viðreki og vágrek (vrag). Hertil regnes «det gods, som sammen med lig kastes iland, eller naar man gaar ud fra, at alle de mennesker, som eiede godset, er omkomne, selv om intet lig kastes iland med det»¹. Fremdeles behandles som vágrek alt skibbruddent gods, naar sjøen har blandet godset saaledes sammen, «at ingen ved, hvad han eier»². Til vrag (vágrek) henføres saaledes alt gods, som har været eiendomsret undergit, medens andet drivgods henregnes til rek³. Medens rek blev forstrands-eierens eiendom, skal grundeieren ta vrag i forvaring og udlevere det til rette eier eller dennes arving. Hvad der ikke kan gjemmes, kan sælges, naar det først er takseret, og gjemmeren tilsvare da takstværdien. Hvis eieren eller hans arving ikke kommer inden 3 aar, skal vraggodset vurderes, og gjemmeren tilsvare da kun takstværdien, hvad enten han sælger det eller beholder det selv. Der er ikke sat nogen præskriptionsfrist for eierens reklamationsret. Disse regler har oprindelig kun indlændinger for øie; men i Staðarholsbók (13. aarh.) er de udvidede til udlændinger⁴.

Ogsaa de norske love synes at sonde mellem rek og hafrek (vrag), ligesom de har egne regler om hval-

¹ Kb I b cap. 218.

² Grágás II 534.

³ Drivtømmer er rek; bearbejdet trævirke er vágrek.

⁴ Se nærmere Maurer, Island 488 f. v. Amira, OR II 932.

fund og hvalrek. Rek i almenning tilfalder kongen, men ellers grund ejeren. Skibbruddent gods kan reklameres af eieren, «hvem der end eier jorden, som det strander paa. Alt andet hafrek eller kongen». Saadan lyder regelen i G. 145, og den er uforandret gaaet over i Magnus Lagabøters love¹. Men i disse er der kommet en ny regel om bjergning og bjergeløn: De skibbrudne kan ved budstikken stevne til sig saa mange bjergere, som de vil, inden samme skibrede eller herred; de stevnede er under straf forpligtet at møde, og bjergelønnen er 6 øre pr. læst². Der er den vigtige forskjel mellem norsk og islandsk ret, at den sidste opretholder eierens ret til vraggods, selv om folk ikke følger med; den første kun, naar folk følger med; ellers tilfalder det kongen. Det er heller ikke tvilsomt, at de norske loves regler kun gjælder indlændinger, ikke udlændinger³. Først ved hanseprivilegierne af 1278 og 1294 blev lovens bestemmelser om skibbruddent gods, om bjergning og bjergeløn gjort anvendelige paa udlændinger⁴.

Der er dog en mulighed for, at de ovennævnte regler om skibbruddent gods skal suppleres med reglerne om arveløst gods (aldauða arfr), saa at disse kommer til anvendelse, hvor ingen mennesker følger vrag-

¹ L VIII 26 og Bl VII 21.

² L VII 23. Bl IX 11. Jb fml. 12..

³ Se DN V no. 1.

⁴ Se DN V no. 10, 23, 33.

godset. Efter retsbøgerne har kongen ingen uddelt ret til arveløst gods. Reglerne herom er, at saadant gods skal gjemmes af den afdødes husbonde, vert, jorddrot, styremand eller felage i 3 aar efter G. 109—13 og i 1 aar efter F. IX 5. Hvis ingen arving inden disse frister melder sig, beholder gjemmeren efter G. indtil 3 mark, efter F. indtil 6 øre af arven, medens det overskydende deles mellem ham og kongen. I Landsloven V 11 er kongen blet eneberettiget til arveløst gods; men arven skal 1 aar gjemmes i vurderet stand paa arvetomten; derefter tar kongen den i forvaring og først efter 10 aar blir den hans eiendom. Dette gjælder indlændinger. «Men udlændingers arv skal ligge, som før er bestemt, det er én dag og 12 maaneder, før kongen tar den (var. før den falder under kongen).» Dette var den almindelige nord- og mellem-europæiske regel om udlændingers arv, og den kom ogsaa til anvendelse paa skibbruddent gods, som ingen mennesker medfulgte¹. Denne regel er ogsaa forudsat som almindelig gjældende langs Nord- og Østersjøens kyster i den pavelige legat Guidos forordninger af 1265—66 om strandrettens afskaffelse og udlændingers arv. Her paabydes, at aar og dagsfristen for fjernt-

¹ Matzen, Retshist. Privatret II 99. Se strandretspriv. i Lub. UB I no. 20, 21. Hans. UB I no. 148. Lübecks stadsret 1188 § 10 (Keutgen, Urkunden s. 183). Rôles d'Oleron 1266 (Agats, Der hans. Baienhandel s. 24 f.).

boende arvinger skal forlænges til 2 eller 3 aar¹. I hansestædernes norske privilegium af 1294 er den forlænget til 1½ aar². Den norske lovgivning staar her aabenbart under europæisk og kirkelig paavirkning; men hverken den norske eller den europæiske lovgivning behandler skibbrudnes arv efter saa humane grundsetninger som den islandske Grágás.

Med hensyn til fund (fynd), da har kongen eneret til større hvaler³, som findes paa dybet og en andelsret i indstrandede saadanne. Finderen har eneret til hval paa 9 alen, hvis han er bonde, paa 18 alen, hvis han er huld eller adelsmand. Fremdeles faar finderens altid «findingspæk». Grundeieren har eneret til hval, som strander paa indmark; men strander den i udmark, maa han dele de store hvaler med kongen. Landsloven tillægger kongen halvdelen i enhver strandet hval; den anden halvdel tilfalder enten grundeieren eller i almenning den brugsberettigede almue. Jordgravet gods synes oprindeligt at ha tilhørt grundeieren, medens Svein Alfivasson tillaa kongen det. Denne regel blev hævet af Magnus den Gode, som gjenindsatte grundeieren i den gamle

¹ Hans. UB I no. 686, 690. Rydberg, Sverges trakt. I no. 115, 116.

² DN V no. 23. Denne bestemmelse saavel som lovstedets tekst viser, at v. Amira, OR II 892, fortolker regelen om udlændingers arv i L V 11 urigtig.

³ Den normanniske hvalret er vel importeret fra Norge: Hval over 50 pund sterlings værd tilhører hertugen, den mindre baronerne, se Mayer, Verf. Gesch I 103.

ret, medens Magnus Barfods sønner gav finderens eieomsret og grundeieren landnamsret, hvis der var gravet uden hans vilje. Magnus Lagabøter gav finderens, odelseieren og kongen hver $\frac{1}{3}$, hvilket endnu gjælder¹.

Om kongens jagtret er kun at si, at Magnus Lagabøter forbeholdt sig ret, men ikke eneret, til falkejagt i privat udmark i Norge². Da disse regler skulde indføres paa Island, hvor falkefangsten var en stor herlighed, fandt de modstand og blev begrænset derhen, at kirkens jordegods var befriet for den kongelige jagtret, og naar kongen lod jage falke paa privat eiendom, skulde han betale fuldt værd for falkene³.

7. Kongens sagøreret vil bli nærmere omhandlet i strafferettens historie. Af finansiell interesse er her sondringen mellem alleigumál, tegngilde og fredkaup paa den ene side og de mindre bøder paa den anden. De sidste tilfaldt lensmændene, de første kongen⁴.

8. Folkets arbeidspligt paa kongsgaardene var i Norge en ukjendt ting, før Svein Alfivason paa bød, at «bønderne var forpligtet at gjøre alle de huse, som kongen vilde ha paa sine aasædesgaarde»⁵. Denne

¹ Se nærmere Brandt, Retshist. I 266 ff., 271 f.

² L VII 52.

³ Jónsbók ed. Haldorson llb 58 og indl. s. VIII f. Om den islandske falkehandel se Baasch, Die Islandsfahrt der Deutschen s. 81 og det der citerede.

⁴ Se foran s. 245 f.

⁵ Ágrip sp. 49.

regel blev først udtrykkelig ophævet af Magnus Barfods sønner, som bestemte, at «aarmanden skal gjøre hus for kongen og ikke bønderne, med mindre de godvillig vil gjøre det»¹. En offentlig arbejdsydelse af finansiel betydning var skydsfærden (reiðskjoti).

2. Kongedømmets udgifter. Den uden sammenligning vigtigste udgiftspost var hirdens og kongsmændenes lønning eller omsat i moderne termini: hoffet, embedsverket og den staaende hær². Som allerede foran³ oplyst var denne lønning dels en pengesold (máli) i forbindelse med kost og tildels klær; dels blev lønnen ydet i form af veizler og len. Den sidste lønningssmaaede var den for kongedømmets indtægter mest præjudicerlige, idet selve indtægtskilderne derved gled kongemagten ud af hænderne. Det er neppe tvilsomt, at de almindelige aftrkall af veizler og len, som fandt sted i 1308 og senere⁴ er en energisk reaktion mod lensvæsenets ufordelagtige finansielle virkninger for kongedømmet. Det er ogsaa muligt, at allerede Haakon V har indført en ordning, som vi møder under hans eftermand, og som gik ud paa at henlægge en del af systemerne til «kongens fehirdsle». Den ældste beretning

¹ F. XVI 1.

² Se Hirdfor. 1308 § 17. DN VII no. 100.

³ Se s. 211, 214 ff.

⁴ Se s. 278.

herom findes i Hauksbók, tillæg VII¹ og maa være nedtegnet før 1334. Den siger: «Hele Finmarken, Haalogaland, Namdalen, Nordmøre, Romsdalen, Søndmøre, Nordfjord, Søndfjord, Sogn, Voss, Hordaland, Hardanger, Agder, med undtagelse af det, som ligger til Tønsbergs fehirdsle, dertil Grønland og Island, Færøerne, Hjalmland og Orknø, disse lande og fylker hører til Norges konges fehirdsle med al skat og skyld (o: landskyld).» Hvis notitsen er rigtig — og derfor borger Hauk Erlendssons navn —, saa er hverken bordleding, skat eller landskyld i disse sysler bortforlenet, men de forvaltes af viseresombudsmænd for den kongelige kasses regning. De er, hvad man i unionstiden kalder regnskabs- eller fædeburslen².

Næringslivet og kommunikationsvæsenet hørte endnu ikke til de formaal, som fik direkte understøttelse af kongens kasse. I denne retning ved jeg kun at anføre Magnus Lagabeters testamentariske ydelser af penge og korn til de trængende i alle landets bygder³, Øistein Magnussens opførelse af sålhus (fjeldstuer), samt Erik Magnussons og Haakon V's oprettelse af privilegerede gjæstgiverier (tafernishus, krohus) paa hver hele og halve dagleid over hele landet. Disse sidste skulde, saavidt muligt, anlægges paa krongods; men hvor dette ikke

¹ Finnur Jónssons udg. s. 502 jfr. s. CXXXIV.

² Se biskop Haakons breve til kongen 1340 i DN VIII no. 129, 130.

³ DN IV no. 3, se foran s. 79, 313.

er muligt og de private jordrotter eller leilændinger ikke frivillig vil overtage deres drift, skal der foretages tvangsmageskifte mellem saadant gods og krongods. Ja kongen tillader endog sine ombudsmænd at forstrække gæstgiverne med laan af kongens penge til forretningens etablering, rigtignok mod god kaution¹.

Derimod har de norske konger efter kristendommens indførelse i stadig stigende maale ofret penge og jordegods til religiøse og veldædige øiemed og til fremme af høiere dannelse. De har paa sine kongsgaarde i by og bygd opført og doteret kirker, klostre og hospitaler². De 14 kongelige kapeller er kultur- og dannelsesanstalter, som aarlig lægger beslag paa betydelige dele af kongedømmets indtægter. Vi kan saaledes med sandhed si, at den gammelnorske stats kirke- og kulturbudget langt oversteg dens velfærdsbudget.

Om noget indtægts- og udgiftsbudget i moderne mening er der naturligvis endnu ikke tale. Saadanne finansoverslag hænger sammen med parlamenternes bevillende myndighed og forekommer i Frankrig fra 1302, i England fra 1379. Ordet bouge eller bougette er af fransk oprindelse og betyr egentlig pengepung. I England betegnedes med ordet budget en skindvæske, hvori kansleren bevarede den paa pergament skrevne konge-

¹ NgL III 136—38; IV 357—60.

² Jeg maa herom henvise til Keyzers Kirkehistorie og Langes Klosterhistorie, samt Gustav Storm i Hist. Tidsskr. 3. række II 82 ff.

lige proposition til parlamentets subsidiebevilling, og propositionens fremsættelse kaldtes «pengepengens aabning» (l'ouverture du budget). Men selve finansoverslagene, som forekommer fra ca. 1500, kaldes oprindeligt estat (etat, status), og først i 1802 bruges i Frankrig ordet budget om disse¹. Hos os synes man — ialfald under Haakon V — at ha krævet, at kongedømmets indtægter og udgifter hvert aar skulde balancere. I rigsråadets kritik over finansstyrelsen efter Haakon V's død betegnes det derfor som «uforsynlighed og kortsynthed», at der er gjort stor gjæld «ind i de kongelige indtægter, som endnu ikke er indkomne», hvoraf følgen er, at kongen ikke formaar «at vel føde eller klæde sine gode mænd», og fehirderne har neppe saa meget i kasse, at de kan bestride udgifterne med kongens sømmelige hofhold, end si noget at afse «til vor konges hæder eller landeværnet»².

Literatur: Keyser, Efterladte Skrifter II 95 ff. Aschehoug, Statsforfatningen indtil 1814 s. 53 ff.

¹ Heckel, Das Budget s. 1 og s. 57.

² DN VII no. 100 (1323).

www.libtool.com.cn

	Side
§ 9. Stænderne	135—172
1. Standsforskjellens retsgrundlag og ytringsformer s. 135. — 2. Adelen s. 138. — 3. Geistligheden s. 155. — 4. Borgerstanden s. 164. — 5. Bondestanden s. 167.	
§ 10. Kongedømmet	172—202
1. Tronfølgen s. 172. — 2. Hylding s. 177. — 3. Kroning s. 180. — 4. Kongens titel og symboler s. 181. — 5. Kongens myndighedsalder. Formynderregjering s. 181. — 6. Kongemagten s. 183.	
§ 11. Folkemagten og dens repræsentation	202—209
1. Lagtingene s. 202. — 2. Rigsmøderne s. 202. — 3. Hirdmødet s. 207.	
§ 12. Hirten og embedsverket	209—270
1. Hirten s. 209. — 2. Hirdembeder s. 213. — 3. Rigets inddeling og det lokale embedsverk s. 230. — 4. Kongens raad s. 256.	
§ 13. Lensvæsenet	270—292
1. Veizla s. 270. — 2. Lén s. 281.	
§ 14. Landeværnet	293—310
1. Ledingen s. 293. — 2. Lenshæren s. 206	
§ 15. Finansvæsen	310—326
1. Kongedømmets indtægter s. 310. — 2. Kongedømmets udgifter s. 334.	

Rettelser og tilføielser.

- S. 16 note 1. Protest mod Wittichs fortolkning af Schröder i Sav. Zt. 1903 s. 376.
- 38 note 1. Jfr. ogsaa Hirdskr. c. 53 (NgL. II 449).
- 116 note 4. For Tysklands vedkommende se Keutgen, Ämter und Zünfte cap. 7.
- 127 nederst: istedetfor: Efter 550 etc. til: tidligere 72 læses: Af 1 pund guld (327 gr.) udmyntedes 72 solidi. Se Hilliger i Hist. Vierteljahr.schr. 1903.

Paa undertegnedes forlag er tidligere udkommet:

Prof. Dr. jur. **ABSALON TARANGER**

UDSIGT OVER DEN NORSKE RETS HISTORIE

FORELÆSNINGER

I. Indledning — Retsbegrebets historie —
Retskildernes historie

Pris kr. 2.75

NORSK SAMFUNDSLÆRE

TIL SKOLEBRUG

I. FORFATNING OG FORVALTNING

Indb. pris kr. 1.25

II. DE PRIVATE RETSFORHOLD

Udgivet under medvirkning af *Henriette Wulfsberg*

Indb. pris kr. 1.00

Cammermeyers boghandel

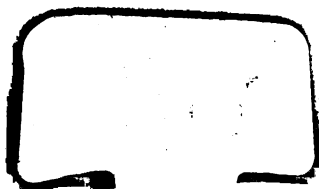
www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

